ŠIAURĖS ATĖNAI

ISSN 1392-7760 2025 m. sausio 31 d. Nr. 2 (1450) Kaina 1,80 Eur

„Šiaurės Atėnams“ – 35

Geras redaktorius – diktatorius?

Murkšliną sausio dieną, po Trijų Karalių pailgėjusią per du gaidžio žingsnius, susirinkome „Šiaurės Atėnų“ redakcijoje, Bernardinų vienuolyne. Trys redaktorės: dešimtmetį redaktoriavusi JŪRATĖ VISOCKAITĖ, ilgiausiai prie „Šiaurės Atėnų“ vairo stovėjusi GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ ir aš, EGLĖ FRANK, pusę metų dar tik mėginanti suprasti, kaip, pasak Giedrės, išvirti sriubą iš kirvio. Todėl šįkart buvau klausinėtoja ir kišau nosį visur, žinodama, kad per ją negausiu – Jūratė su Giedre apdovanotos ne tik talentu, bet ir puikiu humoro jausmu. Dalį pokalbio cenzūros sumetimais teko iškirpti, bet jis buvo tikrai smagus – daug kvatojome ir traukėme viena kitą per dantį. „Šiaurės Atėnams“ skaičiuojant paskutinę savaitę iki 35-osios sukakties, galima tik spėlioti, koks laikraštis būtų, jei dirbtumėme visos trys, bet kad drąsus ir su krislu beprotybės – neabejoju.

„Šiaurės Atėnų“ redakcijoje. Iš kairės: Pranas Morkus, Jonas Mekas, Laimantas Jonušys (stovi), Jūratė Visockaitė, Linas Paulauskis ir Antanas Naujokaitis. 1997 m. gruodis. Arūno Baltėno nuotrauka

Eglė Frank: Jūrate, dirbai „Šiaurės Atėnų“ vyr. redaktore dešimt metų, Giedrė – dvylika. Skaičiai iškalbingi, tad jau galiu judviejų klausti: kas, jūsų manymu, yra geras redaktorius?

Jūratė Visockaitė: Geras redaktorius yra griežtas diktatorius, bet iki šios tiesos priropoji po kelerių lygybės ir brolybės metų. Po to, kai tau nuvažiuoja stogas, trenki durimis ir išeini – iš tikrųjų išeini. Bet atvėsęs vėl sugrįžti. Mano laikais redakcijoje buvo daug skilčių redaktorių, ir vyr. redaktorius nuolat gaudavo nuo visų į galvą. Turėjai taip dirbti, kad priverstum tave gerbti. Aš neįsivaizduoju demokratijos redakcijoje. Giedre, turbūt kitaip manai?

Giedrė Kazlauskaitė: Redaktoriauti atėjau žalia, net išvis nelabai įsivaizduodama, kaip bus. Jokio karštumo nerodžiau, norėjau dirbti diplomatiškai. Balso stengiausi nekelti, nebent ant perėjūnų, kurie eidavo vienas po kito, kai redakcija dar buvo Mėsinių gatvėje. Ateidavo ir laikraščio pasiimti, ir pinigų prašinėti. Būdavo, kažką ir pavogdavo. O su autoriais stengiausi būti taktiška.

E. F.: Tavo manymu, geras redaktorius – taktiškas redaktorius? Ar esi ką publikavusi, vien nenorėdama atstumti, tausodama?

G. K.: Gal net iš Jūratės perėmiau pagarbą autoriams iš regiono.

J. V.: Taip, provincialams, vadinamiesiems mažesniems žmonėms, keistuoliams darydavau didelę nuolaidą.

G. K.: Šiuo metu magistrantams VU dėstau kultūros tekstų redagavimą, tad šiek tiek domiuosi, kaip kas ir kitur pasaulyje veikia. Sakyčiau, šiais laikais geras redaktorius tas, kuris geba susitarti – net ir su labai narciziškais, egocentriškais autoriais. Manyčiau, šio darbo negali dirbti bet kas, net ir turintis išsilavinimą. Turi suvokti, kas leidinyje vyksta, koks jo stilius, kokia specifika, prieš tai būti jo skaitytojas ne vienus metus. Turi pažinoti autorius, suvokti, koks jų tekstų tikslas.

J. V.: Geras redaktorius yra režisierius. Aš, kaip atėjusi iš kino specialybės, perėmiau jo darbo metodą. Redaktorius turi sumontuoti numerį ir būtinai pridėti savo kietesnę ranką, kad išeitų numerio stuburas. Turi formuoti ne tik teminį naratyvą, bet ir erdvę, kvėpavimą.

E. F.: O man kartais susidaro įspūdis, kad žmonės ne visada teisingai įsivaizduoja redaktoriaus darbą. Gal per daug jį romantizuoja, mano, kad redaktorius tik renkasi tekstus, strateguoja numerius ir mintija apie aukštas materijas. Bent jau aš darau dar ir daugybę smulkių, administracinių ir ūkiškų darbų. Triūsiu.

G. K.: Taip, redaktorius turi užtikrinti ir pinigus.

J. V.: „Šiaurės Atėnų“ redaktorius dabar yra vienas. Sakyčiau, reikėtų sugrįžti prie redkolegijos kūrimo. Galbūt iš jos įsižiebtų dar kokia papildoma švieselė.

G. K.: Man atvirkščiai – kai dirbau, nebuvo laiko nei susirinkimams, nei socializacijai, ir aš jaučiausi visai gerai.

J. V.: Taip, tu, Giedre, – individualistė.

G. K.: Net iš vakarėlių, kai ateidavo daug žmonių, nepasakyčiau, kad vykdavo kokia nors idėjų apykaita ar minčių lietus.

J. V.: Kad pas jus ir vakarėlių nebūdavo!

G. K.: Nesu bendruomenės žmogus, o prasidėjus karantinui išvis viską suderindavom telefonu. Bet stengdavausi rūpintis autoriais – teikdavau jų kandidatūras premijoms: Vaižganto, Nacionalinei, Vyriausybės, publicistikos, meno kritikos ir kitoms. Autoriai man visada buvo labai svarbūs.

E. F.: Grįžtant prie redkolegijų, man, galima sakyti, labai pasisekė; mano redkolegijoj kol kas – vienas žmogus, bet labai vertingas: tai Giedrė su visa savo dvylikos metų patirtimi!

J. V.: Taip, šiuo atveju duetas – labai daug, jei tu, Giedre, nenušoksi dar kur nors.

G. K.: Nuo tilto! (*Juokiasi*)

E. F.: Jūrate, dirbai tuo metu, kai absoliučiai visi darbiniai santykiai buvo gyvi, matydavai net autorius, kurie atnešdavo rankraščius. Tu, Giedre, jei ir nebesutikdavai autorių, bet patyrei darbą redakcijoje, kur sėdėdavote kartu ir Mėsinių gatvėje, ir čia, Bernardinuose. Aš jau dirbu visiškai virtualiai ir nematau nei autorių, nei kitų redakcijos darbuotojų, kurių dauguma yra ne Vilniuje. Mus jungianti grandis yra internetas ir taip, jį pasitelkus įmanoma susitvarkyti viską. Tai patogu, nes ir pats gali dirbti iš bet kur, bet ne visada lengva, nes prarandi žmogaus šalia pojūtį. Sausio pradžioje dirbau su bandomąja DI balso sintezės programa, pritaikyta neįgaliesiems, – anksčiau ar vėliau turės būti įgarsinti visi leidinio tekstai. Projektą, kurį šiemet rašėme Medijų rėmimo fondui, pavadinome „Žmogaus intelektas dirbtinio intelekto pasaulyje“. Į mūsų darbą spėriai žengia DI, įtakosiantis būsimą žiniasklaidą – kultūrinę taip pat. Ir nebūtinai tik gerąja prasme.

G. K.: Kažkiek domėjausi, kaip dirbama svetur – esama įvairiausių modelių, ir gyvai, ir virtualiai, tad vienos tendencijos nėra. O su DI kol kas man nėra įdomu. Manau, netolimoje ateityje jis darbe daug ką palengvins, bet kaip veiks humanitarikoje, kol kas dar sunku nuspėti. Nors jau ir dabar kildavo įtarimų dėl vieno ar kito redakcijai atsiųsto teksto – ar jis nėra sugeneruotas DI.

E. F.: Koks tuomet yra tas vadinamasis šatėniškas tekstas? Ar įmanoma jį apibrėžti?

G. K.: Šatėniškas tekstas yra tas, kuris atspindi bendrą laikraščio stilistiką. Tai atskalūniškas tekstas, netinkamas oficioziniams leidiniams, pernelyg asmeniškas kitiems kultūros leidiniams ir žiniasklaidai.

J. V.: Taip, tai yra stilius ir kalbos lygmuo.

E. F.: Kai prisimenami vadinamieji auksiniai „Šatėnų“ laikai, jie siejami su esė ir jos suklestėjimu. Tu, Jūrate, kaip tik ir pradėjai esė pirmame „Šatėnų“ puslapyje tradiciją. O dabartinė esė, mano manymu, yra praradusi savo struktūrą, tarsi išsigimusi, išskydusi.

J. V.: Tada tiesiog susitapatinome su laiku, visi 2000-aisiais troško kažką išimti iš savęs, rašyti atviraširdiškai. Galiausiai išėjau į „Litmenį“, nes aiškiai jaučiau jau porą metų, kad esė išsisėmė ir šita forma nebegalima – bus jau tik drungnas vanduo. Supratau, kad nieko negaliu duoti laikraščiui, o jis nieko negali duoti man. Ir kad reikia kitos formos. Gal Giedrė pamatys tą formą.

G. K.: Manau, vyko didesni procesai ir ne vien laikraštyje. Nepriklausomybė, staigiai atsivėrė sienos, viskas išlaisvėjo ir esė suklestėjo. Rolandas Rastauskas ir Vaidotas Daunys – „Lietrytyje“, Alfonsas Andriuškevičius, Sigitas Parulskis, Gintaras Beresnevičius, Kęstutis Navakas, Gintarė Adomaitytė, Sigitas Geda, Giedra Radvilavičiūtė, Danutė Kalinauskaitė – „Šatėnuose“. Po to atsirado epigonų, kurie mėgino mėgdžioti, imituoti. Prigrafomanino.

J. V.: Ir atskiedė, sulimonadino. Pasidarė neįdomu.

G. K.: Kiekvienas žanras turi patirti pakilimą, nuosmukį, persiformuoti. Grafomanija irgi yra tos raidos dalis. Žmogus iš gatvės turi pajausti, kad jis sugeba parašyti bent jau esė, visuomenę tai konsoliduoja. Kai atėjau dirbti, auksinė eseistika jau buvo išsivadėjusi, bet atėjo geresni laikai publicistikai, ypač politinei.

E. F.: Ne vienas kultūrinis leidinys dabar, beje, mėgina atgaivinti esė žanrą.

G. K.: Netikiu žanro gaivinimu. Žanras sustiprėja natūraliai, kai randasi panašaus kalibro jį rašančių autorių.

E. F.: Įdomu, kad, kaip ir visais laikais, „Šatėnai“ šiuo metu gauna daugiausiai poezijos rankraščių – ši tendencija nekinta.

J. V.: Gal „Šatėnams“ tuomet į pirmą puslapį verta dėti poeziją? Padaryk, Egle, tokį netaktą.

E. F.: Suvaryčiau durklą Giedrei į paširdžius – ji juk kaip įmanydama kratėsi laikraštyje poezijos.

G. K.: Vienu metu net nemokėdavau už poeziją honorarų, bet jos vis vien atsiųsdavo labai daug. Eglė gali dėti, ką tik nori, – manau, kad pirmas puslapis šiandien jau nėra toks svarbus.

E. F.: Todėl ir manau, jog redaktoriui labai svarbu ryšys su bendruomene, kad pirmam puslapiui, o ir ne pirmam, galėtų išmušti tekstą iš pačių geriausių!

G. K.: Aš tą suvokiu kaip smurtą!

E. F.: Taip, esu išsireketavusi tekstų. Būna komiškų situacijų kad ir kultūros renginiuose – vienu pasieniu slankioja vieno leidinio redaktorius, kitu – tu, ir abu išmušinėjate tekstus. Dar komiškiau, kad abu susitikę išmušate tekstus vienas iš kito. Todėl tam tikru aspektu pritarčiau Jūratei, kad redaktorius turi turėti despotiškumo.

G. K.: Manau, tas teksto išmušimas – abejotinas dalykas. Autorius yra įkalbamas ir rizikuoja parašyti labai surogatinį tekstą.

J. V.: Bet gali ir gerą! Išmušdavau gerus tekstus iš Beresnevičiaus, Parulskio, Navako, kurie tingėdavo rašyti. Aš jais, na, baisiai tikėjau ir jie tam kartui patikėdavo savimi.

G. K.: Aš būčiau už tai – kada autorius pats jaučia, kad gali ir nori, susikaupia ir parašo.

E. F.: Jūrate, esi minėjusi, kad redaktorius savo kuriamame leidinyje turi susikoncentruoti į kitų kūrybą ir liautis rašęs pats. Iki šiol taip manai?

J. V.: Nors tai yra labai individualu, bet man taip atrodė, pagal save sprendžiau; buvau atsakinga už visą statinį ir supratau, kad turiu mylėti ne save, o savo autorius genijus. Kai visą save sudėsi į laikraščio kūrimą, tik tada ateis apdovanojimas. Laikraščio kūryba man atrodė kur kas svarbesnė už tavo paties tekstą pirmame puslapyje. Ir dėl to net savo įpėdinei Giedrei sakiau: nustok rašyti, nes čia kaip kunigystė. Giedrė, žinia, nesilaikė celibato.

G. K.: Galvoju, pats redaktorius ir nusprendžia – rašyti jam ar ne. Daugelis praktikuoja vedamuosius. Aš nedėdavau savo kūrybos. Ši riba gali būti, bet ji irgi neprivaloma.

E. F.: Giedre, o kaip šis darbas paveikė tave kaip kūrėją ir ar paveikė?

G. K.: Manau, redaktoriaus darbas yra kūrybiškai stimuliuojantis. Žinau redaktorių, kurie redaktoriavimo metais parašė geriausias savo knygas.

E. F.: Tuomet kada ateina tas momentas, kad užtrenki duris?

G. K.: Kai susergi.

J. V.: Giedrei prieš porą metų pasakiau: ilgai dirbi, gal tau jau laikas išeiti? Giedrė užpyko.

G. K.: Manyje tai visai gerai susigulėjo. Ir net atsirado, kur eiti.

E. F.: O tau, Jūrate?

Nukelta į p. 3►

Laisva kaip vėjas

Tik neprašykite manęs pasakoti, kuris iš trijų „Š. A.“ įkūrėjų man buvo ir liko svarbiausias. Svarbūs visi.

Saulių Stomą kartą mačiau vaikystėje (mudviejų mamos bendraklasės Kauno „Aušros“ gimnazijoje), nors jis to nė kiek neprisiminė. Na ir kas. Prisimenu aš – tą šviesiaplaukį vyresnį nei aš berniuką, padavusį man Anderseno pasakų knygą. O kaip kitaip jis galėjo atsikratyti viešnia?

Buvau godžiai skaičiusi Saulių Šaltenį, o dar ne kartą mačiusi jo „Škac, mirtie, visados škac!“ Jaunimo teatre, tuose „rūmuose“ ant Tauro kalno, kurie jau išnyko.

Arvydas Juozaitis ir pats neįsivaizduoja, kaip mane, irkluotoją, iš tolo stiprino: buvo sportuojantis, dar ir kaip sportuojantis, bet visada intelektualus. Vienas rečiausių, įrodžiusių, kad sportuoja ne vien kvailiai.

Arvydas Juozaitis ir buvo tas žmogus, pakvietęs mane į „Šiaurės Atėnus“ – nesamą, tik susvajotą, beveik susapnuotą šių trijų asmenybių kuriamą savaitraštį.

Tai buvo viltingas, o kartu – ir neramus metas. Keli mėnesiai iki Nepriklausomybės, bet kas iš mūsų galėjo spėti, kad visa tai iš tiesų įvyks, kad ir Nepriklausomybė, ir „Šiaurės Atėnai“ gyvuos štai kiek daug metų.

„Do re mi“ – taip vadinosi ta kavinė, į kurią Arvydas pakvietė susitikti, net neslėpdamas, kad jau yra girdėjęs, kad žino: to meto dienraščiuose dirbti man slogu. Beje, nelabai atsimenu, kur ta kavinė buvo – kažkokiame rūsyje šalia Muzikos ir teatro akademijos (Konservatorijos) ir KGB būstinės, matyt, Pamėnkalnio gatvėje.

Arvydas Juozaitis tuo metu buvo žvaigždė. Anaiptol ne bulvarinės spaudos užžiebta – juk tos bulvarinės tai ir nebuvo. Jo dviguba biografija – olimpiečio ir Sąjūdžio lyderio – šiek tiek trukdė mums toje kavinėje kalbėtis. Sėdėjome nugaromis į kavinės erdvę, prie baro. Jos lankytojai nesivaržė atsistoti mums už nugarų ir kyštelti galvą: ar tai Juozaitis? Juozaitis! Vienaip ar kitaip, mudu susikalbėjome, juk man nereikėjo aiškinti, kodėl pasirinktas tas pavadinimas – Šiaurės Atėnai, kokios vizijos dabar Lietuvai rūpi.

O vėliau susitikdavome pas Saulių Šaltenį Mildos gatvėje, ne tik svajojome, bet ir kūrėme pirmuosius rašinius.

Sausio 30 dieną visi nusifotografavome, o jau tada...

Man keista, gera ir neramu prisiminti savo rašytus pirmuosius tekstus, tas savaitines Lietuvos įvykių apžvalgas. Baiminuosi jas skaityti. Bet kaip gerai prisimenu: štai sėdu sekmadienio vakarą ar net naktį prie rašomosios mašinėlės, štai atkaukšiu savo tekstą ar kelis tekstus ir pirmadienio paryčiais pėsčia iš Žirmūnų keliauju į Strazdelio gatvę – ten spaustuvė mums skyrė kambarį. Galbūt ta kelionė ir yra mano Šiaurės Atėnai: palei Nerį ir Vilnelę, per Bernardinus, tada jau aukštyn, iki Strazdelio viršukalnės, iki stabtelėjimo spaustuvės prieangyje, iki mano žvilgsnio į Vilnių.

Patinka kam ar ne, bet nerašysiu apie tą etapą, kai trys vyriausieji redaktoriai, trys asmenybės, susivokė, kad jų vizijos – skirtingos, visiškai nepanašios. Jie pasisklaidė. Mes likome, kas ilgiau, kas trumpiau.

Štai kas man įsiminė labiausiai. Jau kitose patalpose, Pylimo gatvėje, stoviu tarpduryje, nebežinodama, ar dar likti man redakcijoje, ar žygiuoti toliau. Dvejojau, ką ir kaip man rašyti, galų gale – kiek rašyti, kaip.

„Tu laisva kaip vėjas“, – sakė man Saulius Šaltenis. O šalia, kad žinotumėte, stovėjo man artimas žmogus, tiesiog – į redakciją palydėjęs. Kaip dažnai ir kaip laiku jis man tą Sauliaus pasakymą primindavo, tas mano senų laikų bičiulis. Visada, kai tik dvejodavau, kur eiti, ką rinktis. Kaip tai paplito tarp mano draugų, mano aplinkoje. Gintarė – tai laisvas vėjas.

Nuo „Šiaurės Atėnų“ ir tolau, ir artėjau – rašydama. Niekada nenutolau juos skaitydama. Tai – mano kelionių traukiniais palydovas, tai leidinys, kartais kuprinėje ir pagelstantis, kantriai laukiantis, kol vėl iškeliausiu.

Net jei niekada ir niekur nebeiškeliaučiau, vis tiek būsiu laisva kaip vėjas. Tik to jausmo atėniečiams galiu linkėti, vien tik jo.

– GINTARĖ ADOMAITYTĖ –

Su „Šatėnais“

Su „Š. A.“ esu susijęs nuo pat jų gimimo: jau antrajame numeryje buvo išspausdinta mano recenzija apie Ksenijos Jaroševaitės parodą. Paskui tų recenzijų buvo daugiau, dar paskui – ėmiau rengti dailės puslapį, o dar dar paskui – spausdinti ir eilėraščius bei esė. Paskutinis mano tekstas laikraštyje paskelbtas praeitų metų sausio gale. Redakcijoje per tuos bendradarbiavimo dešimtmečius niekuomet nebuvau spaudžiamas, kritikuojamas, baramas, cenzūruojamas, represuojamas, ignoruojamas... Tarp laikraščio puslapių mano tekstai irgi jautėsi gerai. Tad ketinu išsigabenti į anapusybę labai simpatišką nusiteikimą „Šiaurės Atėnų“ atžvilgiu. Ir todėl čia pateikiu keletą visai linksmų nutikimų.

Kažkelintais iš pirmųjų laikraščio gyvavimo metų buvo paskelbtas rašinio apie Užupį konkursas. Gavome keletą tekstų. Vienas jų buvo nuostabus. Visi nusprendėme, kad taip parašyti tegalėjo Jurgis Kunčinas, kuris tuo metu su mumis bendradarbiavo. Bet, atėjus iškilmingai valandai ir atplėšus vokus su autorių pavardėmis, visi žioptelėjome. Pasirodo, tai buvo tuometinio mano studento VDA, dabar žymaus tarptautinio kuratoriaus, Raimundo Malašausko kūrinys. Džiūgavome, atsiradus tokiam autoriui.

Anuomet laikraštyje spausdindavome ir lietuvių išeivių rašinius. Labai garbinome Joną Meką: plakatas su levituojančio Meko atvaizdu keletą metų kabėjo redakcijoje ant sienos. Taip pat žavėjomės Jurgio Janavičiaus „Laiškais iš Australijos“. Bet aš kurį laiką į tuos laiškus žiūrėjau įtariai: man dingojosi, kad juos rašo Pranas Morkus, kuris, mulkindamas visus, pasirašinėja kaip J. J. O apie patį Janavičių, deja, aš tuomet nieko nežinojau. Visas reikalas išaiškėjo, Jurgiui atvykus į Lietuvą ir apsilankius redakcijoje. Tuomet aš jam viską ir išpažinau. Smagiai pasijuokėme. Ir ta proga, drauge su jo žmona Jolanta, užsukome į kavinę. Aišku, ne tam, kad pakvėpuotume tyru oru...

Lyg 1995-ųjų gale (tuomet man buvo penkiasdešimt penkeri) redakcijoje kažką šventėme. Aš, kaip šioks toks šios srities ekspertas, buvau pasiųstas krautuvėn nupirkti gėrimų. Grįždamas su buteliais ir jau lipdamas laiptais, išgirdau, kaip tuometinis mūsų redaktorius, kompozitorius ir muzikologas Linas Paulauskis, ėmė deklamuoti neseniai laikraštyje išspausdinto mano eilėraščio eilutes: „Matai, ten žiema ataslenka su balto atlaso astmom“... Žinoma, kopti aukštyn nesustojau...

O iš visos virtinės redaktorių geriausia laikau Giedrę Kazlauskaitę: ji vienintelė iš tos govėdos (dar nė nebūdama redaktore) parašė ir išspausdino pačiuose „Šiaurės Atėnuose“ puikią recenziją apie mano knygą – apie „Pro A. A. prizmę“...

– ALFONSAS ANDRIUŠKEVIČIUS –

Memorabilia

Vienoje Vilniaus gatvėje

Tai mielai nuotraukai jau bus arti šimto metų. Mažai kas pasikeitę šiame Vilniaus kampelyje. Po karo neliko paskutinio iš dešinės namo priešais cerkvę. Nėra senojo vilnietiško grindinio, kurio akmenys lenkiškai kažkodėl buvo praminti *kocie główki*, kačių galvutės. Aišku, turėjo pasikeisti ir gatvės pavadinimas: iš Didžiosios Pogulianko (Wielka Pohulanka) 1940 metais ji tvirtai tapo Jono Basanavičiaus gatve. Nė tarybų valdžios nebuvo kitaip pervadinta. Iš kur galėjo atsirasti žodis *Pohulanka* ar *Pogulianka*, niekas tiksliai nenustatė. Lengviausia jį kildinti iš rusiško *гулять*, pasivaikščioti. Iki pat XIX amžiaus pabaigos ten buvo užmiestis, gamta, sodai, žodžiu, puiki vaikštynių vieta. Tačiau apylinkėse veikė net kelios smuklės, vadintos „Hulankomis“. Kad ir kaip būtų, dabartinė Basanavičiaus gatvė yra vienas seniausių kelių iš Vilniaus, pro Trakų vartus vedusių į Kauną, Gardiną ir Varšuvą.

Šiuo keliu 1812 metų birželį į Vilnių leidosi nenugalimoji Napoleono armija. 1915 metų rugsėjį, nelengvai paėmę Kauno tvirtovę, čia pražygiavo kaizerio pulkai. Tada šalikelėje jau stovėjo dabartinė cerkvė, turėjusi kiekvienam pranešti, kad patenkama į rusų miestą. Taip viską ir suprato vokiečių kariai, Pirmojo pasaulinio karo metais be saiko fotografavę šią cerkvę ir dėję ją ant gausybės lauko pašto atvirukų. Panašiai ir per kitą karą, tik atvirukai jau nebuvo tokie paklausūs. Cerkvė baigta statyti 1913 metais ir paskirta Romanovų dinastijos garbei švenčiant jos 300 metų jubiliejų. Iki šiol ji dažniausiai ir vadinama Romanovų cerkve. Oficialus šventovės titulas – Šv. Konstantino ir šv. Mykolo cerkvė. Gražus pastatas, juo labiau kad architektai specifinį rusų cerkvių stilių derino su anuomet madingos secesijos elementais tiek išorėje, tiek viduje, freskų tapyboje.

Cerkvės interjere beveik nėra nieko iš to, kas ten buvo sukurta, nes Raudonajai armijai puolant Vilnių 1944 metais pastatas degė. Mačiau nuotraukų, kuriose iš auksinių kupolų likę tik baisūs juodi grebėstai. Dabar lyg ir ketinama pagal išlikusią ikonografinę medžiagą atkurti skliautų ir sienų tapybą.

Įdomu, kad už kelių namų, kiek žemiau cerkvės, advokato Andriaus Bulotos name dvejus metus gyveno mūsų literatūros klasikė Žemaitė, Vilniuje redagavusi „Lietuvos žinias“. 1913-aisiais ji turėjo būti netoli naujosios cerkvės. Negalėjo nieko negirdėti ir nematyti tūkstantinės minios. Galbūt jos publicistikoje ir rastume ką nors apie išdidų naują statinį kaimynystėje ir visas pompastiškas iškilmes. Kad galėtų dalyvauti naujosios cerkvės pašventinimo apeigose, į Vilnių specialiai atvyko pamaldžioji kunigaikštienė Jelizaveta Romanova. Bet imperijos saulutė jau leidosi. Po penkerių metų bolševikai kunigaikštienę žiauriai nužudys Uralo šachtose kartu su keliais kitais Romanovų giminės atstovais. Visi jie vėliau paskelbti stačiatikių šventaisiais kankiniais.

Prabangiuose Pogulianko namuose buvo įsikūrę ir daugiau Vilniaus įžymybių: gydytojas Cemachas Šabadas, pasakos „Daktaras Aiskauda“ prototipas, taip pat šokolado fabriko „Viktorija“ ir parduotuvių savininkas, garsus mecenatas Izraelis Bunimovičius. Ant dabartinių Algirdo ir Basanavičiaus gatvių kampo veikė pirmoji lietuvių gimnazija. Kitapus gatvės, ir vėl tais pačiais 1913 metais, iškilo teatro pastatas, iki šiol naudojamas pagal savo pirminę paskirtį. Bet žinomiausias Pogulianko žmogus, be abejo, yra rašytojas Romainas Gary, su motina čia praleidęs skurdžią vaikystę, vėliau pavaizduotą romane „Aušros pažadas“.

Aišku, anoniminis nuotraukos autorius savo objektyvu gaudė ne auksinius kupolus ar *kocie główki* grindinį. Ir ne Vilniaus naujoką autobusą, stoviniuojantį šalia cerkvės, kuris dar nenukonkuravęs tradicinio šio miesto transporto – *drožkų*. Vežėčių su arkliu.

Tiek fotografo, tiek dabar žiūrovo akį pirmiausia traukia mergaitės, kertančios tuščią gatvę. Jeigu ne tos dvi vasariškos figūrėlės, nuotraukoje nebūtų į ką žiūrėti. Vyresnioji mergaitė švelniai palaiko už peties mažąją. Ši pasiramsčiuoja lazdele. Gražu, ypač tai, kad gatvė tuščia. Kas jos, iš kur toje platybėje? Dvi seserys ar kaimynės, draugės? Grįžta linksmos namo, į gimtąjį kiemą? Romainas jau nebegyvena ten. Ir kaliošą graužė veltui. Šeima persikėlusi į Varšuvą, o galbūt dar toliau, pačiame Paryžiuje. Ar paryžietiški bulvarai nepriminė jam Pogulianko? Kitame savo romane vėl minės tas vietas, lenkų teatrą „Reduta“, rodos, ir kavinę ant kampo. Visur veikiančius pogrindžio kovotojus.

Basanavičiaus gatvė man niekada nebuvo labai sava. Su kokiu draugu pabėgę iš pamokų, kad būtų toliau nuo mokyklos, kartais nuklysdavome ten į bjauroką kavinę, vadinamą „Tvora“, Beveik po kojomis Romainui Gary. Pradžioj Teatro gatvės (tada ji vadinosi rusų aktoriaus Kačialovo vardu), kur dabar Ukrainos ambasada, veikė vaikų poliklinika. Ten pirmąsyk teko paragauti dantų gręžimo, dar senoviško, skausmingo. Kaip galėtum pamėgti gatvę, kurioje skriaudžiami vaikai. ►

Iš anų laikų atėniečio jaunų dienų atsiminimų

„Bliss it was in that dawn to be alive / But to be young was very heaven“ („Palaima buvo toj aušroj gyventi, / O būt jaunam – tai pats dangus“), – taip apie Prancūzijos revoliuciją rašė Williamas Wordsworthas savo žymiausiame kūrinyje, poemoje „The Prelude“ („Preliudija“). Vėliau poetas nusivylė ta revoliucija, ir tai suprantama, nes nugalėtojai griebėsi teroro ir masinių žudynių. Apie palaimą (ypač jaunam, nors jau ne pirmos jaunystės) gyventi Lietuvos Atgimimo laikotarpiu (1988–1991) tą patį galiu pasakyti ir aš, o nusivilti, akivaizdu, nebuvo jokio pagrindo (nors kai kas tada nusivylė dėl ekonominių priežasčių, todėl 1992 m. Sąjūdis pralaimėjo rinkimus), priešingai – tuo galima džiaugtis iki šiol. Nes ir pati „revoliucija“ (nenorime mes to reiškinio šiuo žodžiu vadinti, todėl kabutėse), ir jos laimėjimų įtvirtinimas buvo taikūs reiškiniai, o juos lydėjo ir lietuvių kultūros atgimimas bei suklestėjimas, tebesitęsiantis iki šiol. Viena iš to kultūrinio pakilimo apraiškų buvo „Šiaurės Atėnų“ gimimas ir gražus gyvavimas.

1990 m. sausį (datos neprisimenu, bet dar mėnesio pirmoje pusėje) mūsų gimstančios redakcijos branduolys susirinko Sauliaus Šaltenio bute Antakalnyje aptarti kontūrų – ten buvo Saulius Stoma ir Arvydas Juozaitis, dar keletas, o pirmo numerio metrikoje paminėti ir šie redakcijos nariai: Gintarė Adomaitytė, Lolita Tirvaitė, dailininkas Agnius Tarabilda, fotografas Raimondas Urbakavičius, ūkio reikalų tvarkytoja Alė Zakarauskienė. Iš įrašytų bendradarbių vėliau ilgamečiu indėliu prisidėjo Alfonsas Andriuškevičius. Metų pabaigoje Stomos, Juozaičio ir dar kai kurių redakcijoje nebebuvo, bet prisidėjo Paulius Tolvaiša (tikr. Virginijus Gasiliūnas), Vilija Aleknaitė, Daina Parulskienė, dailininkė Aida Čeponytė, Raimonda Karnackaitė.

Bet daugelį „Šiaurės Atėnų“ gimimo džiaugsmų jau aprašiau prieš penkerius metus, trisdešimties metų jubiliejaus straipsnyje „Šiaurės Atėnų“ gimimas iš Atgimimo dvasios“ („Š. A.“, 2020.II.7), todėl dabar pakalbėsiu apie pačią terpę, kurioje gimė šis laikraštis, – Atgimimo dvasią ir kūną, kaip aš tai asmeniškai patyriau. Tebus man atleista už asmeniškumus, mat jau toks dabar mano gyvenimo metas. Kada prasideda senatvė? Tada, kai žmogus daugiau galvoja apie praeitį negu apie ateitį.

1988 m. Vasario 16-ąją viešai minėti išdrįso tik nedidelis būrelis patriotų. Žavėjausi jų drąsa, bet pats tokios neturėjau, nors po įvykio vienam draugui pasakiau: „Kitais metais ir aš eisiu į mitingą – kas bus, tas bus.“ Nežinau, ar tai buvo bailio bravūra – po metų man nieko įrodinėti nebereikėjo, jau šventė visa Lietuva. O tų pačių 1988-ųjų gegužę (kai buvo likę pora savaičių iki Sąjūdžio steigties, bet tada mes to dar nenumanėme) vienoje kompanijoje tariau: „Po kokių dešimties metų Lietuva bus laisva.“ „Kas gi ją išlaisvins?“ – skeptiškai tarė kažkas. „Pati Rusija“, – atsakiau. Dabar toks teiginys gali atrodyti negarbingas – žinoma, mes juk patys išsilaisvinome, o Rusijos valdžia (ir pats Gorbačiovas) paleisti Lietuvos nenorėjo. Tai tiesa, bet reikia savęs paklausti: o kodėl ne kokiu dešimtmečiu anksčiau?

Nuo tada skeptiškai žiūriu į visas pranašystes, vadinamas prognozėmis, nes ateities mums nelemta žinoti.

Iki „Š. A.“ gimimo dar puse etato dirbau išskirtiniame Užsienio literatūros knygyne, prekiaujančiame politiškai nekaltomis (bent toks buvo Maskvos sumanymas) Vakarų šalių knygomis. Sovietijoje prasidėjus neregėtai liberalizacijai, 1989 m. pradžioje Maskvos sprendimu visoje imperijoje tokie knygynai (jų buvo 17) tapo didžiųjų Vakarų laikraščių platintojais: „Times“, „Guardian“, „Süddeutsche Zeitung“, „Frankfurter Allgemeine“, „Le Monde“ ir t. t. Dabar neįsivaizduojama, kokia tai buvo įdomybė (nesant ne tik interneto, bet pas mus ir Vakarų televizijos) – pakėlus žvilgsnį nuo dešimtmečius įprastos sovietinės spaudos, tie laikraščiai buvo stebuklas, nes pradžioje juose atrodė viskas įdomu – galėtum sėdėti fotelyje ir skaityti beveik viską iš eilės.

Bet tam nebuvo laiko – reikėjo atrinkti tai, ko reikia mūsų Atgimimui, o konkrečiau – naujam savaitraščiui „Atgimimas“. Nuo to prasidėjo mano nuolatinės publikacijos – užsienio spaudos apžvalgos „Atgimimo“ savaitraštyje (iš angliškos ir vokiškos spaudos) – daugiausia iš straipsnių apie sovietinės imperijos aižėjimą, kartais šis tas ir apie Lietuvą žvilgsniu iš Vakarų. Tuos straipsnius į „Atgimimo“ redakciją nešdavau šią sritį kuruojančiai Astai Skaisgirytei – gabiai jaunai žurnalistei ir spindinčiai gražuolei. Vėliau dar kurį laiką kai ką panaudodavau „Šiaurės Atėnams“ (nors tada knygyne nebedirbau, bet prie šių turėjau pirmumo teisę).

„Š. A.“ mano darbo sritis buvo užsienio kultūra. Tai buvo svajonių darbas, mat sovietmečiu buvau iš tų „nesusipratusių elementų“, kuriuos režimo propaganda apibendrintai kaltindavo „rabolepstvijem pered Zapadom“ – keliaklupsčiavimu Vakarams: visais būdais gaudydavau viską, kas pasiekiama, iš Vakarų politikos, kultūros, visa ko. Po penkiasdešimties metų gyvenimo už geležinės uždangos buvo daugybė medžiagos, kurią vertėjo atverti „Š. A.“ skaitytojams, tad buvo įdomu, nors ne visada paprasta, nes, uždangai griuvus, dar ne viskas buvo fiziškai lengvai prieinama.

Turėjau ir talkininkų, pvz., Egidijų Meilūną (iš pradžių tik jauną entuziastą, vėliau jau Vyriausybės spaudos biuro atstovą), kuris per ryšius su antikomunistais lenkais man parūpindavo Paryžiuje leidžiamo lenkų išeivių žurnalo „Kultura“ numerių, regis, iš jo gaudavau ir intelektualųjį anglišką žurnalą „Encounter“ (kai ką iš jų išversdavau „Šiaurės Atėnams“). Per Egidijų pavyko užmegzti ir tiesioginius ryšius su lenkais, tad 1991 m. gegužės pradžioje nemaža Lietuvos kultūros ir visuomenės veikėjų grupė nuriedėjo į Varšuvą. Čia jau buvo Sauliaus Šaltenio, dar „Š. A.“ vyr. redaktoriaus, bet jau ir Aukščiausiosios Tarybos (AT) deputato, indėlis – jis parūpino didelį autobusą mūsų delegacijai, o greičiau įveikti valstybinę sieną padėjo kartu vykęs AT deputatas Vytautas Paliūnas, taip pat važiavo Antanas Gailius, Kornelijus Platelis, muzikologas Edmundas Gedgaudas ir kiti. Aš, kaip formalus grupės vadovas (nors iš tikrųjų žalias mulkis, neturintis jokios delegacijų bendravimo patirties), pasirašiau lenkiškai susitikimo su lenkų intelektualais įžanginę kalbelę (ją man gramatiškai patobulino Algis Kalėda).

Kokių dvidešimties ar daugiau žmonių grupėje visi šiaip ar taip mokėjo lenkų kalbą – sovietmečiu tai buvo naudinga, nes Lenkija buvo kultūrinis langas į Vakarus (Rolando Rastausko pranešimas tame renginyje taip ir vadinosi – „Lenkija kaip langas į Vakarus“). Aš pats (turbūt kaip ir daugelis) kalbos specialiai nesimokiau – klausydavau radijo, vėliau gavau šiek tiek televizijos (Druskininkuose), skaičiau spaudą, o paskui ir knygas. Tad Varšuvoje visas renginys (diskusijos, pranešimai) vyko lenkiškai, nors mūsų jauniems istorikams liežuvis kliūdavo tariant klastingai šnypščiančius metų skaitvardžius (*w roku tysiąc dziewięćset sześćdziesiątym trzecim*).

Tai buvo spontaniškas naujų laikų užmojis – organizuotas mėgėjiškai, neįprastai nevaldiškai, bet pritraukęs Lenkijos žiniasklaidos dėmesio. Varšuvoje buvome sutikti itin svetingai – keturias dienas nemokamai apgyvendinti, maitinti, aprūpinti dienpinigiais, o viešose ir neformaliose kalbose Lietuvai išsakyta itin daug palankumo. Kaip nereta, įsimena ir kokios nors neesminės detalės: po naktinės kelionės šviesų laisvadienio rytą pravažiavęs žydinčiomis obelimis pasipuošusius Varšuvos priemiesčius, autobusas sunkiai slenka gatvele tarp pristatytų mažų automobilių (daugiausia „Polski Fiat“).

Pirmus porą metų „Š. A.“ tiražas buvo skaičiuojamas keliomis dešimtimis tūkstančių, todėl ir alga buvo nebloga. Vėliau ėmiau versti knygas (kai kurias su Atviros Lietuvos fondo parama) ir bendradarbiauti Laisvosios Europos radijuje, tad tų „laukinių“ devyniasdešimtinių suirutės savo kailiu nepatyriau – gariūnmetis man reiškė tik tai, kad retkarčiais apsilankydavau Gariūnų turguje ir spaudoje paskaitydavau apie gaujų siautėjimą bei reketą, bet man svarbesnis buvo Beckettas. Šitaip atitrūkau nuo „paprasto žmogaus“ rūpesčių ir toliau mėgavausi (dar sovietmečiu manyje neteisėtai užgimusia) nuostata „menas menui“.

„Š. A.“ pirmas numeris pasirodė 1990 m. vasario 7 d., o kiek daugiau nei po mėnesio paskelbta Nepriklausomybė – būdinga sąsaja. Tomis kovo dienomis, kaip tyčia, buvau pasiėmęs savaitę atostogų iš „Š. A.“, nes leidyklai turėjau uoliu netrikdomu darbu baigti versti J. D. Salingerio apysaką „Seymour: An Introduction“ („Susipažinkite: Simoras“). Metas buvo bohemiškas, pašlijusios darbo etikos ir drausmės, tad siekdamas išvengti nesupratingų draugų telefono skambučių nusprendžiau niekada neatsiliepti (neturėjau ne tik galimybės išjungti telefoną, bet ir jo garsą). Kaip tyčia, tuo metu (vienintelį kartą) porai nakvynių pas mane ketino apsistoti palangiškis Rolandas Rastauskas. Susitarėme, kad jis man skambins taip, kaip buvo sutarta ir su šeima (prisiglaudusia pas žmonos tėvus): po pirmų dviejų pyptelėjimų jis padeda ragelį ir paskui iškart skambina antrą kartą – tada aš atsiliepiu, taip ir įvyko. O tą Didįjį Įvykį stebėjau tik per televiziją.

Londone leidžiamas savaitinis laikraštis „Europos lietuvis“ 1991 m. pradžioje pusiau persikėlė į Vilnių, t. y. liko redakcija Londone, bet atsirado ir Vilniuje. Sauliaus Šaltenio įkalbėtas tapau to Vilniaus skyriaus redaktoriumi. Netrukus paaiškėjo, kad su šia mano misija išėjo tik vienintelis numeris, nes po Sausio 13-osios dėl logistinių keblumų ši veikla nutrūko, o „Europos lietuvio“ vyr. redaktorius Vladas Dargis išskubėjo atgal į Londoną. Dėl to nesikrimtau, vėl pasinėriau į „Š. A.“ reikalus. 1992 m. „Europos lietuvis“ dar sugrįžo į Vilnių, viešėjo čia kokius trejus metus, bet jau be manęs.

Kažkurį sausio vakarą po darbo ruošiant spaudai „Europos lietuvio“ numerį namo grįžau apie devintą vakaro ir su dukterimi Ada (trejų su puse metų) troleibusu nuvažiavau porą stotelių iki Televizijos bokšto gynėjų minios. Nuotaika ten buvo pakili, žmonės dainavo, duktė sakė: čia šventė.

Naktį iš sausio 12 į 13 d. mane pažadino telefono skambutis. Išgirdęs draugo balsą iš pradžių suirzau (pakartosiu: metas buvo bohemiškas ir t. t., pamaniau, kad kur nors smaginasi), bet jis tarė: „Atrodo, šturmuoja parlamentą.“ Ir tada iš tolumos išgirdau šūvius (nuo namų iki TV bokšto tiesiu taikymu buvo gal kiek virš kilometro). Paskui įsijungiau televiziją (nebeveikė), radiją, užsienio radiją, ir šis tas po truputį paaiškėjo.

1991 m. sausio 16 d. išleidome suplonėjusį, bet kovingą „Š. A.“ numerį, kurio pirmame puslapyje buvo trumpas viltingas kreipimasis į „brolius ir seseris“: „prisiekiam: MES BŪSIME LAISVI.“ Ten pat Vytauto Kubiliaus straipsnis „Kur yra fašizmo citadelė?“.

Nuo tada ir „Šiaurės Atėnai“, ir Lietuva gyveno savo susikurtoje laisvėje. Tai buvo savotiška skaistykla: okupantams užgrobus svarbius pastatus, valstybė visapusiško suverenumo dar neturėjo iki Rugpjūčio pučo žlugimo… O tada prasidėjo tikroji laisvė, kuria „Šiaurės Atėnai“ ir mes visi džiaugiamės iki šiol.

– LAIMANTAS JONUŠYS –

► Vienas geras bičiulis jau seniai, nuo pat karo pradžios, visaip globoja ir šelpia ukrainiečių vaikus, dalyvauja jų renginiuose, fotografuoja. Tarp jų daug našlaičių. Bičiulis paskambina aną dieną ir netikėtai klausia, ar galima melstis už rusų vaikus, kurių tėvai žuvo puldami Ukrainą. Atsakiau jam, kad popiežius Pranciškus tai tikrai meldžiasi. Ir kitus kviečia melstis. Už visus vaikus, visas karo aukas.

Czesławas Miłoszas, rašydamas apie Dostojevskį, apie rusus ir Rusiją, vis kartoja bene Berdiajevo frazę „apgaulingas jausmingumas“. Tai reiškia lieti ašaras dėl vieno žmogaus kančios ir čia pat „iš reikalo“ ar „iš būtinybės“ kankinti ir žudyti tūkstančius.

Viskas labai painu. Laimė, kad galima garsiai nesakyti maldų turinio. Palikti jas tik Dievo ausiai.

-js-

Geras redaktorius – diktatorius?

► Atkelta iš p. 1

J. V.: Tiesiog jutau, kad „Šatėnuose“ nebežinau, ką veikti, nebegeneruoju idėjų. Pašonėje buvo „Litmenis“ ir tuo metu redaktoriavęs Kornelijus Platelis pasakė man: mums reikia žurnalą daryti. Pagalvojau, kad čia bus kažkas toookio. Man patinka rizika, todėl pas juos ir nuėjau. Prieš tai suradusi įpėdinę – Giedrę. Ji buvo mano vienintelė kandidatė ir iškart sutiko.

G. K.: Tuo metu kaip tik buvo ekonominė krizė, LRT atleido trisdešimt procentų darbuotojų; tarp jų ir mane, todėl praradau dalį pajamų.

J. V.: Buvai televizijos mergaitė!

G. K.: Nors tuo metu studijavau doktorantūroje, disertacijos rašymo vengiau. Ir kaip tik tuo metu Jūratė man pasiūlė „Šiaurės Atėnus“.

E. F.: Ar prisimeni, kokie buvo tavo pirmi metai „Šatėnuose“?

G. K.: Po darbo televizijoje buvo, sakyčiau, kaip kirvis, iš kurio reikėjo išvirti sriubą. Bet kitaip nepradėsi.

J. V.: Frank, o kokia tavo „Šiaurės Atėnų“ vizija?

E. F.: Pirmiausia, nesugadinti to, ką paveldėjau iš jūsų abiejų. Dar stengiuosi suprasti, ką reikia daryti naujai ar kitaip, nors laikmetis toks, kad novacijos pačios eina ir keičia darbo pobūdį, – nori to ar ne. Norisi kiek įmanoma daugiau dokumentuoti kūlversčiais besikeičiantį laikmetį, nes man tai atrodo prasminga. Ir šiame numeryje – net keli tekstai tebevykstančio karo tematika. Nebijau daryti klaidų ir nors po to kremtuosi, žinau, kad kitaip neatrasiu savo braižo. Kai Giedrė šią vasarą paskambino ir net ne paklausė, o pasakė, kad stočiau prie „Šiaurės Atėnų“ vairo, sutikau ilgai nesvarsčiusi, – panašiai kaip prieš keturiolika metų Giedrė sutiko su Jūratės pasiūlymu. „Šatėnai“ jau seniai buvo mano gyvenime, o dabar tapo labai didele jo dalimi. Dirbu su meile, nes kitaip čia ir neįmanoma – visi redakcijos darbuotojai myli savo darbą, nes finansinis atlygis nėra tas, kuris motyvuotų, jei nejaustum didžiulės šio darbo prasmės.

Užjaučiame Jūratę Visockaitę dėl sesers mirties.

Šatėniečiai

Danutė Kalinauskaitė: „Išsispausdinti „Šiaurės Atėnuose“ atrodė tikrasis pripažinimas“

Sakoma, geriausiai reiškinį ar objektą mato tie, kurie laikosi nei per arti, nei per toli. Palaikantys tinkamą atstumą. Prozininkė, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatė Danutė Kalinauskaitė nepriklausė vadinamajai „Šatėnų“ mokyklai, tačiau leidinį skaitė nuo pat pradžių. Būtent „Šiaurės Atėnuose“ publikavo ir savo pirmąją po ilgos tylos periodo parašytą esė „Daiktai“.

Pati Danutės Kalinauskaitės kūrybą taip pat atradau „Šiaurės Atėnuose“. Buvau skaičiusi ne vieną rašytojos esė ir novelę, mėgau knygą „Niekada nežinai“ (2008), kurioje, kaip teigia prozininkė, esė įteka į novelę ir atvirkščiai, bet iš tiesų Kalinauskaitės prozos magiją pajutau 2015 m. „Šatėnuose“ skaitydama novelę „Norėčiau būti Karenina“. Asmeniškumu, autobiografiška proza tuo metu garsėjusio leidinio puslapiuose ši novelė skambėjo kaip pati tikriausia, pati asmeniškiausia, nuoširdžiausia pasakotojos išpažintis. Kažkoks užkerėjimas, nes protas suvokia, kad tekstas nėra išpažintis, kad tai fikcija, bet jausmiškai tiki kiekvienu žodžiu, skaitai kaip tikro gyvenimo liudijimą. Suveikė sakinio, teksto kompozicijos meistrystė, be abejo, tačiau be konteksto, be „Šiaurės Atėnų“ puslapių šis burtas nebūtų buvęs toks stiprus. Taigi, ir kalbėjomės daugiausia apie tai, kas ta „Šiaurės Atėnų“ magija yra, kur leidinio dvasia slypi, kokie komponentai – žmonės, tekstai, net skirtingi laikmečiai – ją sudaro.

Virginija Kulvinskaitė

– Liudo Dovydėno premijos, kuri tau buvo skirta už romaną „Baltieji prieš juoduosius“, teikimo vakare minėjai, kad pačiai buvo labai svarbu publikuoti savo prozą „Šiaurės Atėnuose“, kad publikacijas šiame laikraštyje itin vertini, brangini. Kodėl?

– „Šiaurės Atėnai“ visą laiką buvo mano mylimiausias laikraštis. Kiti įdomūs, kuo nors vertingi, naudingi, dėl kokių nors temų neapeinami, o „Šatėnai“ – mylimi. Gal kad ten liko dalelė geriausios manęs – jaunos, gyvybingos, konkurencingos. Taip taip, sveikos konkurencijos tarp opusų pirmajame puslapyje buvo, bent aš ją jaučiau, ir kai kuriuos rašančiuosius, manau, tai užkurdavo… Nors paraleliai egzistavo kiti kultūriniai leidiniai, išsispausdinti „Šiaurės Atėnuose“ (kalbu apie „savo“, t. y. 2002–2015 metus) atrodė tikrasis pripažinimas. Gal kad jie buvo neretrogradiški, labiausiai jautė laiko pulsą, jų publikacijos būdavo pastebimos ir aptarinėjamos. Dar ten buvo gera atmosfera autoriams – nereikėdavo daužyti kakta sienos dėl rašinių kalbos, kokių nors neteiktinumų ir draudimų, niekas tavęs neperrašinėdavo, kitaip tariant, netiesindavo kuproto. Tavo tekstų imdavosi žmonės (Audrė Kubiliūtė!) su puikia kalbine klausa, kuriais visiškai pasitikėdavai.

Pagaliau joks kitas leidinys internete neturėjo tokios komentatorių skilties kaip „mėlynieji“ „Šiaurės Atėnai“, kur į kiekvieną naują tekstą būdavo reaguojama, po juo vykdavo karščiausios diskusijos, intelektualios, kartais nuo to teksto visai nutolstančios, užtat jokia publikacija nenugarmėdavo į tuštumą kaip dabar. Būdavo ir užgauliojimų, ir pavydo, anonimas juk gali išlieti visą savo žarnų turinį ir liks neišaiškintas (dėl to net buvo svarstyta komentarus kaip nors reglamentuoti ar išvis jų atsisakyti). Bet man būdavo įdomu skaityti, ką rašo Miestė, Varna, Ragana Kornelija, Musė cėcė ir kiti. Buvau susikūrusi psichologinius tų žmonių portretus. Porą kartų kažko ieškodama užklydau į tas mėlynąsias kapines, kur iš po slapyvardžių antkapių sklinda balsai, dabar besireiškiantys feisbuko platybėse, bet tai toli gražu ne tas pat. „Šiaurės Atėnai“ turėjo kažką tokio, kas suburdavo ir įdomius skaitytojus, ne tik rašytojus.

– Tavo atsakyme vyrauja būtasis laikas: „buvo mylimiausias laikraštis“, „buvo svarbu“. O kaip dabartiniai, t. y. pastarojo dešimtmečio, „Šatėnai“? Pastaruoju metu daliai autorių ir skaitytojų publikacijas kultūrinėje spaudoje – ir grožinės kūrybos, ir kritikos, eseistikos, publicistikos – atstoja postai feisbuke.

– Taip, publikacijos virto socialinių tinklų postais, žaibiškai reaguojančiais į aktualijas, pokyčius, diskusijom, kartais net muštynėm su mėlynėm paakiuose ir blokais po jų. Bet man kultūrinės spaudos publikacijas feisbuke atstoja ne tiek patys postai, kartais tikrai įdomūs, kiek nuorodos juose. Jei kas nors užkabina, spusteli ikonėlę, ir tave katapultuoja į internetinius „Šiaurės Atėnus“, „Literatūrą ir meną“, „Naująjį Židinį“, „Metus“, kokią nors platformą, tinklalaidę, kur nori. Šaltinių begalė. Jokio leidinio, jei jis ne popierinis, nebeperskaitai ištisai. Nebeliko sutelktumo kam nors vienam. Gyvenime viskas fragmentuojasi, skaidosi į kažkokias molekules, kurios skrieja pašėlusiu greičiu, ir, rodos, tam priešintis – tas pats, kas bandyti stabdyti Žemės sukimąsi apie savo ašį. O būdavo... „Šatėnus“ perskaitai beveik ištisai, kas vertinga, išsiplėši, o likusį laikraštį gali pasidėti ant stalo, kai atsidarai šprotų konservus, arba turi į ką suvynioti stiklainį su sultiniu, kai eini ko lankyti į ligoninę, kas vyniodavo, tas žino, – laikraštis („Šiaurės Atėnai“!) ilgai saugo šilumą. Visa tai kartu su andainykščiu gyvenimo tempu, įpročiais, galima sakyti – gyvenimo būdu, išnyko. Į virtualybę nieko nesuvyniosi, kaip ir į popierių – ugnies. „Šatėnus“, deja, skaitau priešokiais. Pasitikiu Giedrės Kazlauskaitės nuorodom, laukiu jos knygų apžvalgų – turbūt ne visada paprasta knygos esmę supresuoti į kelis sakinius ir dar ten įspausti raziną. Skaitau vertimus, pokalbius (iš naujausių – puikus, atviras Eglės Frank su Agne Cesiule), kai kada grožinę kūrybą. Giedrei pasitraukus iš laikraščio, manau, jis ir vėl gerose rankose.

– Ar atsimeni, kokia buvo tavo pirmoji publikacija „Šiaurės Atėnuose“? Žinau nemažai autorių, kurie mano, kad neverta savo tekstų duoti kultūrinei spaudai, nes taip sumenksta būsimos knygos naujumo efektas. O kiti / kitos kaip tik, atrodo, neturi ramybės, jei parašo ką nors naujo ir iškart nepublikuoja.

– Anais laikais, vėlgi tai 2002–2015 metai, naujumo efektas rašytojui atsiliepdavo, tiksliau, atsirūgdavo, labai tiesiogiai dėl formalios priežasties: jei kultūros įstaigos, skirstančios knygos leidimo rėmimo pinigus, to naujumo pasigesdavo, pinigų tiesiog neskirdavo: „Taigi viskas jau spausdinta…“ Todėl užduotis, prisimenu, buvo įdėti į rinkinį bent vieną ar du niekur nepublikuotus tekstus. Kaip perkūnsargius. Savo pirmąją esė „Daiktai“ buvau parašiusi tuo metu, kai jau mokiausi „šukę apgyvendinti kaip namus“, „instaliuotis skeveldroje“. Tada – po ilgos tylos – atrodė svarbu spausdintis, kad patikėčiau, jog dar kažką galiu, jog esu gyva, negalėjau laukti, kol į stalčių parašysiu visą knygą. Neįmanoma. Žinia apie būsimą publikaciją mane užklupo darže pas tėvus, jau po tėvo mirties, telefone tarp krapų išgirdau Sigito Parulskio balsą. O kad mano sukirpimo raštininkei rūpi ilgai nesimarinuoti ir spausdintis, supratau, kai rašiau romaną – užsidariusi, sukukusi, niekam neduodama jokių ištraukų, nors buvau prašoma. Tiesiog džiūvau.

– Kaip ir kada „Šiaurės Atėnai“ atsidūrė tavo akiratyje?

– Kai jie tik užgimė, 1990-aisiais, kaip sakė vienas iš ilgamečių „Šatėnų“ bendradarbių Laimantas Jonušys, tai buvo „epochinio lūžio laikraštis“, kartu su Atgimimu atvėręs visus mūsų sovietmečiu užspausto gyvenimo, ne tik literatūrinio, kultūrinio, šliuzus. Tada dar dirbau „Moksleivyje“, ir su bendradarbe Solveiga Daugirdaite redakcijoje aptarinėdavom savaitraščio vyriausiųjų redaktorių Arvydo Juozaičio, Sauliaus Šaltenio, Sauliaus Stomos (visi trys vienu metu ir vadovavo, ir jau tai buvo labai neįprasta) rašomas naujienas, publikacijas. Romualdo Granausko prisipažinimą ir atgailą bendradarbiavus su KGB – nuostabą ir reakciją prisimenu iki šiol. Nuo pat pradžių ten buvo įdomiausių dalykų, gyvo to laiko nervo, godotinų vertimų, Vladimiro Nabokovo, Fernando Pessoa, Juliano Barneso ir kitų, buvo to, ko nerasdavai nei „Literatūroje ir mene“, nei „Dienovidyje“. Ilgainiui apie tą savaitraštį ėmėm kalbėti kaip apie laikraštį su žurnalo dvasia. Pradėjau juo domėtis taip, kad laukdavau naujo numerio ir šeštadieniais skuosdavau į kioską pirkti. Atrodė, nenusipirksi „Šatėnų“ – praleisi ką nors svarbaus.

– „Šiaurės Atėnų“ redaktorių galerija įspūdinga, kai kurie redaktoriai ir redaktorės patys ir pačios yra itin talentingi rašytojai ir rašytojos, kiti / kitos – įspūdingos kultūros asmenybės. Redaktorius yra leidinio veidas ir vairas, kapitonas, nustatantis kryptį ir atsirenkantis komandą bei pakeleivius. Ar turi mėgstamiausią „Š. A.“ etapą, kryptį? Štai aš „Šiaurės Atėnus“ iš tiesų atradau, kai jiems vadovavo Sigitas Parulskis. Iki tol gal dar ir per jauna buvau ką nors suprasti, nors vis bandydavau, paskaitinėdavau, o kai už vairo stojo Parulskis, ėmiau laikraštį pirkti nuolat. Labai laukdavau paties Parulskio knygų recenzijų, jos man atrodė tokios drąsios, laisvos, provokatyvios. Eseistiškos. Asmeniškos, na, tarsi tikrai nuogos: tuo metu kalbėti savo balsu, sakyti savo nuomonę man buvo didžiausia siekiamybė. Ir dar viskas, ką rašė Giedra Radvilavičiūtė, Alfonsas Andriuškevičius. Patiko leidinyje klestėjęs itin asmeniškas, subjektyvus kalbėjimas ir apie literatūrą, ir apie pasaulį apskritai. Ir kalbos aristokratizmas, be abejo.

– Na va, apie Parulskio vadovavimo „Šatėnams“ laikus ir kryptį tiesiog nuėmei mano žodžius nuo lūpų. Laukdavau ir aš tų recenzijų ir galvodavau: štai tokia ir turi būti kritika – žvyras tarp dantų, o ne gomuriu nusliuogiantis moliuskas. Pirmiausia Parulskis rašė įdomiai. Į kaulus galėdavo gauti autoritetų autoritetai, neliečiamųjų nebuvo. Galėjau tik įsivaizduoti metro Algimanto Baltakio įtūžį, kai tas jaunas chuliganas nepaliko jo rinkinyje sveikos vietos. Parulskis niekada nebarškindavo metodologiniais įrankiais, neužsiimdavo literatūrologinėm abrakadabrom, kai yra nuskandinamas bet koks kūrinio vertinimas, o perskaitęs recenziją lieki nei valgęs, nei gėręs. Jos atsirasdavo iš kūrinio vidaus, iš tikro suinteresuotumo literatūra. Visada maniau, kad jis turėtų išleisti iš jų sudarytą knygą, ir ji būtų buvusi įdomi, aktuali, ryškinanti skirtį, kas yra gera literatūra, kas prasta, o kas visiškas šlamštas (žinoma, būtų pasilieję daug kraujo). Per tas Parulskio recenzijas atradau Louis-Ferdinand’ą Céline’ą („Kelionė į nakties pakraštį“), Bruno Schulzą („Cinamoninės krautuvės“, kurios man tapo kultine knyga) ir kitus.

Aš irgi laukdavau tada dar tik popierinių „Šatėnų“, kai ten ėmė reikštis Sigitas Parulskis, Giedra Radvilavičiūtė, – kartais atrodydavo, kad pirmuosiuose puslapiuose jiedu žaidžia sutartą žaidimą: tavo metimas, mano padavimas. Rašė Sigitas Geda, anot Marijaus Šidlausko, lietuviškasis kairiarankis kentauras, kanopa skeliantis kibirkštį ir nesukantis sau galvos dėl kokio ten politkorektiškumo kolegų atžvilgiu. Alfonso Andriuškevičiaus straipsnius išsikirpdavau ir laikydavau, kol išeidavo knyga. „Pasaulis parašytas tam, kad jame vyktų gyvenimas“ – daug ką ten sau pasitikrindavai apie menus ir ne tik. Man nepamirštamas Gintaro Beresnevičiaus plunksnos lengvumas, rašymo lakumas, niekas tokio neturi – trūksta jo įžvalgų, intelekto, humoro. Svarbiausia – akiračio.

Taip, ir kalbos aristokratizmas – šios asmenybės laikė aukštai užkėlusios kartelę (prisimenu Giedros reiklumą sau, bet ir kitiems). Ir ne vien kalbos – kokybės. Vieną savo tekstą Jūratei Visockaitei raginama nusiunčiau per anksti, neišnešiojusi, kliuvo kalba, daug kas man ten kliuvo, negalėjau miegoti, paprašiau, kad sustabdytų, neleistų, ir po kokio mėnesio ar daugiau nusiunčiau, kaip man atrodė, visai kitą kokybę. „Šiaurės Atėnams“ negalėjai bet kaip.

– Ką manai apie šiandien nemažai aptarinėjamą „kalbos demokratiją“, svarstymus apie „institucinę kontrolę“ ir siekį rašyti, kaip kalbame? Šių metų teksto redagavimo konferencijos REDA renginio šūkis buvo „Pasitikėti kalbėtoju“. Klausydamasi pranešimų ir ypač skaitydama kai kurių dalyvių portaluose ir kultūrinėje spaudoje publikuotus tekstus galvojau, kad jau iš tiesų pasiekėme tą postmodernų būvį, kuomet dalis kalbėtojų net ne atmeta, o iš esmės nebesuvokia skirties tarp sakytinės ir rašytinės kalbos, tarp funkcinių kalbos stilių ir tai laiko ne trūkumu, o „šiandieniškumo ženklu“, net kalbos gyvybės apraiška. Ar turi šis kelias, ši žiūra kokio potencialo?

– Na, šis postmodernus būvis yra demokratija *par excellence*… Aš ta proga vis nepavargstu cituoti diktatoriaus Gombrowicziaus, kuris čia rinktųsi ne demokratiją, laisvę, lygybę ir brolybę, o hierarchiją, absoliutizmą ir monarchiją. Liksiu prie absoliutistų. Rašytojas, jei jau kalbam apie rašto kultūrą, turi mokėti skirti funkcinius stilius, sakytinę ir rašytinę kalbą. Privalo mokėti valdyti kalbos instrumentą. Ir valdyti jį meistriškai. Nuleista ši kartelė – joks gyvybės ženklas. Visais laikais visose gyvenimo srityse, kūryboje, menuose reikėdavo išmanyti amatą, padirbėti pameistriu, miklinant ranką, akį, ausį, mokantis iš meistrų. Rodos, Asmik Grigorian sakė, kad dainininkui balsas yra raumuo, kuris turi būti nuolatos lavinamas. Pamaniau, kad rašytojui kalba irgi tam tikra prasme – raumuo.

Tavo minimas kalbos „šiandieniškumo ženklas“, „kalbos demokratija“ veikiausiai atėjo kartu su laisve ir demokratija išsileisti knygą bet kam, net visiškam grafomanui, kuris jei jau leidžia, tai ir turi teisę reikalauti vietos po saule, laisvės savo kalbai. Rašytoju gali būti kiekvienas panoręs, net beraštis. Ir yra… O skundai dėl „institucinės kontrolės“, kad kas nors ko nors neleidžia (šiandien!), atleiskit, kelia juoką. Tie skundai (laužiantis pro langus, kai atvertos durys?) pavėlavę mažiausiai penkiolika metų. Kas kur kam ir ką dabar draudžia? Mane galima įtarti slaptaisiais ryšiais su VLKK ar net VKI (Valstybine kalbos inspekcija). Net su pačiu pačiausiu Valotka. Bet aš čia atstovauju tik sau. Kalbėkim kaip tik norim stovėdami ant bačkos, užstalėj, jau nupuolę po stalu, bet rašyti reikia mokytis. Ne man vienai sunkoka ištverti knygoje prastakalbę (nebent to reikalautų kūrinio konceptas, tada kitas reikalas), po to ausys ilgisi klasikos gaudesio – kad ir Donelaičio hegzametro. Carmen Caro Dugo, vertėja į ispanų kalbą, sakė, kodėl jai buvo malonu versti Baranausko „Anykščių šilelį“ ir Donelaičio „Metus“. Todėl, kad tas pačias ištarmes ji girdinti ispanų klasikoje... Nežinau, nežinau, manau, tavo minimas kelias ar žiūra reiškia tik nuleistą – padėtą ant žemės – kartelę, ne potencialą.

– Koks pačios santykis su vadinamąja „Šiaurės Atėnų“ esė mokykla ir su patirtiniu rašymu?

– Jūratė Baranova kitados rašė, kad jei ne „Šiaurės Atėnų“ „auksiniai laikai“, gal Kalinauskaitė apskritai nebūtų grįžusi į literatūrą. Net pyktelėjau. Atrodė, per kategoriška, bet tiesos grūdo vis dėlto buvo. Grįžusi, manau, būčiau – brinkstantis alus jau turėjo išmušti volę. Bet ta esė mokykla su čia minimais rašytojais man padėjo išsilukštenti, surasti savo raiškos būdą. Kaip novelistei (eseistė aš vis dėlto nebuvau) rašyti kitokią novelę, laužyti kai kuriuos kanono tabu, pažeisti normą, kuri, atrodė, liko vakardienoj, dėl to pykdavo literatūrologai, bet užtat už nugaros jausdavai panašiai mąstančius. Tarsi kokią atramą ar pamušalą. O patirtinis rašymas?.. Kiek užgyvenu, tiek užrašau? Anksčiau taip ir buvo – reikėjo užgyventi visas privalomas užgyventi patirtis, visus pirmus kartus. Pirmų kartų nebeliko. Bet gyvenimo ir žmonių stebėjimas niekur nedingo. Tik mažiau nuostabos. Mažiau kas išmeta iš balno. Vis akivaizdesni dėsningumai, jau žinai, kas įvyks. „Dzenstame“, pasakytų Rolandas Rastauskas. Nesuprantu, kodėl jis neatrado vietos po „Šiaurės Atėnų“ stogu, rodos, turėjo tam visus duomenis…

Rašymas apie karą: geriausi pavyzdžiai

Literatūrai skirtoje svetainėje „Five Books“ iškilūs intelektualai, rašytojai, mokslininkai pateikia penkių aktualių knygų skaitymo rekomendacijas. Žurnalistė Beatrice Wilford su Oksfordo universiteto anglų literatūros profesore KATE McLOUGHLIN (g. 1944), veikalų „Karo vaizdavimas literatūroje: nuo „Iliados“ iki Irako“ (*Authoring War: The Literary Representation of War from the Iliad to Iraq*, 2011), „Karo veteranų poetika: britų literatūra visuotinio karo amžiuje“ (*Veteran Poetics: British Literature in the Age of Mass Warfare, 1790–2015*, 2018) autore, literatūrologinių straipsnių apie karo raštiją rinkinio *The Cambridge Companion to War Writing* (2009) redaktore, kalbėjosi 2016 m. vasarį.

– Pasirinkote tris romanus, memuarus ir poemą. Kokius dar žanrus galima priskirti raštijai apie karą?

– Dabar rašymas apie karą aprėpia tiek, kiek tik akys užmato. Tai – ir proza, ir poezija, ir drama, ir negrožinė literatūra su visa savo žanrine įvairove: memuarais, dienoraščiais, biografija ir autobiografija. Šiuo metu rašymas apie karą net plinta į tokias medijas kaip tviteris ir tinklaraščiai. Yra gana žymių karo tinklaraščių.

– Ar rašydami apie karą, pavyzdžiui, Hemingway'aus stiliumi, jo neišaukštinam? Ir gal esama priešingos krypties?

– Taip. Raštiją apie karą galima skirti į pritariančią karui ir smerkiančią karą; tai priklauso nuo to laiko kultūros arba nuo paskiro asmens požiūrio.

Hemingway'us karą akivaizdžiai laikė iškiliu dalyku. Ir be karo jis mėgo medžioti, žvejoti ir šaudyti. Žudyti gyvūnus buvo jo pomėgis, o karas jam – natūrali aplinka. Tai nereiškia, jog karą Hemingway'us laikė absoliučiu gėriu. Romanuose „Kam skambina varpai“ ir „Atsisveikinimas su ginklais“ parodyta tiek žmogiškoji, tiek politinė karo kaina, karo beprasmybė.

Sakyčiau, retai aptiksi tekstą, kuriame karas būtų nekvestionuojamai laikomas gėriu. Tačiau kai kuriuose ankstyvuosiuose tekstuose didvyriškumas mūšyje neabejotinai šlovinamas.

– Kaip rašytojai perteikia karo baisumus?

– Esama neįtikėtinai ryškaus karo vyksmo vaizdavimo, ir iš vaizdžiausių pavyzdžių pasirinkau Homero „Iliadą“, kurioje aprašomi siaubingi sužalojimai. Kitas būdas perteikti mūšio baisumus – netiesiogiai. Pavyzdžiui, aprašant visus tuos žmones, kurie Pirmajame pasauliniame kare nebuvo palaidoti, – kaip tai daro [kare žuvęs anglų poetas] Wilfredas Owenas „Himne pasmerktiems jaunuoliams“ (*Anthem for Doomed Youth*, 1917), – galima išryškinti milžinišką mirčių, netekčių ir praradimų mastą.

– Ar karo raštijoje esama aiškios skirties lyčių atžvilgiu?

– Taip, esama. Tarp mokslininkų, rašančių apie karą, žinoma sąvoka „kovos gnosticizmas“ (*combat gnosticism*), kur gnosticizmas reiškia pažinimą per patyrimą. Tai idėja, jog tik dalyvavusieji mūšyje įgyja teisę apie jį rašyti. Regis, tai taikoma išskirtinai tik karui. Gimdymas, atrodytų, būtų kažkas panašaus, bet, regis, ne. Tai karas: kai kurių žmonių nuomone, kad galėtum rašyti apie karą, turi būti jame dalyvavęs. Dėl to susiformavo kariavusiųjų raštijos kanonas. Pavyzdžiui, Pirmojo pasaulinio karo apkasų poetų. Žinoma, šitai turi įtakos tai žmonijos daliai, kuriai neteko dalyvauti ginkluotoje kovoje: moterims.

Man atrodo, yra tik dvi kariuomenės – Izraelio ir Rusijos, kuriose moterys, net ir šiais laikais, gali kovoti sausumos pajėgose*. Tai reiškia, kad moterys yra išstumtos ir kalbama apie kitus dalykus: likusiuosius namuose, ligonines, našlaičius, našles, sentimentalesnius karo aspektus. Vis dėlto atsiranda neįtikėtinai narsių moterų, kurios vis tiek prasibrauna į frontą, nesitaiksto su atsakymu „ne“, prasmunka slapta ir rašo nuostabius reportažus, – žinoma, nepraleiskime pro akis vaizduotės vaidmens šiame procese. Kariaudamas, dalyvaudamas kariniuose veiksmuose gali pernelyg susitapatinti su karu, o tau reikia labiau atsieto žvilgsnio.

Manau, kad lyčių aspektu rašymas apie karą susijęs su skirtingomis patirtimis, o ne su tų patirčių svarumo skirtumais.

– Šiuo metu rašote apie šiuolaikinį karą. Kaip raštija apie karą per laiką pasikeitė?

– Knyga, prie kurios šiuo metu dirbu, vadinasi „Veteranų poetika“. Tai tam tikrų filosofinių idėjų – savęs, patirties ir pasakojimo – tyrimas šiuolaikinio visuotinio karo amžiuje, kurio pradžia laikau 1793 metus, nes būtent tada prancūzai paskelbė *levée en masse* – visuotinį šaukimą į kariuomenę. Manau, kad Prancūzijos revoliucija ir Napoleono karai buvo tie laikai, kai karas tapo šiuolaikinis, globalizuotas, industrializuotas ir masinis.

Taip pat manau, kad jis skyrėsi nuo visa ko, kas buvo iki tol. Kaip žinome, Walteris Benjaminas savo esė „Pasakotojas“ teigė, kad vyrai iš Pirmojo pasaulinio karo grįžo nutilę, ne turtingesni, bet skurdesni žodinės patirties atžvilgiu. Sakyčiau, jis nurodė ne tą datą, nes, mano manymu, šitaip yra nuo Napoleono ir Prancūzijos revoliucijos karų. Benjaminas kalba apie tą jausmą, kai nepajėgi apibūdinti to, ką patyrei, nes tiesiog nėra su kuo palyginti, ir man atrodo, kad tai labai šiuolaikiškas jausmas. Sakyčiau, kad tai beveik unikalus modernybės jausmas.

Knygos, kurias nagrinėju rašydama savo studiją, nebūtinai priskiriamos rašymui apie karą siaurąja prasme. Tarp naujausių – J. K. Rowling [pasirašančios Roberto Galbraitho pseudonimu] romanų serija apie Kormoraną Straiką – detektyvą, kuris yra karo veteranas. Šią literatūrinę figūrą atseku iki lordo Piterio Vimsio [Dorothy L. Sayers detektyvinių romanų herojaus] ir daktaro Votsono. Įsižiūriu, kaip veteraniškumas pasitelkiamas kaip priemonė tam tikroms problemoms spręsti – ne šerlokiškam kriminalistiniam narpliojimui, o reikalaujančioms labiau votsoniškos „gyvenimo universitetų“ nuovokos.

Jei kalbėsim apie tai, kaip pasikeitė literatūra apie karą, tai manau, jog kiekvienas karas ir kiekviena karta jį interpretuoja vis kitaip. Dabar pastebiu, jog apie karą rašoma labai išskirtinė poezija. Tarkim, Brianas Turneris ar Kevinas Powersas: amerikiečių rašytojai, kariavę Irake. Verčiama arabų, persų ir puštūnų poezijos, kuri taip pat žavi. Tada – naujos skaitmeninės medijos. Apie karą rašantys tinklaraštyje, rodos, perėmė epikos žanrus. Taigi tai naūja, bet ryškus senesnių žanrų provaizdis.

– Pirmoji knyga – Penelopės Farmer „Šarlotė kartais“.

– Tai pirmoji mano perskaityta knyga apie karą, ji paliko neišdildomą įspūdį. Šią 1969 metais išleistą vaikams skirtą knygą perskaičiau devynerių ar dešimties. Pavadinime minima Šarlotė yra dvylikametė mergaitė, kuri atvykusi į internatinę mokyklą užmiega bendrabučio lovoje su keistais ratukais ir pabunda prieš penkiasdešimt metų, 1918-aisiais. Ji susikeitusi vietomis su mergaite vardu Klerė, kuri toje pačioje lovoje miegojo 1918 metais. Ką apie 1968 ar 1969-uosius mano Klerė, knygoje negarsinama, bet tikrai „girdime“ Šarlotę, atsidūrusią paskutinių Pirmojo pasaulinio karo metų laike.

Jiedvi kas naktį šokinėja laike pirmyn atgal, bet paskui Šarlotė įstringa 1918 metuose: su jaunesniąja seserimi ji evakuojama į namus, kuriuose sūnus išėjo į karą, manydamas, jog tai būsiąs nuostabus herojiškas karo nuotykis, o iš tikrųjų nutinka priešingai – jis žūva. Seserys žaidžia su žaisliniais jo kareivėliais, o šeima surengia spiritizmo seansą. Man tai padarė didžiulį įspūdį, nes rašytoja geba neįtikėtinai meistriškai perteikti ir leisti pajusti [sūnaus] Artūro šoką, patyrus, kad karas – tai anaiptol ne žaidimas žaisliniais kareivėliais ir kad karas neturi nieko bendro su jo įsivaizdavimu apie drąsą.

Dar vienas jaudinantis momentas susijęs su mokytoja panele Vilkins, itin ryškia figūra, kuri Šarlotei labai patinka. Pagaliau sugrįžusi į savo laikus, Šarlotė atranda, kad Vilkins jau žilaplaukė ir visai kitas žmogus – jos sužadėtinis žuvo Pirmajame pasauliniame kare. Šitaip, tiesiogiai nevaizduojant, parodomos to milžiniško pasaulinio konflikto pasekmės asmeniniam gyvenimui. Manau, kad „Šarlotė kartais“ – nepaprastas, vaikus giliau apmąstyti karą skatinantis romanas.

– Ką vaikams turėtume pasakoti apie karą?

– Vaikų nesinori priblokšti karo rimtumu ir mastu; kita vertus, yra vaikų, kurie neturi kito pasirinkimo, kaip tik išgyventi karą. Pasisekė tiems, kuriems apie karą tik pasakojama. O pasakojant šitaip, – apie kare tiesiogiai nedalyvaujančiuosius, – sukuriamas paveikus karo vaizdas.

– Šiame romane, kaip teigiate, labai sudėtinga laiko struktūra. Kaip karas keičia mūsų laiko patyrimą ir kaip rašymas siekia tai atspindėti?

– Vienas iš keistų su karu susijusių dalykų yra tas, kad dalyvaudami kare mes nežinome, kada jis baigsis ir ar apskritai baigsis. Tai buvo itin akivaizdu per Pirmąjį pasaulinį karą, todėl tokie žmonės kaip Vera Brittain [Anglijos savanorių pagalbos būrio slaugytoja], parašiusi „Jaunystės testamentą“ (*Testament of Youth*, 1933), dar vieną nuostabią knygą apie karą, sakė: man atrodo, kad karas gali niekada ir nesibaigti, aš tiesiog nematau jokios išeities. Tai gana sunku perteikti pasakojime. Daugelyje romanų apie karą bandoma pasakojimą sukeistinti, laikytis ne vienos laiko perspektyvos. Taip yra Iano McEwano „Atpirkime“, Kurto Vonneguto „Skerdykloje Nr. 5“, „Šarlotėje kartais“ irgi. Leidžiama pajusti, kad pabaigų gali būti ne viena, ir mes nežinome, kuri iš jų bus tikroji. Tai atspindi tą siaubingą patirtį žmonių, kurie gaudavo telegramas su pranešimu apie kare „dingusį be žinios“ artimąjį ir, nežinodami, ar jis gyvas, ar miręs, turėdavo baisioje nežinioje gyventi kartais net daugybę metų.

– Pereikime prie antrosios knygos – Homero „Iliados“.

– „Iliada“ yra absoliučiai išskirtinė. Ją skaitau kas kiek laiko, ir nuo pat pradžių ji neįtikėtinai prikelia tą vaizdą – pajūrį su stovyklavietės laužais ir Achilu, niūrojančiu savo palapinėje. Tarp tų karių toks bičiulystės jausmas. Tai senovės kultūra, dabar mums visiškai svetima, bet ji vis tiek kažkaip atgaivina jų kasdienybės jauseną. Ne tik graikų, bet ir trojėnų. Yra širdį spaudžiančių momentų, tarkim, kai Hektoras eina į kovą, o žmona Andromachė nenori jo išleisti. Tai nepaprastai gyvas ir labai vaizdingas pasakojimas apie karą.

„Iliados“ leidimas, kurį perskaičiau pirmą ir tebeskaitau iki šiol, yra „Penguin“ klasikos serijos E. V. Rieu vertimas. Kai dirbu mokslinį darbą, lyginu jį su „Loeb Classic“ leidimu, kur vertimas labai pažodinis. E. V. Rieu kariavo Pirmajame pasauliniame kare, tarnavo marathų lengvųjų pėstininkų pulke Indijoje, o per nacių antskrydžius būdamas Londone nusprendė pradėti versti „Odisėją“. Pirmiausia išvertė „Odisėją“, o paskui „Iliadą“. E. V. Rieu – karo veteranas, verčiantis didžiąją karo knygą.

– Kaip „Iliada“ veikė ir formavo rašymą apie karą?

– Ji ir toliau įkvepia. Padarė įtaką daugybei rašytojų. Kaip epas, „Iliada“ pasižymi abiem dalykais: be galo daug aprėpia, bet ir susitelkia į konkretybę. Norint gyvai pavaizduoti mūšį, reikia ir žmogiško jausmingumo. Monomachija, arba dvikova, iškyla kituose daug vėlesniuose karo literatūros kūriniuose, kuriuose dėmesys sutelkiamas į paskirą asmenį ir jo likimą kare.

Prisiminiau C. S. Lewiso [autobiografinę] knygą „Apstulbintas džiaugsmo“. C. S. Lewisas dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare ir, patekęs į Vakarų frontą, pasakė: „Tai yra karas, tokį jį matė Homeras.“ Esu tikra, kad nieko panašaus nebuvo, abejotina, ar Homeras buvo vienas asmuo, ir neaišku, ar jisai matė. Bet šimtmečių kultūrinis bagažas vis dar turi svorio.

– Padariusi įtaką rašymui apie karą, ar „Iliada“, jūsų manymu, paveikė ir kariavimo būdus?

– Manau, galėjo. Nesu karo strategė, bet, kiek suprantu, mes visada rengiamės kariauti ankstesnįjį karą. Iš pastarojo karo išmokome technologijų, todėl esame pasirengę kariauti, nors naujas karas visada ištinka kaip netikėtumas. Daug žmonių, gavusių valstybinį klasikinį išsilavinimą, į Pirmąjį pasaulinį karą galėjo eiti manydami, jog kariaus kaip Homero laikais. Akivaizdžiausias į galvą ateinantis pavyzdys – Julianas Grenfellis, Oksfordo Balliolio koledžo absolventas. Jis parašė eilėraštį „Į mūšį“ (*Into Battle*, 1915). Grenfellis buvo įgijęs minėtą valstybinį išsilavinimą ir tikėjo, jog tai – herojiškas karas. Tą rytą, kai mirė, – ligoninėje, – pro langus pamatęs kylančią saulę jis tarė: „O, Febas Apolonas.“ Kai pagalvoji apie Vakarų fronto baisybes, sunku patikėti, kad buvo galima laikytis tokių kultūrinių stereotipų.

– Trečioji knyga – Levo Tolstojaus „Karas ir taika“. Negi ji skaitoma ne dėl taikos epizodų? Karo dalys, sako, gali prailgti.

– Paskutiniai šimtas puslapių nuobodūs, bet jei ištvėrei pirmuosius 1 200 puslapių, gal ištversi ir paskutiniuosius. Tuose 1 200 puslapių karo ir taikos epizodai keičia vienas kitą, ir man atrodo, kad tiek vieni, tiek kiti vienodai įtraukia. Dalyse apie karą Tolstojus veikėjus visąlaik verčia galvoti, kaip kalbėti apie karą. Nikolajus Rostovas dalyvavimą mūšyje įsivaizduoja labai herojiškai, bet paskui įsitikina, kad taip nėra, kad mūšyje nesiseka taip gerai, kaip tikėjosi, bet, paprašytas apie tai papasakoti, mato, jog klausytojas atrodo nusivylęs, todėl labai greitai pereina prie standartinio herojinio pasakojimo apie karą. Tolstojus nedalyvavo Napoleono karuose, bet kariavo Krymo kare, todėl rašydamas „Karą ir taiką“ rėmėsi savo patirtimi.

– Taip, jis rašo ne apie savo laikus. Kaip dažnai rašoma jau po karinio konflikto? Kokie skirtumai tarp rašymo per karą ir po karo?

– Tai pasakytina apie daugumą mano pasirinktų knygų. Tolstojus XIX amžiaus septintajame dešimtmetyje rašo apie XIX amžiaus pradžią, Homeras – apie įsivaizduojamą karą, Josepho Hellerio romanas „22-oji išlyga“ apie Antrąjį pasaulinį karą išleistas 1961 metais. Farmer rašė praėjus pusei amžiaus po Pirmojo pasaulinio karo. Apie ankstesnius karus, manau, rašoma ir dėl to, kad vengiama dabartybės skaudulių.

Didelis skirtumas, kai rašai retrospektyviai. Lengviau jungti epizodus ir moralizuoti, jei manai, kad literatūra apie karą gali turėti moralą. Yra toks puikus rašytojas Timas O'Brienas, – jo knygą [apie Vietnamo karą] „Ką jie išgyveno“ (*The Things They Carried*, 1990) irgi magėjo įtraukti į savąjį penketuką, – kuris sakė: jei pasakojimas apie karą tau, regis, pakelia dvasią, vadinasi, tapai labai seno melo auka.

– Pereikime prie „22-osios išlygos“, papasakokite apie šią knygą.

– Tai iškili XX amžiaus knyga apie karą. Juokinga iki ašarų. Helleris pasakoja apie Antrąjį pasaulinį karą, kuris laikomas geruoju karu. Jis užsikabina už karui dar nuo Homero laikų būdingo aspekto. Tu turi bendrą karo strategiją, kuri galbūt ir prasminga, bet paskiram žmogui tai, ko iš jo reikalaujama, gali atrodyti visiškai absurdiška, šiuo atveju – skristi į mirtinas, iš esmės savižudiškas misijas. Karo zonoje tai visiškai nelogiška. Helleris visa tai puikiai perteikia: kartote, kiaurai farsiškomis situacijomis, taip pat ir šiurpinančiais epizodais.

– Ar komedija yra karo priešybė? O gal naudingas objektyvas, pro kurį žvelgiama į karo patirtį?

Nukelta į p. 15 ►

* Iš tikrųjų, 2013 m. duomenimis, tokių šalių buvo septyniolika (tarp jų ir Lietuva), ir Rusijos tarp jų nebuvo (*red. past.*).

Iš bloknoto (53)

Didelė naujiena knygų apie teatrą pasaulyje! Tai Rūta Oginskaitė išleido dar vieną didelę, storą ir labai sunkią knygą. Bandau prie jos kūniškai prisitaikyti, o skaitydama vis randu ką nors išskirtinai įdomaus ir tada po truputį nustoju pykti dėl to sunkumo. Visos enciklopedijos sunkios. O Rūtos „Kartu“ – taip mįslingai ir prasmingai pavadinta knyga – tai scenografės Jūratės Paulėkaitės gyvenimo – jos jausmų, požiūrių kitimo, kūrybinio brendimo ir turiningo bendradarbiavimo – enciklopedija, į kurią telpa ne tik jos ir jos šeimos, Budraičių, bendramokslių ir bendraminčių vardai, bet ir kitų, epizodiškai čia dalyvaujančių menininkų, su kuriais jos bendradarbiauta, kūrybos apmąstymai ir savotiški tyrimai. Nauju kampu čia pasižiūrima ne tik į profesiją ir kasdienį darbą, bet ir į bendrus sumanymus, patį kūrinio brandinimo procesą su režisieriais Oskaru Koršunovu, Jonu Vaitkumi, Gyčiu Padegimu, Algirdu Latėnu, Gintaru Varnu, Gintaru Liutkevičiumi, kitais. Net saldu skaityti apie spektaklio gimimą nuo pat pirmo, lyg ir visai netikėto, sumanymo blyksnio iki pabaigos, kuri visuomet siejama su publikos reagavimu ir vertinimais, ar tai būtų Lietuvoje, ar užsienyje.

Įvairialypė medžiaga knygai Rūtos rinkta ir suausta itin dėmesingai – skaitom neįkainojamus kartu dirbusių aktorių Brigitos Bublytės, Rasos Samuolytės, Viktorijos Kuodytės, Airidos Gintautaitės, Dainiaus Gavenonio, Neringos Bulotaitės, Saulės Degutytės liudijimus, Prancūzijoje Jūratei talkinusios vertėjos Akvilės Melkūnaitės ir kitų pasakojimus, interviu, prisiminimus, ištraukas iš įdomių straipsnių. Kartais menkučiai pastebėjimai išauga į reikšmingus apibendrinimus, pavyzdžiui, kai Oskaras Koršunovas pasako, kad Jūratei derėtų režisuoti, o jis mielai pas ją vaidintų, arba Jūratės pasakymas apie jos laikų Lietuvos teatrą „turim deserto, bet neturim duonos“. Yra kas pagalvoti. Esu tikra, kad jeigu ne keramika, ne scenografija, ne teatras, Jūratė galėjo rašyti. Iš laiškų matome, kokia savita jos kalba, kokios originalios mintys, po žodžiu rusenanti jausmų ugnis. Tiesa, yra ten ir egzaltacijos, kuri kartais rodo jos ribinę būseną. Jūratė turėjo beribę fantaziją, mokėjo žaisti su teatru, mokėjo žaisti teatrą, o Rūta Oginskaitė stengiasi perskaityti tų žaidimų gal ir ne visuomet lengvai suvokiamą kodą.

Jeigu kas nors čia laukė knygos apie scenografę, kurioje viskas ramiai iš eilės išdėstyta, paaiškinta ir įvertinta – gimė, mokėsi, baigė mokslus, pradėjo, – tai gal ir nusivylė. Suprantama, kad knygoje yra paprastų kasdienio gyvenimo aprašymų, tokio jungiamojo audinio, bet yra dalykų, kuriuos skaitai sulaikęs kvapą. Iš menkučių detalių ir taiklių pačios Jūratės pastebėjimų pajunti Kauno Gruodžio mokyklos, Kauno dramos teatro aplinką ir atmosferą, Vilniaus dailės akademijos sąstingio požymius, o paskui jos bandymus atrasti savo vietą ir kelią teatre bei jos poreikius suvokiančius bendradarbius režisierius, iš kurių Jūratė mokėsi, o ir pati juos savaip mokė bei drąsino.

Jūratė buvo maksimalistė, labai reikli sau, taip pat reikli ir kolegoms, režisieriams, aktoriams ir kitiems bendradarbiams. Neatleisdavo klaidų, ne visuomet norėjo taikstytis su režisierių sumanymais. Nors iš esmės jai, atrodo, patiko būti *kartu*, *kartu* su visais ir kiekvienu, kam tikrai rūpi teatras. Kalbant apie tokius spektaklius kaip „Roberto Zucco“, „Įstabioji ir graudžioji Romeo ir Džuljetos istorija“, „Meistras ir Margarita“, „Heda Gabler“, „Į Damaską“, „Faustas“ ar neteatrinėj erdvėj sumanytas „Vyšnių sodas“ ir kai kuriuos kitus, neverta stengtis atskirti, kokia dalis pyrago priklauso režisieriui, o kokia – dailininkei. Tai patvirtina ir pats Oskaras Koršunovas, sakydamas, kad ji nebuvo tik scenografė, ji buvo spektaklio visumos kūrėja. Bet kartais pati pripažįsta davusi režisieriui daug įdomiai parinktų smulkmenų, detalių, bet nedavusi oro (Algirdui Latėnui statant „Duokiškį“). Kaip taikliai, kaip profesionaliai pati įvertina savo indėlį! Iš tikrųjų, kai kuriuose jos spektakliuose būta tos jai įdomių detalių perkrovos, kai žiūrovas, sekantis aktorių, jų nė nespėja pastebėti.

Užtat skaityti knygoje tokias vietas, kur nuosekliai, remiantis įvairiausia medžiaga aprašomas spektaklio radimasis, jo vaizdo ir ypatingos atmosferos formavimasis, visumą kuriančių žmonių santykiai, įtampos ir džiaugsmai atradus kokį nors išmintingą sprendimą, – gryniausias malonumas. Va kaip gyvi prieš akis iškyla „Meistras ir Margarita“, „Į Damaską“ Klaipėdos dramos ir Oslo nacionaliniame teatruose, Shakespeare'o „Užsispyrėlės sutramdymas“ „Comédie-Française“, „Faustas“ Bratislavos nacionaliniame teatre ir kiti jau minėti spektakliai iš puikių Junijos Galejevos, Akvilės Melkūnaitės ir kitų liudininkų bei dalyvių spalvingų pasakojimų ir aprašymų. Ir, aišku, iš puikių recenzijų.

Didelės reikšmės formuojant monografijos atmosferą ir bandant atskleisti sudėtingą Jūratės asmenybę – jos siekius, svajones, charakterį ir pasaulėjautą, lėmusią jos elgesį, santykius su žmonėmis ir net apsisprendimą pasitraukti iš šio pasaulio – suteikia autorės cituojami labai atviri, emocingi, kartais panašūs į atgailavimus ar išpažintis laiškai studijų draugei Žibai Kriščiūnaitei, Audrai Žukaitytei, Martynui, Juozui ir Vitai Budraičiams. Ir ištisa korespondencijos šūsnis – su Rūta Staliliūnaite, kurią jaunatviškai dievino, su kuria draugavo, kurią mylėjo, kuria pasitikėjo. Laiškuose atsiskleidžia Jūratės sudėtingos vidinės būsenos, graužatys, dvejonės, slogios nuotaikos. Knygos tekste skirtinguose kontekstuose gan dažnas žodis „mirtis“. Kone nuo jo autorė pradeda savo įžanginį žodį. Juo ir užbaigia. Kartais jis slepiasi pačiuose Jūratės sumanymuose (pavyzdžiui, kad ir „Roberto Zucco“, „Visuomenės prieše“). Rūtai Oginskaitei pavyksta atskleisti dailininkės gyvenamąją aplinką, jos kūrybinių sumanymų laisvamaniškumą, netikėtumą ir gebėjimą visus tam sumanymui palenkti. O skaitytojus – parengti minčiai apie neišvengiamą atsisveikinimą su dailininke.

Bet kai pagalvoji, kiek ir kaip Jūratės šiame pasaulyje nuveikta, koks didelis buvo jos noras kovoti su kūrybine stagnacija, dvasiniu rambumu skatinant ir pakeleivius ieškoti „naujų formų“, kaip sakė Čechovas, tai netekties skausmas įgauna kitą atspalvį, sumišusį su nuostaba ir dėkingumu.

Visų minčių apie Rūtos knygą neįmanoma čia išsakyti, ne tas formatas. Pasistengiau pasakyti, kas man atrodo svarbiausia. Iš visko matyti, kad Rūta Oginskaitė pati sau buvo iškėlusi didžiulę užduotį, ją ir įvykdė kūrybingai, sąžiningai, stengdamasi ir mums, skaitytojams, perteikti viską, ką patyrusi besigilindama į Jūratės archyvą, vis iš arčiau Jūratę pažindama, apmąsčiusi ją kaip asmenybę ir reiškinį Lietuvos teatre. Kartu palieka vertingus pastebėjimus apie kelių dešimtmečių laisvos Lietuvos teatrą, jo žmones ir svarbius įvykius bei laikmečio kitimą. Tokią knygą įdėmiai perskaitęs, apie Teatrą žmogus sužinotų daugiau, įdomiau ir atviriau, negu skaitydamas mūsų „akademines“ teatro istorijas.

Nenorėdama negatyvu gadinti savo teksto, turiu vis dėlto pasakyti, kad 500 puslapių knygai būtų būtinas orientuotis padedantis vardynas. Nuotaiką gadina ir daug prastų spalvotų fotografijų, kurių spalva vaizdo ar spektaklio sumanymo čia neišryškina, o tik jį niveliuoja. Gal klystu, gerbiamas Gintarai Znamierovski?

Išsipildė sena mano svajonė – pamatyti Kėdainius. Vis nebuvo laiko, nebuvo automobilio, trūko sveikatos ar kartu vykstančio žmogaus. Bet prieš kalbėdama apie kelionę turiu būtinai papasakoti, kaip ta meilė nematytam miesteliui manyje užgimė. O buvo taip. 1992-ųjų Verbų sekmadienis. Nuėjau iki Aušros vartų pasidairyti lenkiškų popierinių ar skiedrinių verbų, kurios, lyginant su mūsiškėm, dekoratyvesnės, iškilmingesnės, visuomet įdomu ir pažiūrėt į pardavėjų veidus, pašnekinti juos lenkiškai. Bet tokių verbų tądien nebuvo, ir nutariau apžiūrėti margą Rotušės aikštės prekyvietę ir Pilies gatve leistis žemyn namų link. Pasakiau sau nieko nepirkinėti, nepasiduoti pagundoms, nes pinigų iki atlyginimo buvo striuka. Apžiūrėjau mugėje keramiką, metalo dirbinius, visada viliojančius medinius šaukštus. Prie Šv. Jono bokšto susispietusios moterėlės turėjo gražių verbų, o viena iš jų siūlė įspūdingą iš sausos šakos vazone suformuotą nediduką sausom gėlėm išpuoštą medelį. Oras dar buvo pavasariškai žvarbus, paskubinau žingsnį ir ties Skapo gatvele iš tolo dėmesį patraukė grafikos darbai ant namo sienos. Greta stovėjo ir kuklus jų autorius. Be Vilniaus vaizdų, čia buvo ir Kėdainių pagrindinės aikštės panorama su stilingais XVII amžiaus aukštastogiais siaurais namais. Prie šito puikaus darbo buvo dar ir kitas, kuriame pavaizduota iš tamsaus plačiai atvertom durim tvarto į tuščią kiemą tiesiai į mus žiūrėdama išeinanti liūdna balta karvė. Tokia, atrodė, paskutinė Lietuvos karvė. Darbai mane sujaudino ir, trumpai šnektelėjusi su meistriškos grafikos autoriumi, vieną iš jų nupirkau. Anūkė buvo po sunkios operacijos, norėjau atsidėkoti chirurgui.

O važiuoti į Kėdainius buvo nutarta staigiai, net nepagalvojus, kad yra žiema, kad diena trumpa. Anūkė užsakė viešbutį parai škoto Grėjaus name (sakoma, kad bedarbiai škotai ieškodami prieglobsčio Europoje pasiekė ir Kėdainius ir čia kuriam laikui įsikūrė); be to, atsitiktinai sužinojo, kad Oskaro Koršunovo spektaklis „Vestuvės“ pagal Bertoltą Brechtą bus vaidinamas netoli Kėdainių, Dotnuvos Akademijos miestelyje, aš pasirūpinau leidimais, o teatras mumis pasirūpino. Spektaklis buvo rodomas Kultūros centre, 14 km nuo miesto, visos 300 vietų buvo iš anksto išpirktos. Kai prieš dešimt metų žiūrėjau tas „Vestuves“ Muzikos ir teatro akademijos aktoriams diplomantams vaidinant, mane sujaudino jų puiki vaidyba ir griežti režisieriaus sumanymo rėmai, girtas miesčioniškas vestuves paverčiant drama (čia verta prisiminti Žemaitės „Marčią“, Čechovo „Vestuves“ – kiek būta įvairiausių interpretacijų!). Bet dabar žiūrėtas spektaklis pakrypo vulgarokos komedijos link, ir patenkinta publika žvengte žvengė nuo pradžių iki galo, lengvai pro akis praleidusi jaunosios sesutės sceną po vestuviniu stalu. Tokį reagavimą provokavo ir nevykusi interliudija kviečiant publiką į vestuves, ir kitos besaikės improvizacijos „ne į temą“. Vis dėlto, manau, režisieriai turi prižiūrėti savo spektaklius. Grįžusios į viešbutį, dar ilgai kalbėjom apie spektaklį, pasakojau, koks anuomet buvo premjerinis...

Pirmąją dieną apžiūrėjom pagrindinę miesto aikštę, tą, kuri mane taip sužavėjo anuomet dailininko darbe, vėl stebino kuklaus baroko dviaukštė architektūra ir tai, kad viskas restauruota, visuose namuose įsikūrusios įvairios paskirties įstaigos, nuo merijos iki suvenyrų parduotuvėlės, kurios savininkai ten, puikiojoje aikštėje, ir gyvena. Iš visų pusių apėjom paminklą Jonušui Radvilai, kuris su Lietuvos iždo skrynia bėgo į Kėdainius, kai puolė švedai (o ar grąžino tą iždą?), dabar ta istorija virto paminklu. Visai čia pat už Didžiosios Rinkos aikštės yra kita, nuo seno Žydų rinka vadinta, ten ir baltos sinagogos, ir maldos namai, ir iki dabar turgūs vyksta. Pietavom elegantiškame senamiesčio restorane „Uršulė“. Greta mūsų didžiulė šeimyna šventė močiutės jubiliejų, susirinko net trys kartos, prie stalo buvo ir visų čiūčiuojamas kūdikis. Šventė ramiai, oriai.

Kitą rytą pusryčiauti išėjome į jaukioj kepyklėlėj rekomenduotą kavinę „Mon Petit“ pagrindinėje aikštėje. Neapsakomo jaukumo kavinutė, kurioje visko pilna – nuo košių (pasirinktinai) iki *crème brûlée*. Čia yra ir vaikų kambarys, kuriame žaidžia ir skaito knygutes kavos mylėtojų vaikai. Vakarieniavom bravore senamiesčio gatvelėje, kurio storos, kaip ir kituose aplankytuose namuose, raudonų plytų sienos ir vidinė architektūra vėl leido galvoti, kad esi visiškai saugus ir joks karas tavęs čia nepasieks. Beje, Kėdainiuose patiri keistą jausmą, lyg būtum ne visai Lietuvoje. Škotų ir žydų palikimas tikrai įspūdingas.

Viename iš senamiesčio namų, prieš pat viešbutį „Grėjaus namas“, įsikūręs Kėdainių krašto muziejus. Jame eksponuojami seniausi kasinėjimų radiniai, miestelėnų buitinės aplinkos daiktai ir papročių liudininkai (pavyzdžiui, medžioklio kambarys ir kt.), yra kambarys, skirtas Holokaustui atminti (mieste prieš karą buvo 61 procentas gyventojų žydų), ir dar vienoje saliukėje – keliolika Kėdainiuose gyvenusio Vinco Svirskio nuostabių kryžių ir koplytstulpių. Daug lankytojų, pasirodo, vien dėl Svirskio į Kėdainius važiuoja!

Pabaigai dar būtina pasakyti apie įspūdingus pėsčiųjų tiltus per Nevėžį, kurių vienas yra miesto pakraštyje, o kitas, miestelėnų Vaivorykštės tiltu pavadintas, skiria Žemaitiją nuo Aukštaitijos. Žemaičiai savo gale, be kunigaikštystės herbo skydo, dar ir užrašę PATRIA UNA, o aukštaičiai iškėlę Vytį.

Visko, ką patyrėme per vieną parą, papasakoti neįmanoma, tik pridursiu, kad evangelikų reformatų bažnyčia remontuojama ir vieno iš svarbiausių dalykų – restauruotų Radvilų giminės sarkofagų – nepamatėm. Užtat kirbės mintis atvažiuoti į nuostabiuosius Kėdainius dar kartą.

Esu labai dėkinga Mažajam teatrui, kad sausio 20 dieną pakvietė mane į Rimo Tumino 73-iąjį gimtadienį, po jo mirties dar nė metams nepraėjus. Esu tikra, kad joks kitas teatras tokio dalyko nesugalvotų, ir, ginkdie, nereikia. Šis susitikimas vyko tarsi jo paties sumanymą vykdant. Jis mėgo netikėtumus, jam patiko paradoksai, mokėjo švęsti kitų šventes, mokėjo mylėti ir atsidėkoti. Juk po kiekvienos premjeros rengė kuo puikiausias šventes visiems dalyviams nuo didžiausio iki mažiausio ir svečiams.

Aną vakarą susirinko visi pas jį vaidinę aktoriai, teatre dirbusios kritikės, draugai, visi bučiavosi, glėbesčiavosi, džiaugėsi susitikę. Tik aš jau net savo studentų ne kiekvieną atpažinti galėjau: laikas mus visus keičia. Pasidalinta mintimis, prisiminimais apie Rimą. Buvo gera. Ačiū labai. Ir širdingiausias linkėjimas Mažajam pakilti, atrasti sau artimą įkvėpėją.

– AUDRONĖ GIRDZIJAUSKAITĖ –

Skaityti popieriuje – madinga. Prenumeruok!

Užsiprenumeruoti galima bet kuriame pašte arba internetinėse svetainėse *www.prenumeruok.lt*, *www.prenumeruoti.lt.*
„Šiaurės Atėnus“ jau ketvirtadienio pavakare galima rasti Vilniaus knygynuose „Akademinė knyga“, „Eureka!“ ir „Mint Vinetu“.

„Karas man nepatiko, nerekomenduoju“

Ar karo mums, tiesiogiai nekariaujantiems, jau per daug? Žinios iš fronto ima kartotis, supanašėja, nebepraleidžiamos pro psichologinį filtrą. Kalbos apie karą kaip apie tai, kas daug pasako apie žmones, dažniausiai pasitraukia į intelektualinius, akademinius, bemaž ezoterinius užkulisius. Gal kad nepapiktintų karui ruošiamų mažutėlių?

Kultūrinis humanizmo sluoksnis neįtikėtinai plonas. Kai reikia ginkluotis, ruoštis kovai su priešu, kai fronte trūksta gyvų darbininkų ir kai nepakanka kovinės dvasios, apie smurto prigimtį ar humanizmo ribotumą kalbėti, regis, galima... nebent raštu. Dar geriau – taip, kad iki karo pabaigos taptų neprieinama. Betgi ne: štai už Ukrainą daugiau kaip dvejus metus kaip savanoris kariaujantis baltarusis apie tai kalba atvirai, jam tai – būdas puoselėti plonytį kultūrinį sluoksnį, kurį paveldėjo. „Humanizmas man yra aukščiausia vertybė. Ir jam ginti aš pasirinkau maksimalaus smurto formą“, – sako jis.

Klausantis savanorio aiškėja ir dramatiškas dalies baltarusių santykis su režimu, savijauta netekus ir namų, ir prakeiktos savo tėvynės.

Dramatiška ir tai, kad interviu su šiuo žmogumi dvigubai anoniminis: nenurodomi abiejų pokalbio dalyvių vardai. Baltarusijoje gyvena jų artimieji, režimas jų nepaleidžia iš akių. Ar visi galime suprasti, ką tai reiškia?

Mums žinoma, kad su kariu savanoriu kalbėjosi partizaninę žurnalistiką pasirinkusi baltarusė, šiuo metu gyvenanti Lietuvoje. Literatūriniu šalies gyvenimu besidomintiems ji – žinomas žmogus. Šį S. B. pasirašytą interviu publikavo nevalstybinis Baltarusijos leidinys „Salidarnasc“ („Салідарнасць“), nuo 2020 metų rugpjūčio Baltarusijoje jis blokuojamas. Interviu autorės žiniomis, šiuo metu Ukrainoje kaip savanoriai kariauja apie 350 baltarusių, žuvusiųjų sąraše – daugiau kaip 60.

S. P.

Nekeisime pašnekovo vardo, tiesiog jo neminėsime. Taikiame gyvenime jis turėjo vardą, įprastą jo kraštams, o amatas, kuriuo vertėsi, buvo labai taikus ir itin vyriškas. Tiesą sakant, taikioje Baltarusijos kasdienybėje jis buvo Meistras – iš tų žmonių, kurių mūsų pasaulyje nėra daug.

~ ~ ~

– Papasakok, kaip subrendo tavo sprendimas dalyvauti šiame kare?

– Matyt, reikėtų pradėti nuo 2020-ųjų. Tada buvo daug vilties, tikėjimo greita laime ir, kas man svarbiau, – naujas artumo ir bendrystės su aplinkiniais jausmas. Visa tai buvo sudaužyta, sunaikinta kartu su orumu. Liko tik susigūžti ir apsimesti, kad gyveni, laukiant galimybių, kurioms nebuvo iš kur atsirasti.

Man netrūksta empatijos, bet emocijos užsivedinėja ilgai, todėl pirmąją plataus masto karo dieną šoko nepajutau. Prisimenu žinią apie apšaudytus Charkivo gyvenamuosius kvartalus. Sukilo pyktis – tai buvo reakcija į neteisybę, į tai, kas neturėtų vykti, kam apskritai nederėtų egzistuoti.

Atsirado žinių apie partizaninius išpuolius geležinkeliuose. Žinoma, rimtai to nesvarstydavau, tiesiog matavausi, mintyse sukau įvairius scenarijus, kaip galėčiau kovoti. Ir supratau, kad man nepažįstama tokia „chuliganiška“ gyvenimo pusė, tad, geriausiu atveju, atsidurčiau kalėjime, nieko nepasiekęs.

Praėjus beveik trims mėnesiams nuo karo pradžios, galima sakyti, netyčia pagalvojau: o kodėl gi nepabandžius išspręsti šios situacijos savo rankomis? Ir išsyk apėmė baimė, nes suvokiau, kad nebegaliu nuo to išsisukti. Mano vaizdinys apie save yra gana vidutiniškas, be didesnių lūkesčių. Su malonumu būčiau ramiai leidęs į dangų dūmą vien tik virš savęs, užsiėmęs mėgstamu darbu ir niekur nepajudėjęs. Heroizmo nėra mano charakterio savybių sąraše. Tačiau yra dalis asmenybės, kuri tarytum stebėtojas neleidžia ramiai gyventi. Ji žino, kad tu jau žinai.

Išgyvenau labai stiprų stresą, kol susitaikiau su šia mintimi. Net fiziologiniai simptomai pasireiškė – sulysau. Esu išgyvenęs panašiai tik porą ar trejetą kartų gyvenime (panašiai kaip jaunystėje prisipažįstant, kad myli).

Prisimenu, kaip negalėjau prisiversti surinkti kelionių agentūros numerio, kad sužinočiau apie vizą, nes tai būtų buvęs pirmas realus žingsnis, nebe fantazijos, po jo būtų žengta nauju keliu.

Nesu tikras, ar būčiau galėjęs ryžtis tokiems pokyčiams, jei saistyčiausi su stipriai nuo manęs priklausomais žmonėmis. Nesinorėjo jaudinti kelių artimiausių žmonių, todėl apie savo sprendimą niekam nesakiau – pasinaudojau standartine legenda: emigruoju.

– Sakei: „spręsti situaciją savo rankomis“. Ką tai reiškia?

– Turėjau omenyje, kad pagaliau rastas išeities taškas, kaip galėčiau panaudoti savo pastangas priešindamasis tam, kas vyksta, tokiu būdu, kuriuo tikiu, dėl to, kad jis maksimaliai paprastas. Kitiems variantams tiesiog nepajėgiu sukurti aiškios loginės grandinės „veiksmas – rezultatas“ (na, tarkime, kas pasikeistų, jei pridėčiau rėmelį prie savo paskyros nuotraukos socialiniuose tinkluose ar pastovėčiau su plakatu?).

Aukoti pinigus man taip pat neatrodo pakankama, nors tai be galo svarbu, nes padeda įgyvendinti daugybę poreikių, ir stebina, kad vis dar tiek daug žmonių išlaikė gebėjimą traukti vežimą.

– Kaip ruošeisi morališkai ir fiziškai? Ar tavęs negąsdino mintis, kad kareivis nėra savarankiška būtybė, labiau „gyvosios jėgos“ elementas nei subjektas?

– Visai neįsivaizdavau, koks tai bus darbas. Kol rengiau dokumentus ir laukiau savo duomenų patikrinimo, perėjau „techninę apžiūrą“ sveikatos centruose: kraujo, ultragarso ir kitokie tyrimai, odontologas. Pradėjau bėgioti ir daugmaž atgavau fizinę formą.

Apie subjektiškumo praradimą negalvojau – tai tikrai nebuvo pagrindinis mano rūpestis. Nei protas, nei širdis neturėjo laiko tokioms subtilybėms. Vėliau paaiškėjo, kad savanoriai užsieniečiai gali nutraukti sutartį savo noru, todėl „atakos pagal švilpuką“ nebuvo pati didžiausia problema.

– Koks buvo testavimas ir atranka prieš tai, kai tave priėmė į kariuomenę?

– Galėjo būti įvairių variantų. Man nutiko taip: su grupe kandidatų dalyvavau pokalbyje ir buvau vienintelis, kuris netiko, nes nepadariau tinkamo įspūdžio. Tai buvo baisus smūgis – tiek ištverti psichiškai, palikti visą gyvenimą už nugaros ir – būti atmestam. Išvykimo dieną tiesiog atvykau su kuprinėmis ir tariau: „Nė velnio, aš su jumis.“ Ir išvykau – ten buvo kitų organizatorių, su jais taip ir susitarta.

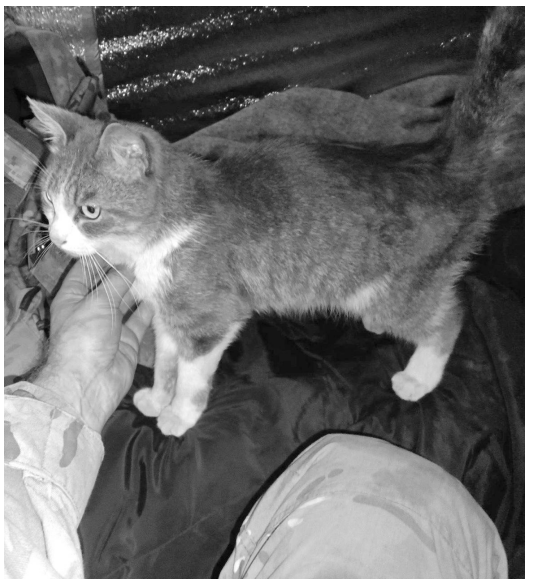

Ir dar mūsų herojus rūpinasi katėmis. Kartą jis nugabeno į prieglaudą katę, kuri buvo likusi viename iš ištuštėjusių fronto zonos kaimų. Stebuklas – po kiek laiko atsirado jos evakuoti šeimininkai! Interviu herojaus asmeninio archyvo nuotraukos

– Kaip vyko pasirengimas ir ar jis tave paruošė tam, su kuo teko susidurti vėliau?

– Vidutinis Ukrainos ginkluotųjų pajėgų amžius tuo metu buvo 40 metų. Paprasti žmonės. Dauguma – ne sportininkai. Kai kurie vyresni, su dirbtiniais sąnariais, kai kurie – visai neištvermingi. Tačiau jei yra noro, darbo visiems užtenka: vairuotoju, mechaniku, dronų operatoriumi, ryšininku. Fizinė parengtis per mėnesį negalėjo kardinaliai pagerinti rodiklių, tai labiau turėjo išmokyti prireikus vyniotis iš padėties. Šaudymo mokymai – net jei kokybiški – buvo lyg mokymasis buhalterijos universitete: išmokti naudotis skaičiuotuvu ir „Exceliu“. Naudinga, bet tikrą buhalteriją suprasi tik tada, kai pradėsi dirbti.

Man fizinis diskomfortas, gyvenimo ir darbo krūvis ir įtampa lieka antrame plane, kaip fonas. Svarbiausia – atsakomybės jausmas. Jei jo yra, galva užimta planavimu, organizavimu ir pasiruošimu darbui fronto prieigose. Pradėjus darbą reikia greitai priimti sprendimus, net kai trūksta informacijos, o ji dar ir nuolat keičiasi.

– Koks paprastai būna darbo dienos režimas? Ar yra poilsio dienų?

– Kasi, važinėji, iškrauni. Į pozicijas važiuoji per pilkšvą priešaušrį (prieblandą), tai yra žiemą apie penktą ryto, vasarą – apie trečią. Pakeliui gali įstrigti ar sulūžti. Kiekvieno įtvirtinimo kasimas užtrunka kelias savaites. Gyveni kelias dienas arba savaitę pamainomis. Kuo mažiau laiko praleidi paviršiuje, tuo saugiau. Bet kuriuo metu gali pastebėti priešo dronai. Jei pastebi – apšaudo. Planiniai sektoriaus apšaudymai vyksta bet kuriuo paros metu.

Galima tiesiogine prasme išeiti su kibirėliu ir surinkti savanoriams kaip suvenyrus „gradų“ (sovietinė reaktyvinė salvinės ugnies sistema – *vert. past.*) raketų stabilizatorius, liekančius po atakų. Tačiau ryškiausiai atmintyje išlieka ne fizinis krūvis, nepatogumai, nuovargis ar įtampa, o organizavimas ir darbo planavimas. Remontas, technikos priežiūra, automobilių įsigijimas, detalių, specialistų, dirbtuvių paieška. Tas pats ir su ginkluote, amunicija – bendradarbiavimas su specialistais iš kaimyninių dalinių. Panašiai su įranga: generatoriais, „starlinkais“, įkrovimo stotimis, dyzelinėmis krosnelėmis. Sąlygų užtikrinimas gyvenamosiose vietose. Personalo mokymai ir treniruotės. Bendradarbiavimas tarp savo dalinių – pėstininkų, žvalgų, bepiločių valdytojų, sunkiosios ginkluotės operatorių, išminuotojų. Operacijų arba mažesnių užduočių planavimas.

Kokie dar savaitgaliai? Gyvendamas bute fronto miestelyje ar kaime gali rasti laiko nusiprausti ir suvalgyti picą kavinėje. O jei nesi apkrautas atsakomybe, laiko atsiranda daugiau – tada telieka skųstis vadais, kurie „kompostuoja smegenis“.

Jei nekreiptum dėmesio į tokias išskirtines ir ryškias aplinkybes ir pamatuotum tik trukmę, intensyvumą bei patiriamų emocijų spektrą, manau, kad man atiteko ne daugiau nei kokiai daugiavaikei vienišai mamai, bandančiai išgyventi posovietinėje provincijoje. Ir seržanto pareigos neprideda jokių pliusų – tuo užsiimi tik todėl, kad daugiau nėra kam.

– Ar kare trūksta žmonių?

– Taip, trūksta. Tai objektyvus pastebėjimas. Kodėl taip yra? Galima tik spėlioti. „Savo vietą gyvenime radęs“ žmogus turi kuo užsiimti, be karo: šeima, darbais, asmeniniu gyvenimu. Tie, kurie buvo tinginiai dar prieš karą, lieka balastu ir jame. O aš, matyt, tiesiog turėjau garsesnį vidinį balsą, kuris neleido nieko neveikti, ir šiek tiek silpnesnį – atsakingą už savisaugą. Ir čia, būdamas fronte, maksimaliai stengiuosi dėl rezultato – procesas man jokio malonumo neteikia. Nenoriu savo gyvenimo patikėti kitų sprendimams ten, kur to galima išvengti. Be to, ramiai sėdėti neleidžia mintys apie mūsų belaisvius. Juk sakėme: „nepamiršime, neatleisime“, sakėme: „ne, jie tiek ilgai neišsėdės“. Man gėda. Ir bijau dėl tų nuostabių žmonių – tiek tiesiogiai pažįstamų, tiek ir neakivaizdžiai, kurie dėl tam tikrų priežasčių negali išvykti ir yra pavojuje vien dėl savo absoliutaus nesuderinamumo su dabartiniu režimu.

– Šiame kare tu esi užsienio legionierius ir kartu esi valstybės, palaikančios agresiją, pilietis. Ar dėl to kyla problemų – pirmiausia bendraujant su Ukrainos kariškiais ar gyventojais?

– Beveik nė vienas ukrainietis nekalba visiškai rusiškai. Dažnai kalba yra maišyta, proporcijos priklauso nuo regiono. Daugiausiai tenka bendrauti su nepažįstamais, kurie yra greta pozicijose. O ten nėra laiko preliudijoms ar plepalams – papildomų klausimų niekas neužduoda. Tavo buvimas jau yra visko pateisinimas. Jei ir paaiškėja, kad esi baltarusis, tai automatiškai reiškia, kad esi savanoris. Tai yra papildomas koziris.

Kai reikia ką nors spręsti užnugaryje ir yra laiko pasikalbėti, reakcija dažniausiai būna draugiška – kažkas panašaus į „vyrukai tikri kietuoliai“. Kartais telefonu arba susirašinėjant su civiliais jaučiama panieka. Jiems kalba dažnai yra principinis klausimas. Tačiau jei kalbi akis į akį, tavo kilmė tampa aiški net ir tada, kai esi apsirengęs civiliniais rūbais.

– Ar pasitaiko konkrečių konfliktų?

– Ką laikyti konfliktu? Tokia agresija, kuri kitomis aplinkybėmis būtų laikoma netinkama ir ilgam įsimenama, čia yra tik vienas iš būdų spręsti klausimus. Spardyti stalą, kad atkreiptum dėmesį, čia tas pats, kas įprastame gyvenime pabelsti šaukšteliu į taurę. Pastebėjau, kad kuo didesnis ir gilesnis stresas – šaltis, nuovargis, baimė, skausmas, – tuo lengviau renkuosi šį būdą išreikšti save, tai – prefrontalinės smegenų žievės tausojimas. Nors tokia komunikacija tapo norma, mane stebina, kad priefrontės zonos vis dar nevirto „Laukiniais Vakarais“. Didžiulis ginkluotų karių skaičius neperžengia ribų – nei su civiliais, nei tarpusavyje (retos išimtys neturi įtakos bendrai atmosferai).

– Ir dabar pats laikas paklausti apie smurtą, šiandien tai aktyviai svarsto civiliai. Kaip žmogus, ginkluotas ir turintis įgaliojimus atimti gyvybę iš priešo (kuris taip pat yra žmogus), ką manai apie žmogaus agresiją?

– Turėdamas terapijos patirties, daug galvojau apie agresiją ir smurtą. Pirmiausia pasakysiu, kad mąstydamas sudėtingomis temomis stengiuosi jas paaiškinti sau, išdėstyti logiką. Tai nėra pateisinimas – tai atspirties taškas problemoms spręsti, net jei tai skamba fantastiškai – sąžiningai įvardyti ir apibūdinti problemą. Apskritai, mano nuomone, žmogus yra bloga medžiaga humanistinei visuomenei kurti. Humanizmas už artimų žmonių rato – tai kultūrinė konstrukcija, kuri net ir tame rate nuolat griūva. Žiūrėjau vaizdo

Nukelta į p. 14 ►

AGNĖ ALIJAUSKAITĖ

1. Principia Mathematica

iš ko susideda laikas
tarp judančių kūnų

vienas tangentas
prieš kitą tangentą

judantys kūnai susideda
iš ABCDE simetrijos

tuščius kampus
užpildau tiesėmis

jos susiglaudžia išsiskiria
vėl susiglaudžia

šnekasi
tik tarpusavyje
geometrijos kalbos pašnibždomis

kitame braižinyje
esamos išaugina naują
tarsi vaiką

susispaudžia
iki elipsės

ir atvaizduoja
kūnų judėjimą

dangui susiskliaudžiant
jie nebetelpa
smėlio laikrodžio
talpykloje

ima byrėti
po dar nematytą
duženą

zeit zeitigt
kaip pasakytų
viena poetė
zeit zeitigt

2. Principia Mathematica (II)

kiekviena elipsė reiškia
dangaus kūno šypsnį

plačiai atmerktas akis
į po sausros pasirodantį
meteorų lietų

tačiau pernelyg panašu
į *anthropos*
viskas juda aplink
anthropos

dangus išsiskliaudžia
meteorai plūduriuoja
Visatos vandenyno paviršiuje

tarsi vaikų uždegti
žaislai

perseidų kamuoliai
kuriais žaidžiama
matematika

mes visi
pralaimėtojai
Newtono skaičiuoklės akivaizdoje

dangus išsiskliaudžia
išpranašauja sau naują
formą

ne mažiau matematinę
kurioje
tangentas kliudo tangentą

Visatos trigonometrijai įskliaudžiant
tavo laiko baimę

3. Apskritimas

judėjimas apskritimo ašimi
reiškia nei daug
nei mažai
tik dar vieną
pradžią
cikliško laiko
judėjime

spindulys r
žymi
nepavykusias tieses

laiptų aukštumas
kuriose
vien paklydimai

spindulys r
žymi

saulėtą ateitį
nors ir bauginančiame
planetų judėjime

naktis juk tik
fikcija

išsisklaidanti
vos vaikui nusišypsojus
sau pačiam

kai greta nėra
suaugusiųjų

kai nėra
ko nebijoti

spindulys r
žymi

tik mano laiko
pradžią
ne pabaigą

ties tavo
pusiauju

4. Kvadratu

ateities neužtenka
pakelti kvadratu

kaip sapnavo Einsteinas
ateitys yra trys

galima jas apgręžti
išnarinti net įdomiausius
įvykius

panardinti save
į naujų įvykių
jūrą

ar veikiau
ramiai irtis ežeru
kaip sapnavo Einsteinas
kur nors Ženevoje

kur viskas tikslu
tarytum pagal
šveicariškus laikrodžius

yra netgi trys
ateitys

kuri nors iš jų
bent primena
tobulą simetriją

su savimi
tapačiu sau
viršlaikiškai

bent primena
kad kurioje nors
ir aš
plaukiu kvadratu
Ženevos ežero
paviršiuje

5. Einsteino sapnai

Einsteinas sapnavo
kiekvieną
kaip laike įklimpusį
vienišių
tavo laikas
nėra
mano laikas

tavasis klampina labiau
nei galėjai
kada pamanyti

ieškai būdų
kaip išbristi
bet pakeliui susmunki

taip ir nesusitinkame
jokiu laiku

jis dabar –
mano bendrininkas

priešas
įklampinęs labiausiai
iš visų

matantis mane
kaip skulptūrą

apeinamą
nepažįstamų bendrakeleivių

dar nesustingdytų
man nežinomuose
taškuose

iš kurių
bandytų ropštis
tam kad
pamatytų mane
kaip skulptūrą

ir kiekvienas
pasijustų svetimas

6. Einsteino sapnai (II)

pragaras –
tai ne kiti

tik pats sau
sustingdytas laiko taške

negalintis pajudėti
išjudinti
tvarkingai sužymėtos
tiesės

atkarpomis kerpant
patį pusiaują

net kai erdvės
nėra

ji kažin kur
tabaluoja
mažomis kojytėmis

taip užgožta
laiko
kad neįžiūrėsi

kažkur slenka
nauji nematyti
žiemojančių pastatų
vaizdai

bet pasiekia tik
viena atminties fotografija

kurioje esi
įstrigęs
neišvengiamai įlydytas

bandydamas atsigręžti
matai kad
dabartis –
tai kiti

7. Einsteino sapnai (III)

Einsteinas sapnavo
kad laiko strėlė
nurodo
į tvarką
viskas kas sujaukta
tuojau pat
įgyja
konkrečias formas

stiklinės duženos
grįžta
į apleistas vietas

susideda
į tvarkingą vitražą

peršviečiamos sienelės
atveria daiktus
erdvei aplink juos
išsigaubiant

laiko strėlė
juda
į tvarką

gal net eksponentiškai
auga daiktai

praaugantys tvarką
todėl suspausti
greta vienas kito

jaukiai susiglaudę
tarsi saugodami
likusią šilumą

laikas praauga
tvarką

8. Cheminio ryšio prigimtis

cheminis ryšys
tarp dviejų atomų
ar jų grupių
sudaro
nepriklausomas
molekulines rūšis

taip moko
Linus Paulingas
primindamas
kas apie
valentingumą
girdėta
dar mokykloje

primindamas
ką apie
helio atomo
kvantines būsenas
pasakytų
Heisenbergas

svarbiausia išmokti
rezonansą

tam tikras
judėjimo
ypatybes

kokią kreivę
sudaro
atomo ir protono
energija

kaip viskas sukimba
tarsi į dangų
sviesti obuoliai
praradę
traukos dėsnį

viskas sukimba
nematomais ryšiais
laikas apkabina
Visatą

9. Cheminio ryšio prigimtis (II)

vidutinė
kinetinė energija
yra lygi
minus pusei
vidutinės
potencialiosios energijos
yra lygu
džiaugtis
pirmaisiais varikliais
šventaisiais motorais

yra lygu
minus pusei
nuvažiuoto
ar nuskristo
kelio

minus pusei
ryto kavos
puodelio
sutinkant
minus pusę
vakaro dalies

prieš nemiegą
iki
minus pusiaunakčio

tarsi darbuotumeis
su laikrodininkystės
motorais

Ženevos ežero
rytas
kitame jo krante
reikštų
pietus

saulė pakilo
ir čia pat
vakarėja

pasaulis suskliaustas
iki ciferblato
dydžio

viena galimybė
galimų pasaulių
teorijoje

10. Cheminio ryšio prigimtis (III)

rezonansas
gali įvykti
tik tarp struktūrų
su tuo pačiu
nesuporuotų elektronų
skaičiumi

įdomu
kas nutiktų
jeigu neliktų
porinių skaičių

išporavus
elektronus
užtektų suskaičiuoti
iki vieno

rezonansui
neliktų struktūrų

sveikas skaičius
reiškia neligotą

atsisakantį
gydomojo
vaisto poveikio

tai reiškia kad
nėra ką sudėti
atimti

dalinti
traukti šaknis

sveiki matematiniai
dantys
atsako į
chemines reakcijas

išsibalina
lieka
Eratosteno rėtyje

jam perdūrus
visa
kas netvarkinga

MARGARET ATWOOD

Čia skelbiami eilėraščiai paimti iš rinkinių „Gyvūnai toje šalyje“ (*The Animals In That Country*, 1968), „Suzanos Mūdi dienoraščiai“ (*The Journals of Susanna Moodie*, 1970), „Dvigalviai eilėraščiai“ (*Two-Headed Poems*, 1978) ir „Neregima jaunatis“ (*Interlunar*, 1984).

Turizmo centre Bostone

Po stiklu štai mano šalis,
baltas reljefinis
žemėlapis su raudonais taškais – miestais,
sutraukta iki sienos dydžio,

o šalia – dešimt išdidintų nuotraukų,
po vieną kiekvienai provincijai,
purpurinės rudõs ir neįprasto raudonio,
medžių žaluma prislopinta,
užtat visi mėlynumai
besąlygiško grynumo.

Kalnai, ežerai ir vėl ežerai
(nors Kvebekas aure restoranas, o Ontarijas –
tuštutėliai parlamento rūmai),
kur niekas nekopia kalnų takais ir netraukia
žuvies, ir vandeny nesipliuškena,

vien tik išsišiepę turistai –
štai žvelk, Saskačevanas –
lygus ežeras, patogios uolos,
kur du vaikučiai pozuoja su tėvu,
o motina švarutėlėmis kelnėmis
verda kažką prie bedūmio laužo,
dantys lyg balikliu nubalinti.

Kieno tai sapnas, norėčiau paklausti:
ar tai – suklastota
haliucinacija, ciniška fikcija, masalas
vien tik eksportui?

Aš, rodos, pamenu žmones,
bent miestuose, kaip ir purvynę,
mašinas ir įvairiarūšes šiukšles. Gal
tai būta mano asmeninio miražo,

kuris paprasčiausiai išsisklaidys,
man pargrįžus? Arba bendrapiliečiai bus dingę,
pabėgę į ypatingo
žalumo girias
rusvuose kalnuose tykoti
turistų būrių
ir regzti keisto raudonio žudynių?

Nieko neįtarianti
langelio ponia, klausiu tamstos:

Negi nieko nematai,
stebima iš po vandens?
Ar būna tokio mėlynumo dangaus?

Kas iš tikrųjų ten gyvena?

[1968]

Skaityti laikraščius pavojinga

Kol smėlio dėžėje
stačiau šaunias pilis,
į prakapstytas duobes
buldozeriai vertė lavonus,

ir kai išprausta sušukuota tipenau
į mokyklą, mano pėdos,
mindamos cemento įtrūkius,
detonavo raudonas bombas.

Dabar, jau suaugusi
ir išsilavinus, gūžiuosi kėdėj
lyg uždelstinis sprogdiklis,

o džiunglės liepsnoja, po-
miškiuose spirga kareiviai,
vardai painiuos žemėlapiuos
sklaidos kaip dūmai.

Aš – toji priežastis, aš – cheminių žaislų
sankaupa, mano kūnas –
mirtinas prietaisas,
siekiu glėbti iš meilės – mano rankos – ginklai,
geriausi mano ketinimai sėja mirtį.

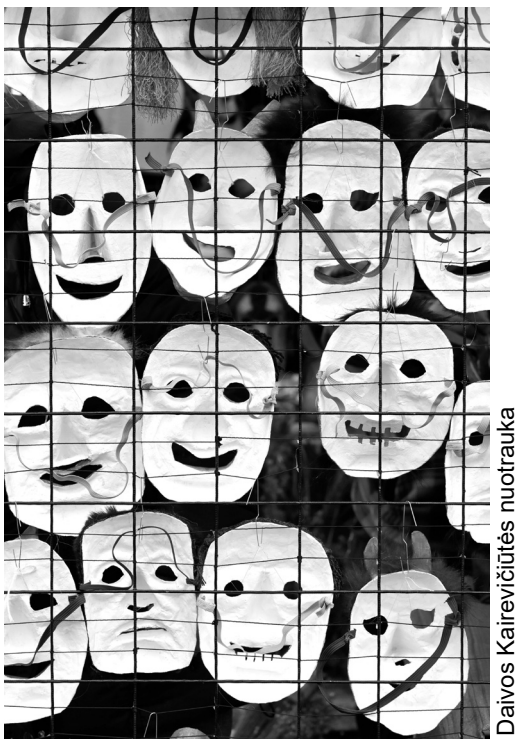

Daivos Kairevičiūtės nuotrauka

Net vangios
akys, į ką bepažvelgčiau,
perkeičia viską suvarpyta
baltjuode karo nuotrauka,
kaip
man save sustabdyti

Pavojinga skaityti laikraščius.

Kaskart, kai taukšteliu
rašomosios mašinėlės klavišą,
bylodama apie taikingus medžius,

sprogsta eilinė gyvenvietė.

[1968]

Iš ciklo „Dienoraščiai, III (1871–1969)“

Pogrindinės mintys

Kai pirmąkart pasiekiau šią šalį,
jos nekenčiau,
ir kasmet nekenčiau vis labiau:

vasarą šviesa
siutinga išskydus dėmė, kaitra
klampi kaip liūnas,
žalumynai, narčiai
besiveržią į viršų,
vabzdžių sugeltos akys

Žiemą dantys trupo
nuo šalčio. Mitome voverėm.
Naktimis namas poškėjo.
Rytais ant viryklės
tirpindavom sužiedėjusią duoną.

Paskui prakusta,
ir man atrodė, kad turiu mylėti
šią šalį.
Sakiau, myliu ją,
o sąmonėj dvejinos.

Ėmiau užsimiršti
vidury
sakinio. Įvykiai
eižėjo

Aš kovojau. Kurpiau
žūtbūtines panegirikas, kaip visi iki vieno
turį ją mylėti, kadangi
ir prikaišydavau jų šen bei ten

dėl gamtinių išteklių, vietinės pramonės, geresnių kalėjimų
visi mes būsim turtingi beigi galingi

plokšti kaip reklaminiai greitkelių stendai

kas gi tuo abejotų, pažvelkit, kaip
sparčiai auga Belvilio miestas

(nors anglų džentelmenui čia vis dar ne vieta)

[1970]

Popierinis krepšelis

Kaip ne sykį, iš popierinio krepšelio
pasidarau galvą,
užsimaukšlinu ligi raktikaulių,

aplink akis apsipiešiu akis
su violetiniais ir žaliais
spygliais, bylojančiais nuostabą,
tada – nykštiška nosis,

burna aplink burną, nuraudoninta
ryškiai.

Su šia naująja galva kūnas,
ištampytas kaip kojinė ir nugaluotas, galėtų
vėl šokti; pasidariusi
liežuvį, galėčiau dainuoti.

Sena drobulė – ir štai Helovynas;
bet kodėl jis – šitas besmakris
kampuotagalvis – blogiau
ir labiau gąsdina?

Lyg silpnaprotis, jis be praeities
ir pro akių plyšius visad žengia į ateitį,
žabaliodamas, su storlūpe šypsena,
amžinojo džiaugsmo čiuopiklis.

Popiergalvi, tave renkuosi
dėl tuštumos tavosios;
iš tavęs visa koks žodis
dar gali ištrūkti.

Su tavimi galėčiau turėti
ne vieną odą,
tuščią vidų, neišpasakotų
istorijų repertuarą,
naujutėlaitę pradžią.

[1978]

Bevardis

Dabar dažnai sapnuoji tokį košmarą:
kad vakare prie tavo namų prisiartina vyras
su skyle kūne – įžiūri ją
krūtinėje, kairėje pusėje, – ir kraujas srūva iš jos
medinėmis durimis, kai prie jų prisišlieja.

Tai žmogus, apimtas nyksmo,
vienokio ar kitokio.
Jis nori, kad įleistum vidun.
Jis tarsi dvasia mirusio
mylimojo, pargrįžusio iš po velėnos,
nes dar nepasisotino ir tebetrokšta,

tik šisai toli gražu nėra miręs. Nors šiaušiasi
rankų plaukai ir plūsta
žvarba pro durų
apačią, niekada
nepatyrei už jį nieko gyvesnio,

kai tave lyti, tiesiog liečia tavo ranką
savo kairiąja, švariąja,
ir šnabžda „prašau“
kuria nori kalba.

Nesi gydytoja ar kas panašaus.
Gyveni eilinį gyvenimą,
kurį bet kas, metęs žvilgsnį, pavadintų nepriekaištingu.
Ant stalo už nugaros
lėkštėje padėta duona, dubenyje – vaisiai.
Aure vienas peilis. Kėdė.

Pavasaris, ir vėjas nakties
prisigėręs išvarpyto dirvožemio kvapo
ir ankstyvųjų gėlių;
mėnuo lieja savo grožį,
kurį pagaliau išvysti kaip grožį,
šiltą ir visa siūlantį.
Tau belieka tik imti.
Tolumoje girdi šunų lojimą.

Tavo durys arba pravertos,
arba privertos.
Tokios ir lieka, o pabusti tu negali.

[1984]

Vertė Andrius Patiomkinas

Apie giluminį knygų skaitymą

„Siaubo karalius“ Stephenas Kingas, kurio kūriniai išeina milijoniniais tiražais, tikisi, kad „jeigu po mirties, prieš pakliūdamas į vieną ar kitą vietą, privalėsiu kurį laiką praleisti skaistykloje, manau, jausiuosi visai neblogai su sąlyga, kad tenai veiks biblioteka (tiesa, jeigu tokią įstaigą ten rasiu, ji greičiausiai bus užkimšta Danielės Stil meilės romanais ir motyvacinėmis savipagalbos knygomis)“ (Stephen King, *Apie rašymą: memuarai apie amatą*, iš anglų kalbos vertė Bronislovas Bružas, Vilnius: Alma littera, 2023, p. 92). Marcelis Proustas skaitymą aprašo kaip „dievišką malonumą“ – per atostogas, ilgomis vasaros dienomis, o ypač vaikystėje, kai laimingiausios valandos buvo praleistos su mėgstama knyga. Stephenas Kingas jam antrina pabrėždamas praktinius skaitymo aspektus – „kad ir kur traukčiau, pasiimu ir popierinę knygą. Niekada nežinote, kur ir kada jums gali prireikti gelbėjimosi rato: mylios ilgio eilėje prie rinkliavos būdelės, nuobodaus koledžo pastato koridoriuje, kuriame penkiolika minučių laukiate, kol mokslų konsultantas (jo kabinete studentas grasinąs nusižudyti, mat niekaip neišlaikysiąs įžanginių Standartinių paistalų kurso egzamino) įžengs pro duris ir pasirašys jūsų paskaitų lankymo pažymėjime, oro uostų išvykimo salėse, savitarnos skalbyklose lietingą dieną arba, nemaloniausiu atveju, prie daktaro kabineto, kai gydytojas vėluoja ir pusvalandį tenka lūkuriuoti kankynių, per kurias jis brausis į jautriausią jūsų kūno vietą. Tokiu metu knyga tampa gyvybiškai svarbi“ (ten pat).

Anglų rašytojas ir žurnalistas Williamas Woodardas Selfas rašo apie ypatingą ir nenykstančią skaitymo specifiką: „[...] kai mus vežimėliu išstumia į saulėtą slaugos namų verandą: skaitome. Susikaupti skaitymui gali būti sunku dėl senstančių Gutenbergo proto klajonių, skaitoma medžiaga irgi gali turėti senumo jausmą, jos pageltę puslapiai ir išskydęs šriftas – jų kodekso forma panaši į senus „Reader’s Digest“ žurnalus, paskleistus odontologų laukiamuosiuose. Bet jūs vis tiek skaitote, atkakliai nepaisydamas ausyse skambančio radijo ar televizoriaus tauškimo, prisimerkęs, kad netrukdytų iš jus supančių ekranų sklindanti melsva šviesa, nusisukdamas į šalį, kad nematytumėte savo kaimyno nerimastingų pirštų, kepšnojimu prikeliančių informacinius skydelius“ (Will Self, „Romanas mirė (šį kartą iš tikrųjų)“, vertė Ž. D., *Šiaurės Atėnai*, 2015 m. balandžio 3 d.).

Tačiau ar tikrai šie protingi sakiniai gali būti pritaikomi platesniam mokančių skaityti žmonių ratui ir ar šiuolaikiniame pasaulyje tebeveikia ta visuotinai įtraukianti popierinių knygų magija?

Mus supantis informacijos srautas yra begalinis ir vis gausėja. Skaitmeninis skaitymas naikina vadinamąjį giluminį (dėmesingąjį) skaitymą. 2023 metų spalį knygų leidėjai, bibliotekų asociacijos, rašytojai, redaktoriai, mokslininkai, PEN atstovai Liublianoje paskelbė manifestą, kuriame pabrėžė dėmesingo skaitymo svarbą skaitmeninėje eroje. Skaitmeniniame pasaulyje pasikeitė daugelio žmonių skaitymo įpročiai – skaitoma greičiau ir daugiau negu bet kada žmonijos istorijoje, bet dažnai neįsigilinama į turinį, o lėtai skaitydami didelės apimties kūrinius ugdome dėmesį ir kantrybę, plečiame žodyną ir laviname empatiją. Anot Kanados psichologo Steveno Arthuro Pinkerio, nuo XVIII amžiaus vidurio, kai skaitymas tapo prieinamas ne vien elitui, skaitytojai išmoko empatijos pasinerdami į kitų žmonių mintis. Jo nuomone, rašymo ir raštingumo augimas paskatino „humanitarinę revoliuciją“ – žmogaus teisių sampratos įtvirtinimą 1776 metų Amerikos nepriklausomybės deklaracijoje ir 1789 metų Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje, sąlygojo vergijos, kankinimų, raganų deginimo ir gausybės kitų prietarų panaikinimą.

Tačiau mūsų laikais skaitmeninis raštingumas pakeitė skaitymą – greitis, skubus teksto permetimas akimis ir *skrolinimas* yra tokio skaitymo atributai. Kai skaitote popierinę knygą, esate susikaupęs, gebate iš kelių sakinių įsivaizduoti ištisus pasaulius ir įsiskverbti į kito sielą, galite visiškai įsijausti į kito patirtį, sugerti visus tuos niuansus, kurie atspindi pasaulio sudėtingumą. Neįsivaizduoju, kaip galima skaityti ilguosius Marcelio Prousto ar Fiodoro Dostojevskio kūrinius skaitmeniniu formatu. Bet pasaulis keičiasi ir net universitetų studentai, kuriems skaitymas, atrodytų, turėtų būti natūrali studijų dalis, vis dažniau pripažįsta, jog knygas skaito tik todėl, kad yra priversti tai daryti pagal nustatytą programą. Mano studijų laikais alternatyvų skaitymui nebuvo, nebent norėdavai studijuoti tik „Žemaičių“ ar „Tauro rago“ alinių meniu.

Lėtojo skaitymo ir sudėtingo teksto suvokimo įgūdžiai prastėja, kaip ir, įvairių tyrimų duomenimis, mažėja raštingumo lygis ne tik Afrikoje ar Azijoje, bet ir Europoje bei Amerikoje. Prieš dešimtmetį Šiaurės vakarų universiteto (Ilinojus) ekonomistai Garry Barrettas ir Williamas Craigas Riddellas savo tyrime parodė, kad mes grįžtame į tas dienas, kai, nors ilgiau studijuojama mokyklose ar universitetuose, rengiamos visuomeninės skatinimo skaityti kampanijos, nemokamai dalijamos knygos ir auga jų pardavimai (britų knygų apžvalgų žurnale „The Bookseller“ pasirodė informacija, kad per pastaruosius metus siaubo ir fantastinės literatūros pardavimai išaugo daugiau kaip 50 %, o 2024 metų „Penguin Classics“ bestselerių pirmoje vietoje atsidūrė Fiodoro Dostojevskio „Baltosios naktys“, kurių per metus buvo parduota daugiau kaip 50 000 egzempliorių), tiktai elitinė „skaitančioji klasė“ gali įsisavinti sudėtingesnius ir ilgesnius tekstus (Simon Kuper, „The end of reading and rise of simplicism“, *Financial Times Weekend*, 2023 m. spalio 21–22 d.).

Žmonės, kurie praranda skaitymo įgūdžius, praranda ir mąstymo įgūdžius. Jiems užtenka paprasto sudėtingų sprendimų paaiškinimo, paprastų atsakymų į kompleksines problemas. Turint omenyje, kad blogis triumfuoja daugelyje pasaulio vietų, knygų skaitymas gali prisidėti bent prie jo atpažinimo. Humanitarai rečiau pasiduoda populistiniams gundymams.

Kaip Nobelio premijos laureato paskaitoje teigė poetas Josifas Brodskis, „žmogus, turintis skonį, ypač literatūrinį, mažiau imlus pokyčiams ir ritmiškiems užkeikimams, būdingiems bet kokiai politinės demagogijos formai. Svarbu ne tai, kad dorybė negarantuoja, jog bus sukurtas šedevras, o tai, kad blogis, ypač politinis, visados blogas stilistas. Kuo turtingesnė individo estetinė patirtis, kuo tvirtesnis jo skonis, tuo tikslesnis jo moralinis pasirinkimas, tuo jis laisvesnis […].“ Panieka knygoms ir jų neskaitymas, anot emocingo Brodskio pareiškimo, yra nusikaltimas. „Už šį nusikaltimą žmogus moka visą savo gyvenimą: jeigu šį nusikaltimą įvykdo nacija – ji moka už tai savo istorija“ („Paskaita gavus Nobelio premiją“, iš rusų kalbos vertė Sigitas Parulskis, kn. Josif Brodskij, *Poetas ir proza*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 11–13).

Privaloma tiriamojo darbo dalis yra aktualumo apibrėžimas. Po Donaldo Trumpo inauguracinės kalbos, mano nuomone, šie poeto žodžiai skamba tikrai aktualiai: „Aš nesiūlau valstybės pakeisti biblioteka – nors ši mintis mane ne sykį aplankė, – bet neabejoju, kad jeigu mes savo valdovus rinktumėm pagal jų, kaip skaitytoją, patirtį, o ne jų politines programas, žemėje būtų mažiau skausmo. Aš manau, kad potencialų mūsų likimų valdovą reiktų klausinėti visų pirma ne apie tai, kaip jis įsivaizduoja užsienio politikos kryptį, o apie tai, koks jo požiūris į Stendhalį, Dickensą, Dostojevskį“ (p. 14).

Jeigu Vladimiras Putinas būtų skaitęs tinkamas knygas...

– VYGANTAS VAREIKIS –

TEKSTAI NE TEKSTAI

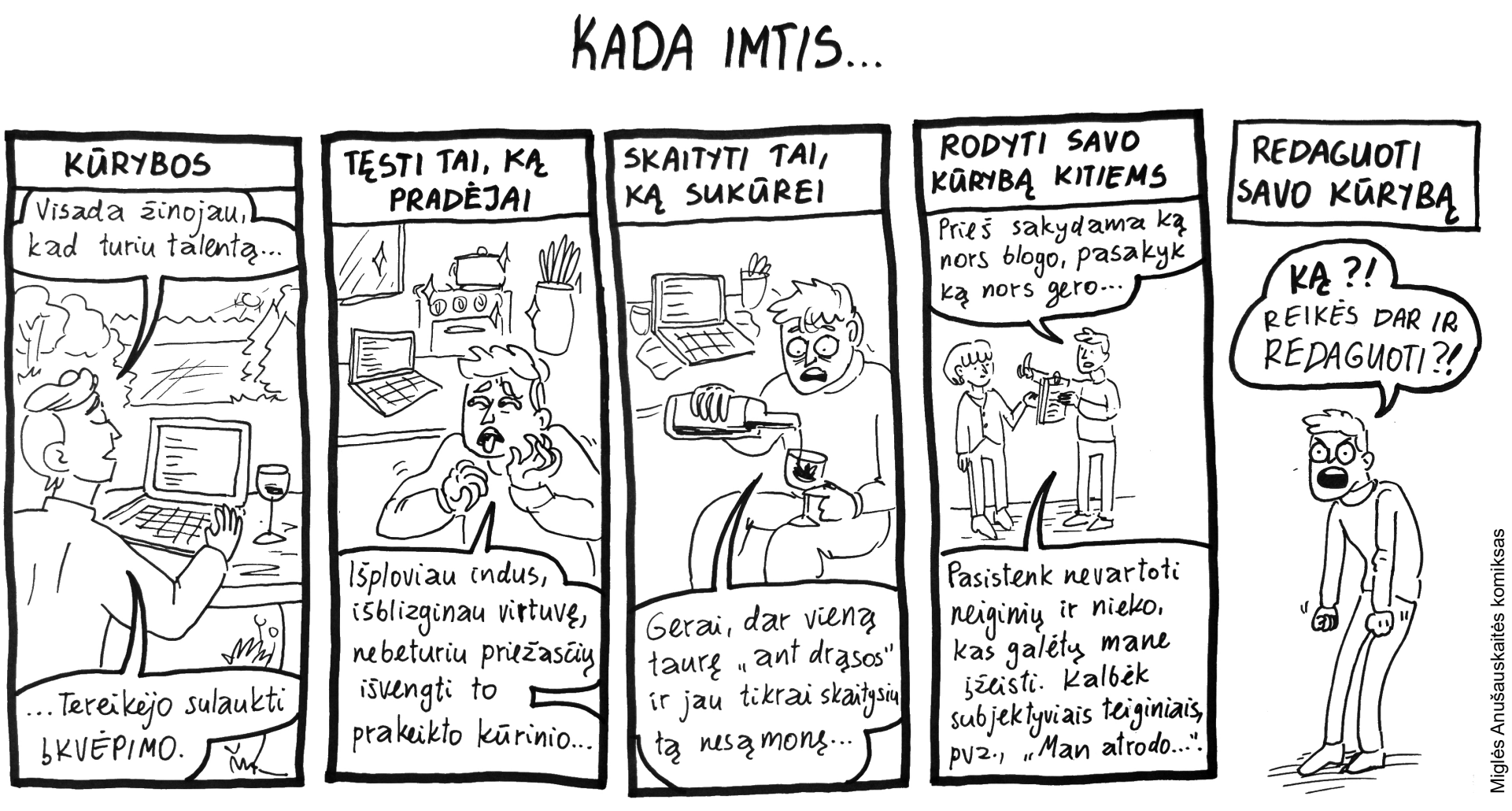

Miglės Anušauskaitės komiksas

Senienos ir naujienos (10)

Jaroslavas Melnikas. *Užgesusi saulė*.
Apsakymai, apysakos. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2024. 216 p.

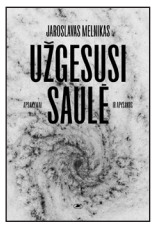

Lietuvių Ray'us Bradbury – trumpoji proza daug smagesnė už ankstesnįjį romaną. Gal ir nevalingai, nes distopinės temos visada buvo artimos autoriui, šioje knygoje aktuali DI recepcija. Ir, žinoma, filosofiniai klausimai – vaikai kaip nuosavybė, vienišumas ir neištikimybė, fantastinės laiko ir erdvės keitimo galimybės. Fantazija apie diktorių, regintį žiūrovą iš televizoriaus ekrano, yra universali. Vaikystėje irgi tikėjau, kad mane mato iš televizoriaus; viena pranešėja prieš „Labanakt, vaikučiai" net sakydavo: „Nekrapštykite nosies, viską matau." Pasakojimo stiliumi Jaroslavas Melnikas kartais primena ankstyvąjį Saulių Tomą Kondrotą – taupus, lakoniškas sakinys. Ir jo taip paprastai neapeisi – itin produktyvus, savitas, temomis nepanašus į kitus lietuvių literatus.

Alba de Céspedes. *Uždraustasis sąsiuvinis*.
Romanas. Iš italų k. vertė Audrius Musteikis.
V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2023. 256 p.

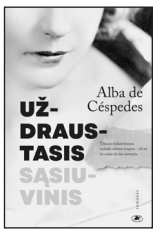

1950-ųjų Italija, papročiai kaip Ferrantės knygose – merginas visur privalo lydėti broliai. Pasakotojos šeima išgyvena nepriteklius, todėl pasakotoja jaučia kaltę dėl dienoraščio rašymo. Jai vis atrodo, kad vyras arba vaikai surado dienoraštį ir už tai ją pasmerks, nubaus ir pan. Vyras vakarais klausosi klasikinės muzikos per radiją, malšindamas pokarinį nerimą, – tai vienintelis poetiškas laikmečio bruožas. Pasakotoja – mano bendraamžė, bet laiko save jau pagyvenusia moterimi. Buitis nėra visai nepanaši į dabartinę – galima atpažinti panašias nerimavimo formas. Konservatyvioje italų šeimoje sūnus išauga trampistu, o duktė – emancipuota feministe.

***Dieviškojo Sokrato mirtis*.** Papasakojo Jean Paul Mongin, iliustravo Yann Le Bras. Iš prancūzų k. vertė Daina Habdankaitė. V.: Jonas ir Jokūbas, 2017. 64 p.

„Mažųjų Platonų" seriją buvau mačiusi Prancūzijos knygynuose, pirkau dukrai prancūzišką variantą. Poetiškos iliustracijos, gebančios pavaizduoti pomirtinį gyvenimą – kai siela atsiskiria nuo kūno ir ją sugriebia mažasis demonas. Neprotingo žmogaus siela jam priešinasi, o išmintingo keliauja ten, kur kitų išminčių sielos. Sakyčiau, gan krikščioniška metafizika, link Thomo Mertono teologijos (mirtis – tai ne darbo užbaigimas, ne atodūsis po kančių, o nauja pradžia). Šiaip jau visa ta Sokrato istorija su nuodų taure labai jau primena Paskutinę vakarienę – aliuziją sukelia ir pasakojimas, ir piešiniai. Paklaustas, kaip jį palaidoti, Sokratas atsako: „Kaip tik norit." O, kad žmonės šiandien laikytųsi tokio principo!

Sokratas – prezidentas! Papasakojo Yan Marchand, iliustravo Yann Le Bras. Iš prancūzų k. vertė Daina Habdankaitė. V.: Jonas ir Jokūbas, 2019. 64 p.

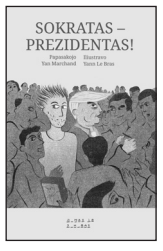

Donaldas Trumpas nėra minimas, bet iš iliustracijų atpažįstamas – neva tai apgavikas ir manipuliatorius Gorgijas. Patekęs į šiuolaikinį prekybos centrą, Sokratas pasirodo tarsi smuikininkas Gariūnų turguje: lipa ant statinės ir bando įtikinti vartotojus filosofijos ir politikos poreikiu. Vartotojai, deja, pasirodo kaip populistinių lietuviškų partijų rinkėjai – piktinasi ir murma dėl sutrikdyto vartojimo malonumo. Tarsi skaityčiau apie Žemaitaitį – rinkėjai tampa nesuvaldomi, nes nori tapti tokie kaip jiems pataikaujantis politikas Gorgijas. Sokrato principas – verčiau patirti neteisybę, negu elgtis neteisingai. Malonumai, jeigu valgai, nors nesi alkanas, sukelia dar didesnę kančią. Beje, atvarte citata iš 1684 m. kardinolo Jules'io Mazarino „Politikų maldaknygės": „Senieji filosofai sakydavo: kentėk ir susilaikyk. O mes sakome: apsimesk ir slapstykis. Arba: pažink save ir kitus. Tai, jei neklystu, reiškia tą patį." Vadinasi, toji frazė priklauso ne Tiutčevui.

Įsimylėjęs Sokratas. Papasakojo Salimas Mokaddemas, iliustravo Yannas Le Bras. Iš prancūzų k. vertė Daina Habdankaitė. V.: Phi knygos, 2021. 64 p.

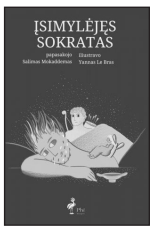

Knyga apie meilę: veikėja iš „Puotos", Diotima, galėjo būti Sokrato mylimoji, nors labiau už žmones genijus mylėjo filosofiją. Nelabai aiškiai apie LGBT meilę, kurios toje aplinkoje buvo apstu. Sužinome tik tiek, kad Sokratas atsispyrė politiko Alkibijado gundymams. Puikiai nupiešti androginai, paauglystėje taip juos ir įsivaizdavau – panašius į Viduramžių trikvetrus, turinčius vieną kūną su dviejų žmonių galūnėmis, apie juos meno istorijoje rašė jaunesnysis Jurgis Baltrušaitis. Bet jeigu iš vaikų pozicijos – ar tik ne per sudėtinga jiems, mažai skaitantiems?

Austėja Jakas. *Mėlynieji malonumai*.
Eilėraščiai. V.: Baziliskas, 2024. 79 p.

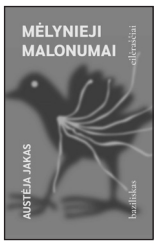

Knyga su nemažu ego krūviu; nemažas reiškia ambiciją, talentą ir galimybes. Naratyvioji poezija, bet kitokia negu Mindaugo Nastaravičiaus. Sunkiai įsivaizduoju, kad kas nors prieš 30 metų būtų sugalvojęs įsidėti į poezijos knygą vaikystės nuotrauką. Galinga autorės vaizduotė, gal ir netyčia įpinti „Šuns širdies" ar žmogiško „Meistro ir Margaritos" katino intertekstai (p. 61). Labai patiko eilėraštis, esantis p. 38, – jame nuo savęs ir savo šeimos einama link kitų, į atskirtį. Šiek tiek kelionių, egzotiškos kulinarijos, smulkių detalių. Prisistatyme išbraukčiau kulinariją, baimes, pomėgius – tai blizgiųjų žurnalų temos, poezijoje jos nesvarbios.

Marjane Satrapi. *Chicken with Plums*.
New York: Pantheon Books, 2006. 90 p.

Autore susidomėjau perskaičiusi „Persepolį". Ši knyga kiek kitokia – apie meilę, meną, depresiją, savižudybę Irane. Bibliotekos knygoje buvo pieštuku prirašinėta angliškų komentarų – naivių, tvarkingu, mergaitišku raštu. Skaitytojai paauglei (komentaras skelbia, jog ji tikėjosi „teen book") buvo sunku susikoncentruoti į bet kokį ilgesnį tekstą. Bet Satrapi tokių nedaug palieka – iškalbingas jos piešinys, juodas ir baltas komikso kontūras.

Donaldas Kajokas. *Leistinas privatumas*.
Dienoraščiai: 1979–1999. V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2024. 728 p.

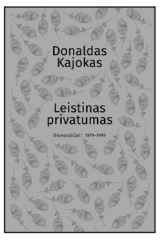

Knygos pristatyme (nedalyvavau, tad remiuosi nuogirdomis) Donaldas Kajokas prisipažino nebijąs savo jaunystės dienoraščių naivumo. Bet įdomu ne vien dėl rašytojo asmenybės augimo, apmąstymų, kasdieninės meditacijos poveikio. Dvidešimtmečio dienoraščiuose, apimančiuose ir sovietmetį, ir Nepriklausomybę, itin daug medžiagos apie to laikotarpio kultūrinius, politinius, socioekonominius kontekstus. Su meile ir įsižiūrėjimu škicuojami aplinkos žmonės – žinomesni atpažįstami, kiti periferiniai, bet stebėtojas puikiai stilizuoja jų charakterius.

Mindaugas Nastaravičius. *Antra dalis: eilėraštis*.
V.: Tyto alba, 2024. 72 p.

Taip ištobulinta, kad net šiek tiek hermetiška. Vienas eilėraštis – ar ne Aido Marčėno mitas? Eilėraščių pavadinta visa naujoji Mindaugo Nastaravičiaus poezijos knyga; užpakaliniame viršelyje motyvuojama tuo, kad visą gyvenimą rašome tik tą vienintelį eilėraštį. Knyga netipinės struktūros, tarsi būtų tarp poezijos ir dramaturgijos, ribinėje žanro zonoje. Karo įspaudai ir grėsmė, įsivietinimo trapumas, vaikų auginimo nerimas. Marijampolis netikėtai įgauna akustinę paralelę su Mariupoliu.

Mykolas Sauka. *Kambarys*.
Romanas. V.: Odilė, 2024. 267 p.

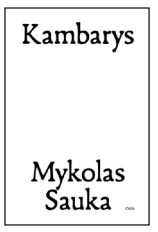

Pasakotojas toks simpatiškas, senoviškai ironiškas – jeigu galėčiau, draugaučiau. Ir, man pasirodė, feministas (nors neabejoju, kad bus manančių kitaip). Puiki tiesioginė kalba, natūrali ir netuščia, net jei ramstomasi filosofų citatomis: dialogai neretai juokingi. Žmonių santykiai konstruojami iš nerimo ir baimės – daugelis nemokame bendrauti, todėl eksperimentuojame, o poruotis kuo toliau, tuo sudėtingiau, mat dera laikytis vis daugiau (virtualių) etiketų. Pasakotojas sprendžia ir tapatybės / reprezentacijos klausimą – dauguma merginų skeptiškai vertina skulptoriaus profesiją. Tariamai ieško „gilių pokalbių", bet po bet kokio sudėtingesnio pasažo ištrina flirtuotoją. Tiksliai taip ir būna, irgi esu atlikusi meninį tyrimą – programėlėse svarbi pretenzija į intelektualumą, net kai tuo nė nekvepia. Smagi knyga.

Tony Parson. *Vyras ir vaikas*.
Romanas. Iš anglų k. vertė Dalia Zaikauskienė.
V.: Alma littera, 2004. 368 p.

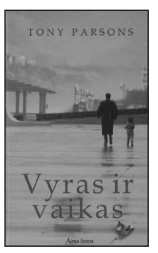

Po Saukos skaityti buvo nelengva, nes jo „Kambarys" – apie dabartybę, o „Vyras ir vaikas" originalo kalba išleistas 1999 m. Vertimą atsimenu iš laikų, kai dirbau pardavėja „Pegase". Tuo metu viršelis signalizavo, kad gal ir neverta prasidėti. Dabar perskaičiau visai smagiai, nors iš pradžių erzino žurnalistinės klišės – autorius dirbęs bulvarinio britų dienraščio „The Mirror" redaktoriumi; romane laikraštis subtiliai pareklamuojamas, laiškanešys įdeda jį į pašto dėžutę. Siužetas sergėja nuo „gyvenimiškų" apibendrinimų – visi vyrai tokie ir pan. Vyrų būna poligamiškų, monogamiškų ir net aseksualių.

Han Kang. *Vegetarė*. Romanas.
Iš korėjiečių k. vertė Martynas Šiaučiūnas-Kačinskas.
V.: Vaga, 2017. 206 p.

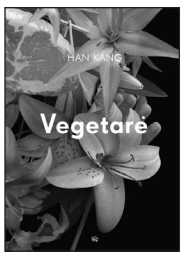

Nobelio premijos laureatė rašo kiek kitaip, negu tikėjausi, – šeimos smurtas prieš vegetarizmą, gan kičinė tapyba ant kūnų ir santykiavimas, romantizuojama beprotybė. Naivoka, kone mėgėjiška. Bet taip iš pradžių atrodė ir Alice Munro proza – apgaulinga paprastumu. Vegetarizmo ir virtimo medžiu idėja ištirpsta bendresnėse šių dienų tendencijose – paauglės dabar garbina Aziją ir net nori pasikeisti rasę – tapti korėjietėmis. Korėjiečių kinas ir literatūra – *Korean Wave*.

Han Kang. *Ateina berniukas*. Romanas.
Iš korėjiečių k. vertė Martynas Šiaučiūnas-Kačinskas.
V.: Sofoklis, 2023. 192 p.

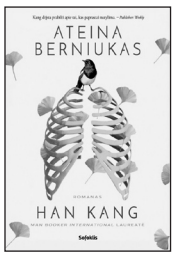

Visai kitos stilistikos knyga, arčiau realizmo. Apie 1980-ųjų įvykius Pietų Korėjoje nieko nežinojau, tad skaičiau ir edukaciniais tikslais. Protestai prasidėjo studentų demonstracijomis, bet valstybė žudė savo piliečius. Lavonų bokštai – Larso von Triero stilistika, bet nesiekiama tik šokiruoti, pasitelkiant antiestetines priemones.

– GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ –

ŠIAURĖS ATĖNAI

2025 m. sausio 31 d. Nr. 2 (1450)

JULIJA ILIUCHA

Mano moterys

Julija Iliucha (g. 1982) – ukrainiečių rašytoja, poetė, žurnalistė, nuo 2014 m. veikiančio savanoriško pagalbos Ukrainos kariuomenei judėjimo dalyvė. Gyvena ir dirba Charkive.

Po plataus masto Rusijos invazijos pradėjo rašyti trumpas istorijas apie moterų patirtis karo metu ir skelbti jas socialiniame tinkle su grotažyme *#my_women*. Šių trumpų, emocingų, įtaigių pasakojimų rinktinė pavadinimu „Mano moterys“, išleista pernai spalį, pelnė Ukrainos BBC metų knygos apdovanojimą. Lietuviškai knygą rengiasi išleisti „Slinktys“.

Autorės žodis

2022 m. kovo pradžioje negalėjau miegoti. Naktimis gulėdavau ant tėvų sofos-lovos netoli Charkivo esančiame kaime ir sekiau žinias. Su manimi buvo devynerių sūnus ir dvi evakuotos katės; vyras liko Charkive ir iš karto išėjo savanoriu. Tėvų namų langus uždangstėme juodu audeklu, kurį močiutė buvo nusipirkusi „ant smerties“. Senelė mirė likus metams iki didžiojo karo, o tas audinys dabar gelbėjo mus. Charkivo pusėn griaudėjo dieną ir naktį, tamsoje virš miesto kybojo ugniaspalviai gaisai. Niekas nežinojo, kas bus toliau.

2022 m. kovo 9 d. nepamiršiu iki gyvenimo pabaigos. Tądien grįžau į Charkivą su maišu medikamentų vyro padalinio kariams. Pamačiau sugriautą centrą, suniokotą Saltivką – ir pirmą kartą žmoniškai užmigau. Po kelių dienų parašiau žinutę feisbuke: „Tikiu mūsų ginkluotosiomis pajėgomis – einu miegoti be kelnaičių!“

Šį įrašą prisiminiau praėjusį rudenį, kai pajutau vidinį poreikį papasakoti apie karą moterų istorijomis. Pirmoji – kaip tik apie moterį, bijojusią mirti be kelnaičių. Po jos atsirado kitos. Neįvardytos moterys, kurios patyrė karą, gyveno juo, išgyveno jį. Kiekvienos iš jų istorija – apie nieką konkrečiai ir kartu apie mus visas.

Mano moterys kalba kasdieniškai ir šiurpiai. Mano moterys dalijasi savo skausmu ir neviltimi. Mano moterys tiki ir laukia. Mano moterys mėgina laikytis, nors ir nebepaveža. Mano moterys žino kiekvienos dienos kainą. Mano moterys nori, kad visas pasaulis jas išklausytų ir išgirstų. Mano moterys bando gyventi toliau, nepaisydamos nieko.

Mano moterys...

Dabar jos ir jūsų.

•

Moteris, kurią oro antskrydžio pavojus užklupo vonioje, labiausiai bijojo mirti taip – be apatinių, nuoga, šlapia galva ir neskustomis kojomis.

Baiminosi, kad gelbėtojai, trauksiantys ją iš po griuvėsių, pamatys jos blyškų kūną (pragariškas darbas ir keleri metai be atostogų ir jūros), kūną su išraiškingu šlaunų celiulitu ir minkštu suglebusiu pilvu, kurį išmoko slėpti formuojančiais apatiniais, ir pagalvos: „Na, kas gi šitaip ruošiasi mirčiai, juk galėjo bent svorio numesti ir kelis mėnesius pasportuoti salėje, ar ne taip?“

Bijojo, kad kaimynai, kuriems pasisekė išgyventi, stovės prie griuvėsių aptarinėdami jos apsilaupiusį manikiūrą ir ataugusias žilų plaukų šaknis. O bobulė, kuri visada nusispjaudavo jai pavymui, kai moteris laiminga ir šiek tiek apsvaigusi iššokdavo iš didelio juodo automobilio ir lengvai pamodavo piršteliais vairuotojui, pasakys: „Ar neįstengė iš anksto pagalvoti, kaip atrodys aname pasaulyje? Manoji Iročka niekados nebūtų leidusi sau tokio apsileidimo, amžiną jai atilsį.“

Moteris beviltiškai bijojo mirties, todėl viešumoje visada vilkėjo brangiausius nėriniuotus apatinius ir šventiškiausius drabužius. Bet praustis apsirengus – mažų mažiausiai kvaila. Taigi vonios malonumai tapo jai nepasiekiama prabanga. Greitas dušas per dvi minutes. Šlovė katilui už karštą dušą! Bet ką gali nuveikti per dvi minutes? Kūnas nė sušilti ir atitirpti nespėja.

O tą dieną, kai ji pirmą kartą pasidavė ir įlipo į putotą vonią, kvepiančią vandenynu, atgrąžų vaisiais ir visomis prakakotomis atostogomis, jos neapykanta išsiliejo per kraštus ant grindų ir plūstelėjo žemyn pas kaimynus, pragrauždama plyteles ir betoną.

O moteriai, kuri visada labiausiai bijojo mirti šitaip – be kelnaičių, nuoga, su šlapia galva ir neskustomis kojomis, buvo nė motais.

Nes ji jau nieko nebebijojo.

•

Moteris, kuri švino spalvos rytą su užsimiegojusiu sūnumi, katinu ir dviem poromis apatinių kuprinėje paliko savo namus, kasdien ėdė save vietoj pusryčių, pietų ir vakarienės.

Ji atsipjaudavo gabalėlį savęs ir susmulkindavo jį į barščius kartu su bulvėmis ir kopūstais iš vokiško prekybos centro, įmesdavo vienišą svogūną iš turkiškos krautuvėlės. Čia nebuvo pomidorų pastos „Čumak“, todėl vietoj jos ji įmaišydavo itališko padažo. Barščių nesūdydavo – ji ir taip pernelyg daug verkė.

Ji atsirėždavo gabalėlį savęs ir virdavo sriubą su mėsos kukuliais iš europietiškos ekologiškos kalakutienos, bet ji niekada nebūdavo tokia kaip namuose.

Ji atsipjaudavo gabalėlį savęs ir juo pagardindavo makaronus su karbonarišku padažu. Bet visą laiką prisimindavo „Jubiliejinių“ makaronų iš pigaus kiosko prie metro skonį.

Pusė – štai kas iš jos liko po pusmečio.

Moteris kasdien ėdė save už tai, kad išvažiavo.

O kitoje sienos pusėje kita moteris kasdien ėdė save už tai, kad pasiliko.

•

Moteris, kuri ilgai neįstengė apsispręsti dėl manikiūro spalvos, galop išsirinko raudoną.

„Ar jūs tuo tikra?“ – nusistebėjo meistrė, mat moteris visada teikdavo pirmenybę tvarkingam prancūziškam ir ramiems kūno spalvos atspalviams. „Noriu pradėti gyventi ryškiai, – atsakė moteris, – jei rytoj staiga prasidėtų karas, o aš per visą gyvenimą nepabandžiau nusilakuoti nagų raudonai.“ Ji nejaukiai nusišypsojo, o meistrė, gūžtelėjusi pečiais, užtepė šviežio kraujo spalvos sluoksnį.

Kitą dienos dalį moteris slapčia gėrėjosi savo nagais. Ne sykį kėlė ranką prieš akis ir judino pirštus, net pasidarė kelias nuotraukas *storiams*. Vėliau pasikuklino jas paviešinti, juk toks lengvabūdiškumas nepridera jos amžiaus moteriai. Tą vakarą ji neplovė indų, kad nesugadintų savo naujojo manikiūro, kuriuo džiaugėsi kaip maža mergaitė, o prieš miegą rankas dosniai išsitepė kremu.

Naktį moterį kankino košmarai. Ji sapnavo, kad kraujo spalvos gelinis lakas, virtęs tikru krauju, nepaliaujamai srūva iš pirštų galiukų, varva ant žemės, plonais upeliais suteka į plačią kraujo upę. Ji atsisėdo lovoje ir persižegnojo. „Pradink, naktie, pasiimk sapną“, – kartojo ji, kaip mokė močiutė. Tada moteris išgėrė migdomųjų ir nugrimzdo į vatinę juodumą be sapnų.

Kai prasidėjo karas, kukli moteris buvo su raudonu manikiūru.

Ir pasaulis jį vis dėlto pamatė.

•

Moteris, ryte išbėgusi iš namų į prekybos centrą pieno, nebeturėjo kur sugrįžti.

Jai išeinant iš parduotuvės, sudrebėjo žemė. Ji sunkiai parkrito ant šaligatvio, suknežino pieno pakelį ir bandelę prie kavos. Iš viršaus ant jos pažiro stiklo šukės, ir ji refleksyviai prisidengė galvą rankomis, nejausdama, kaip maži druzgai sminga į odą. Kaukė sirena, pamišusiai kliegė automobilių signalizacijos. Per skruostą ir smilkinį tekėjo kraujas, plėtėsi pieno bala iš po palto skverno. Ji išlaukė kelias minutes ir pasileido bėgti.

Priekyje iš jos namo kilo dūmai. Ji lėkė namų link, tarsi galėtų juos išgelbėti. Kraujas tekėjo per veidą, kraujas tvinksėjo galvoje.

Kai ji mažne pasiekė tikslą, ją sustabdė juodai apsirengęs vyras. Ji pamėgino ištrūkti, bet jis stipriai suėmė ją rankomis.

– Kas ten liko? – sušuko tiesiai jai į ausį.

Moteris staiga suglebo, susmuko ant juodai vilkinčio nepažįstamo vyro rankų. Jis jos nenulaikė ir jie drauge parvirto ant žemės.

– Nieko ten nėra, – sušnabždėjo moteris, krauju išsitepdama lūpas, – niekas ten manęs nelaukia.

Pirmą kartą gyvenime vieniša moteris apsidžiaugė, kad ji nieko neturi.

•

Moteris, masinėje kapavietėje ieškojusi savo vyro, mėgino prisiminti jo kūno geografiją tarsi savo ranka braižytame Ukrainos kontūriniame žemėlapyje.

Vyras turėjo įgimtą žymę ant dešinės rankos smiliaus ir didžiojo piršto. Kitados jo motina papasakojo, kad per gimdymą gydytojas ištraukė jį už pirštelių ir taip išgelbėjo juos abu. Motina tik juokavo, o jis rimtai pasakojo šią istoriją daug metų iš eilės.

Vyras neturėjo vieno danties. Viršutinis ketvirtukas kairėje, nelabai pastebimas, jei nesišypsai plačia burna. Vyras žaidė futbolą. Praėjusį rudenį per rungtynes jis susidūrė su priešininkų komandos puolėju. Klaktelėjo žandikauliai, subarškėjo dantys. Jis vis juokaudavo, kad iki karo jam reikėtų tą dantį įsistatyti.

Vyras turėjo tatuiruotę. „Rankovę“ su dantis iššiepusiu vilku ir runomis. Kelerius metus audė mintį ją pasidaryti, o galiausiai net pats nusipiešė eskizą. Piešinys ant kūno atsirado netikėtai – žvelgiant tam tikru kampu atrodė, kad vilkas šypsosi.

Vyras turėjo randą. Prieš daug metų atlikta kelio operacija – praeity žaisto futbolo, turėjusio tapti profesija, pasekmė. Kreivos senos siūlės slėpėsi po kelnėmis, o šortus vyras mūvėjo retai. Kelį dažnai mausdavo keičiantis orams.

Moteriai pasisekė. Jos vyras turėjo ypatingų bruožų, kurie padėjo jai jį atpažinti.

Ištatuiruotas vilkas jai nusišypsojo paskutinį kartą.

Iš: Юлія Ілюха. My Women / Мої жінки. Київ: Білка, 2024
Vertė Donata Rinkevičienė

Randas

Stoviu prie „Maximos“ su neatkeliamais maišais ir ką tik nusibaigusiu telefonu ant šaligatvio krašto ir kaip filmuose gaudau taksi. Po kelių minučių jau leidžiasi kažkokios žebros audinės lango stiklas. Per jį alkūnę išmeta vietinis ruonis. Kairiu jo skruostu banguoja vagą giliai išrėžęs senas randas. Peiliu, įvertinu. Na ir sekasi man.

– Tau kur? – nužvelgia nuo susitaršiusių plaukų iki raudonų batukų.

– Prie Bernardinų.

– Šiaip tai aš dirbu tik stoties rajone.

– Aaa... – nutęsiu jau su šiokiu tokiu siaubu.

– Nu galiu nuvežt už dešimt eurų.

Tai beprotybė, bet aš ir taip beviltiškai vėluoju, žmonės turbūt jau renkasi.

– Gerai. Tik man dar reikia užvažiuoti į Totorių gatvę kai ką paimti, aš greitai.

– Ką paimti? – surūstėja ruonis.

– Eee... pyragą, – tyrinėju nusibumbulavusį gariūninį jo megztinį. Trūks plyš turiu gauti to skaniojo veganiško, su džiovintomis slyvomis. Gimtadieniai būna keistos dienos.

Plieninės akys plėsteli iš nuostabos, pasidaro kone žydros, lyg vyrukas iš stuomens ir iš liemens negalėtų patikėti tuo, ką išgirdo. Matyt, stoties rajone populiarūs kiti pasirinkimai. Netikėtai randą iškreipia šypsena.

– Sėskis, – mosteli smakru.

Dusulingo automobilio sėdynės apvilktos pliušiniu kažkokio nebenusakomo žvėries kailiu. Kala bumčikas su ašaras spaudžiančiais tekstais, o kaipgi kitaip. Sankryžoje prie Neries krantinės dega raudona. Greta mūsų žvygteli prabangios padangos. Pro prasivėrusį niauktą langą viepiasi pora, rodos, ne visai eilinių zekų snukių.

– Šlovė herojams! – sveikinasi su maniškiu vairuotoju, tas lyg niekur nieko sukioja vairą, persimeta su jais keletu žodžių.

Gangsteriams nurūkus, pradeda porinti kažkokią auksinę jų istoriją, kuri manęs nei sužavi, nei sudomina. Dabar jau nužvelgiu jį atidžiau. Negi taksi vairuotų pats Krikštatėvis? Bet keista, tų bachūrų veiduose nebuvo nė lašo pašaipos, baimės ar pataikavimo. O ir jo povyzoj, balse yra kažkokio nepaaiškinamo, neužmušamo padorumo. Besvarstant atplūsta frazės iš kito pasakojimo. Dar prieš Sausio 13-ąją. Sausio 11 dieną. Šūvis į veidą, kontūzija, pirmas sužeistasis. Motina išgirdusi nualpo. Tituluotas graikų imtynininkas. Ate, čempionate ir apskritai sportine karjera. Gerai dar, kad išvis likau gyvas. Maža pensija. Va, kai ką parodysiu, pamatysi, kad nemeluoju, sukteli į stovėjimo aikštelę prie Šv. Mykolo. Žinokit, man jau labai labai reikia lipti, suskumbu rankiotis išslydusias savo venzlų ir venzliukų rankenas. Pirštai juodomis panagėmis taršo planšetę. Lieku sėdėti, nes filmuotoje archyvinėje medžiagoje pro sovietines uniformas iš Spaudos rūmų į mane atsvirduliuoja Trakų gatvės atlantus primenanti keliskart jaunesnė mano taksisto kopija, susiėmusi už kruvino žando.

-d-

Baltijos literatūrų triptikas

Trinarę Baltijos šalių literatūrų refleksiją paskatino tai, kad pastarieji dveji metai besidomintiems latvių ir estų literatūromis ir joms simpatizuojantiems buvo žymėti, nes Lietuvos literatūros vertėjų sąjunga buvo juos paskelbusi teminiais latvių (2023) ir estų (2024) literatūrų metais. Tai ne tik simbolinis gestas, bet ir reikšmingas postūmis didinant šių literatūrų matomumą. Mano kalbinti estai ir latviai iki šiol ir stebisi, ir žavisi, kad jų literatūroms Lietuvoje paskirti ištisi metai, o ne vienkartinė iniciatyva, koks įprastinis renginukas ar festivalis, na, geriausiu atveju savaitė ar mėnuo. Be to, šiemet pirmąsyk Vilniaus universitete dėstydama regionų literatūros kursą rimčiau susimąsčiau apie Baltijos regiono vienovę, perskaičiau nemažai estų autorių vertimų. Latvija, esanti geografinėje vidurio pozicijoje, sintetina lietuvių ir estų tradicijas, tačiau ir skiria, tad dažnai atrodo, kad „dvi sesutės per kalnelį nesueina“. Estija lietuviams visada buvo mažiau pažini, neperprantama, savotiška „rūko zona“.

Dvimetrinis bokštas

Tad panūdau pasižvalgyti, ar po Estų literatūros metų pradėjo labiau ryškėti Estijos literatūrinio peizažo apribai ir riboženkliai. Man – taip! Surinkus visais laikais į lietuvių kalbą verstus estų rašytojų kūrinius (ruošdamasi paskaitoms išbandžiau!) išeina dvimetrinis bokštas, kuris esmingai pasipildė Estų literatūros metais. Gal būtų netikslu kalbėti apie proveržį ar perversmą, bet įvyko Baltijos literatūrų sklaidai ir matomumui svarbių renginių: knygų pristatymų dalyvaujant autoriams, akademinių konferencijų, protmūšių. Išleista nemažai išliekamąją vertę turinčių vertimų iš latvių ir estų kalbų, pasirodė latvių literatūrai skirtas Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos žurnalo „Hieronymus“ numeris (2024, Nr. 10) ir estų literatūrai skirtas literatūros mėnraščio „Metai“ numeris (2024, Nr. 8–9). Iš jų įmanu susidaryti įspūdį ne tik apie šių nacionalinių literatūrų įvairovę, bet ir apie skirtingas jų raidos kryptis, emocinį foną ir naratyvines linijas.

Lyginamoji žiūra vis ieško simetrijos ir pusiausvyros, bet net ir kalbant apie artimas Baltijos šalių literatūras šitos kategorijos ne visada yra veiksnios. XX a. istorinės patirtys sulygiavo, sovietmetis priverstinai suartino istorijas, įtraukė į vienijančią Pabaltijo rubriką, kai staiga tapome „trimis Baltijos sesėmis“. Pasakojama, jog net garsusis Rygos Laisvės paminklas (*Brīvības piemineklis*) sovietmečiu nenugriautas tik dėl to, kad gudrūs architektai sumojo paaiškinti režimui, jog tai ne Milda, kuri rankose laiko tris Latvijos etnografines sritis, o Sovietų Sąjunga – šlovingai suėmusi į delnus tris Baltijos respublikas. Išsilaisvinus iš SSRS prasidėjęs natūralus literatūrų raidos pagreitis, kai išlindusios iš šešėlio jos atgavo originalius kūnus, vėl išgrynino skirties ir įvairovės vektorius. Kas liko bendra – tai lokalus žvilgsnis, atmieštas regionine patirtimi. Klasikinei Baltijos regiono literatūrai esminė buvo folkloro įtaka, moderniajai – XX a. geopolitiniai sukrėtimai, kultūrinės atminties, traumų ir žaizdų refleksija, šiai latviai paskyrė trylikos romanų seriją „Mes. Latvija. XX amžius“. Chronologiškai ji padengia visą praėjusį amžių, pradedant nuo 1905 m. revoliucijos, per abu pasaulinius karus iki *perestroikos*. Mūsų literatūras vis dar „kankina“ Antrasis pasaulinis karas kaip serijinis žudikas ir ėdrios patirčių nuosėdos žmonių (pa)sąmonėje. Šios serijos romanų vertimai į kitas kalbas rodo, kad paklausa yra. Lietuviškai turime net penkis, o surikiavus analogiškos tematikos lietuvių ar estų romanus turbūt susidarytų dar ne viena tokia serija. Visose trijose literatūrose istorijos rekonstrukcija liejasi įvairiomis formomis, tiesiog eina iš krantų: ir asmeninės patirties dominantėmis, ir per istorinius personažus, ir tiesosakai pasirinkus vaiko žiūrą (pvz., estų autoriaus Ilmaro Taskos romane „Pobeda 1946“ – per berniuko prizmę, latvės Māros Zalītės romane „Penki pirštai“ – penkiametės mergaitės lūpomis).

Teminį romanų projektą „Mes. Latvija. XX amžius“ kokybiškai pratęsė nauja romanų serija „Es esmu...“ („Aš esu...“), kurioje trylika šiuolaikinių autorių rašo po romaną apie trylika XX a. literatūros klasikų, o trylikos literatūrologų komanda – po monografiją, skirtą tiems patiems klasikams – Aspazijai, Jāniui Porukui, net tokiai kontroversiškai vertinamai figūrai kaip rašytojas Vilis Lācis ir kt. Projektas „Es esmu...“ netgi paskatino įsteigti naują „Geriausios metų monografijos“ kategoriją didžiausiuose latvių literatūros apdovanojimuose „Laligaba“. Istorijos sutelkimas į vieną personažą šiuose kūriniuose gal ir pasiteisina, bet literatūra sveiksta įvairėdama. Gaila, kad pajungti šiai vienijančiai projektinei iniciatyvai daugelis latvių rašytojų atidėjo savo asmeninius sumanymus, o tyrimais ir archyvine medžiaga pagrįsti romanai neperžengia tradicinės literatūros rėmų. Be to, galima svarstyti, ar tokia literatūra visada geba pasiekti aukštą meninį lygį. Dauguma šių romanų (ką ir kalbėti apie monografijas) nežmoniško storio, o ir savo pobūdžiu gan lokalūs. Kita problema, kad Latvijoje labai populiarūs rašymo kursai, literatūrinės akademijos ir kūrybinės dirbtuvės, iš kurių išeina klasikinių formų išmokę rašytojai ir visi ima rašyti „klasiškai“, kaip blaumaniai ir ezeros, ypač tobulai įvaldydami apsakymo žanrą. Trūksta maištingumo.

Introvertai ir racionalieji

Jau nuo 2018 m. Londono knygų mugės, kurios fokusas buvo Baltijos šalių literatūros, latvių literatūros prekės ženklas ir vizitinė kortelė užsienyje – rašytojas introvertas, pasirodantis žaismingų karikatūrų cikle „The life of I“. *#iamintrovert* – labai sėkminga latvių tarptautinė kampanija, pagrįsta šita charakterio savybe. Ventspily diskutuodama tarptautinėj kompanijoj išsiaiškinau, kad užsieniečiai (švedas, australė, ispanė) visus Baltijos šalių gyventojus mato kaip introvertus, todėl tik patys galime išsigryninti subtilias skirtis.

Akivaizdu, kad estų literatūrą geografiškai ir mentaliai aprėmina latvių ir Skandinavijos šalių literatūros. Joje daugiau atšiaurumo, introspekcijos ir atsiribojimo, kurį identifikavo dar literatūrologė ir vertėja Birutė Masionienė, nuodugniai tyrusi estų literatūrą ir kalbėjusi apie salos, saliečio mentalitetą kaip vieną iš dominuojančių estiškumo paradigmų. Taip pat akivaizdu, kad estų literatūroje daugiau juodojo humoro, kuris skiriasi nuo šiltesnio, jausmingesnio lietuvių ar latvių literatūrinio tono. Susidariau įspūdį, kad estų literatūroje dominuoja minimalistinė estetika, apnuogintas kalbėjimas ir santūrus racionalumas. Rašytojai neretai renkasi išgrynintą sakinį, atsisakydami emocinės „apkrovos“. Tai dar labiau artina juos prie Skandinavijos literatūros tradicijų. Ką tik pasirodžiusios estų poezijos rinktinės pavadinimas „Šviesa šiaurinė“ (2024, sudarė ir vertė Danutė Sirijos Giraitė) labai taikliai užčiuopia šias savybes – išties kitoks jų vaizduotės pobūdis, prigesintas literatūrinis „apšvietimas“.

Latvių literatūrai būdingą intonaciją tiksliausiai apibūdintų žodis *smeldzīgs* – „persmelkiantis“, „ilgesingas“, „graudulingas“, o labai sunkias temas jie neutralizuoja ironija, sarkazmu, absurdu. Ispanas kolega vertėjas Rafaelis Martinas Calvo, sudaręs ir į ispanų kalbą išvertęs latvių apsakymų rinktinę, yra pasakojęs, kad ispanams latvių literatūra per niūri, vieną apsakymą rinktinėje leidėjai netgi paprašę pakeisti.

Kol nepradėjau dėstyti, atrodė, kad latviai panašesni į estus, bet susipažinus su estų literatūra šis išankstinis nusiteikimas greitai buvo pakoreguotas. Skirtumai pabyra nuo pradžių pradžios – latvių ir estų nacionalinių epų, kurių atmosfera ir herojai visiškai skirtingi. Kalevo sūnus yra tikras chrestomatinio epo herojus: griežtų bruožų, kieto charakterio asketas, jis kaunasi tik dėl idėjos ir niekada nesukuria šeimos, o latvių Lačplėsis, nors ir galiūnas, yra jaukus šviesiaplaukis, labai žmogiškas ir įsimylintis (vienu metu net įsiveliantis į savotišką meilės trikampį). Ir latvių nugrimzdusios „šviesos pilies“ legenda, lengvu rūkeliu apsigaubę kalnai romantizuoja peizažus ir žadina vaizduotę. Taip pat ir fundamentalieji tarpukario tekstai – latvio Edvarto Virzos prozinė poema „Straumenai“, vadinta latvių tautos Biblija, ir Antono Hanseno Tammsaarės „Tiesa ir teisingumas“, pelnęs visų laikų svarbiausio estų romano statusą, – įtvirtina šią mentalinę skirtį. Nors abiejuose tekstuose veiksmas vyksta vienkiemyje, jų intencija ir nuotaika priešinga. Estai kovoja su gamta, bando ją užkariauti, pajungti – sausina pelkes, plėšia plėšinius, niaujasi su kaimynais, o latviai gyvena absoliučioje dermėje. Latvių kolektyvinis subjektas (Straumenų šeima) kardinaliai skiriasi nuo kieto, užsispyrusio estų romano protagonisto, kurio charakteris galiausiai įgyja patologiškas ir mizoginiškas apibrėžtis. Estų kultūra šiuose tekstuose patriarchališkesnė, o latvių kultūra skleidžiasi kaip švelnesnė matriarchalinė.

Kiek lyginu, šiuolaikinė latvių literatūra ir raiška man panašesnė į lietuvių. Daug fragmentiškumo ir ištęstumo, dažnai praverstų taupesnis sakinys, šiek tiek nugręžtas ir paveržtas pasakojimas. Moksliniai tekstai, ar tai būtų straipsnis, ar monografija, paprastai turi recenzentus, jie nepakenktų ir puriai, nekompaktiškai pastarųjų metų lietuvių ir latvių grožinei literatūrai. Daugžodžiavimas šiais instagramo ir vizualinės invazijos laikais yra labai keistas, net paradoksalus reiškinys. Vertėtų pasidairyti į konceptualiuosius estus.

Literatūros tendencijos ir preferencijos

Mano lakmusas, kokie skaitiniai patinka šiuolaikiniam skaitytojui, yra studentai. Žinoma, tai suinteresuoti ir privilegijuoti skaitytojai – filologai, bet tam tikras tendencijas brėžia. Jiems patrauklus nelėkštas, susimąstyti skatinantis pasakojimas, kuriame nestinga žaismės, nuotykių ir (savi)ironijos, patinka greitas tempas ir siužeto vingrybės, visokiausi interaktyvūs formatai, tokie kaip grafinis romanas. Jaunimas nenori gaišti laiko konstrukcijoms, nori gauti informacijos. Labiau vertina rašytojo vaizduotę nei kalbos juvelyriką, ši šiuolaikinį skaitytoją net ir apsunkina. Svarbu, kad tai būtų literatūra, kuri rezonuoja, motyvuoja, todėl labai gerai priimami atsiminimai, dienoraščiai ir romanai, įvilkti į biografinio pasakojimo rūbą. Auditorijoje paprastai neskaitom fantastikos, ieškau tekstų, kurie atskleistų istorijos ir mentaliteto brėžius, bet kartu sukeltų emocinį atsaką, todėl analogija su šiuolaikybe, dabartinio žmogaus jausenomis veikia kaip patikimas masalas. Knygų skaitomumui labai padeda vizualizacijos. Valstybės šimtmečio proga Latvijoje ir Estijoje buvo statomi filmai literatūriniais motyvais, ekranizuota nemažai literatūros kūrinių siužetų: minėtasis Tammsaarės romanas „Tiesa ir teisingumas“, Leelo Tungal „Draugė mergaitė“, Vizmos Belševicos „Bilė“, Noros Ikstenos „Motinos pienas“ ir kt.

Pastebėjau tendenciją, kurią aptardama praėjusių metų rezultatus ir geros literatūros receptus minėjo ir Jūratė Čerškutė metiniame pašnekesyje su Audriumi Ožalu, – Baltijos šalių autoriai aktualizuoja mitologiją, įveiksmindami ją šiuolaikiniame pasaulyje, – čia ir Andrusas Kivirähkas su garsiuoju „Jaujininku“ ir „Žmogumi, mokėjusiu gyvačių kalbą“, ir Kotrynos Zylės „Mylimi kaulai“, kurių baigiamajame žodyje autorė dėkoja Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkams už folklorines konsultacijas, ir jaunos latvių rašytojos Dainos Tabūnos romanas „Raganos“, kurį rašydama autorė plačiai naudojosi latvių antropologo, raganų tradicijos tyrėjo Sandžio Laimės tyrimais rekonstruodama latvių raganų istorijas, kurias išmoningai įdabartina ir sieja su šiuolaikinėmis ezoterinėmis praktikomis – savižina, meditacija. Ši folkloro, etnografijos lokalizacija dabartyje suskamba naujai ir aktualiai.

Lietuvių ir latvių rašytojos tęsia jau prieš kelerius metus triumfavusią tradiciją – pasakoja apie moterį ir moteriai, remdamosi ir dokumentiniais faktais, ir archetipiniais vaizdiniais. Jos aktualizuoja tokias temas kaip moteris svetimoje (valstybės ir vyro) galioje, motinystės vaidmens tamsioji pusė, daugialypė moteriško seksualumo prigimtis. Žavi tai, kad šiose istorijose aštrias natas dažnai papildo šviesesnės ironijos bei humoro (nors kartais – ir desperatiško) gaidos. Kartu su Jurga Tumasonyte („Naujagimiai“), Ieva Dumbryte („Negrįžtantys“), Inga Gaile (*Jaukuminš*) prieš tai minėtas rašytojas moteris galima pavadinti simbolinio rašymo, magiškojo realizmo „geležinėmis ledi“.

Vertėjai – literatūros peizažistai

Anksčiau visi filologai privalomuoju būdu universitete metus mokydavosi latvių kalbos. Dabar siūloma rinktis – latvių arba lenkų. Beje, studentės yra liudijusios, kad latvių besimokantieji telkiasi į bendruomenę, palaiko ryšius, sukuria tarsi interesų koncentrą, o polonistai labiau išsisklaido. Specialaus latvistikos profilio studentų, kurie pasirenka sustiprintai mokytis latvių kalbos ir kultūros, pasitaiko vienetai, bet čia tinka posakis „svarbu ne kiekybė, o kokybė“, nes jie matomi, dar tebestudijuodami imasi versti, recenzuoti latvių literatūrą. Estų kultūrai sekasi mažiau, nes estų kalbos studijų studentai beveik nesirenka, galbūt dėl finougriškos kalbos specifikos, ją studijuoja tik visiški pasiryžėliai, tokie kaip Agnė Bernotaitė, dabar jau kelių knygų iš estų kalbos vertėja, jų įvadinių straipsnių autorė. Beveik visą vertimų iš estų naštą išveža Danutė Sirijos Giraitė, kuri verčia daug ir gerai, ir poeziją, ir prozą.

Ir vertimų pasirinkimai liudija skonio takoskyras. Estai garbina istorinius romanus, juos noriai verčia ir iš lietuvių. Estijoje vertimų hitais tapo Kristinos Sabaliauskaitės „Petro imperatorė“, Ginos Viliūnės romanai (vertė Tiina Kattel). Bičiulė Tiina apgailestavo, kad lietuviai nenoriai remia Lietuvoje populiariąja literatūra laikomus kūrinius, nors jie ilgainiui atveria šliuzus ir elitiniams tekstams. Pernai estų kalba išleistas Ričardo Gavelio romanas „Vilniaus pokeris“ (vertė Tiiu Sandrak) su penkiasdešimt dviem skirtingais viršelio variantais kaip aliuzija į 52 kortų kaladę, naudojamą žaidžiant pokerį. Kiekvienas viršelis originaliai atspindi miesto atributus ir abstrakčius labirintiškus vaizdinius, kurie perteikia kūrinio atmosferą bei temas.

Latvijoje daugybės recenzijų ir didelio rezonanso sulaukė Mariaus Ivaškevičiaus „Tomas Mūras“, Danutės Kalinauskaitės „Baltieji prieš juoduosius“, Jurgos Vilės ir Linos Itagaki „Sibiro haiku“ (visus vertė Dacė Meierė). Pastarasis netgi pastatytas Latvijos lėlių teatre (premjera buvo 2024 m. sausį) ir Rėzeknės teatre. Tiina ir Dacė yra vertėjos, kurios drąsiai ignoruoja kontroversiškas Lietuvos kritikų reakcijas į kai kurias knygas, pažįsta savo šalių publikos poreikius ir turi fenomenalią literatūrinę uoslę.

Stebiu, kas pastaruoju metu Lietuvoje išverčiama iš latvių ir estų prozos – dažniausiai tai klasikiniai tekstai (štai šiemet išėjo trys sovietmečiu rašyti estų mažieji romanai), vyresni ir literatūroje stabiliai įsitvirtinę autoriai, Baltijos Asamblėjos premijos laureatai (privalomąja tvarka), kurie irgi atitinka patyrusiųjų apibrėžimą, nes premija pernelyg prestižinė, kad būtų apdovanojami jauni eksperimentatoriai. Ypač džiugina Dominyko Norkūno ir leidyklos „Bazilisko ambasada“ įgyvendinti latvių poezijos vertimai: Tomo Treibergo „Tankmė“, Jelenos Glazovos „Naivumas / Godulys“, Arčio Ostupo „Gestai ir kt. eilėraščiai“.

Nukelta į p. 16 ►

Asmeninis impresionizmas geografiškai

Seniai seniai, pačioje nepriklausomybės laikotarpio pradžioje, studentiškai kvailiodami sutarėme, kad, prabėgus tiek ir tiek metų (regis, dvidešimčiai), susitiksime visi Paryžiuje po Eifelio bokštu. Ir data buvo užrašyta, vėliau ją kažkas surado, priminė, išsiuntinėjo elektroniniais adresais. Bet susitikimas neįvyko. Tiesiog praėjo per daug laiko, studentai suaugo ir surimtėjo, tapo žmonėmis, šeimos, rūpesčiai, o ir kas tas Paryžius, kas tas Eifelio bokštas? Pamanyk, ne tokių dalykų matėme! Daug kas iš tiesų Paryžiuje pabuvojo, ir ne po kartą, kai kam apskritai jis tapo darbo vieta. Aš pats mačiau Eifelio bokštą, pro lėktuvo langą – toks mažytis atrodė, lyg raktų pakabutis. Trumpai tariant, laikai pasikeitė, ir dabar Paryžiumi nieko nebenustebinsi. O anuomet, kai rašėme studentišką pasižadėjimą, buvo smagu įsivaizduoti ir tiek, štai – tik atkurta nepriklausomybė, mes laisvi ir tikrai galėsime nuvykti į Paryžių! Iš tiesų nieko nenutuokėme nei apie dvidešimties metų laikotarpį, nei apie laisvę, nei apie Paryžių. Kodėl šis miestas sovietmečiu buvo taip mistifikuotas (pamatyti ir numirti!), sunku suprasti ne man vienam.

Bet anuomet net pagalvoti nedrįsome, kad po dvidešimties ar trisdešimties metų beveik neįmanomu iššūkiu taps kelionė į Maskvą ar į čia pat esantį Minską. Tikrai niekam nešovė į galvą mintis užrašyti: „Susitinkame Maskvoje.“ Jei kas būtų pasiūlęs, toks neskoningas „juokelis“ būtų buvęs visuotinai pasmerktas.

Pirmąkart nustebinusį skirtumą tarp buvusios sovietinės erdvės ir europinės, į kurią Lietuva, turgeliuose prisipirkusi žygio batų, sparčiai keliavo, asmeniškai pajutau, regis, 2004 metais. Pačiame Ukrainoje vykusios rinkimų kovos įkarštyje, Oranžinės revoliucijos išvakarėse, po keletą dienų trukusio linksmo pasivažinėjimo ir palaipiojimo Karpatuose, po ilgų, atskiro aprašymo vertų, smagių, bet išvarginusių korupcinių nuotykių Ukrainos ir Slovakijos pasienyje, po greitos, porą valandų trukusios kelionės Slovakijos Beskidų priekalnėmis, įvažiavome į Lenkiją. Dienos įtampa bei nuovargis atlėgo ir pagaliau atsipūtėme, įspūdis – esame beveik namuose, viskas suprantama ir aišku. Regis, dar taip neseniai viskas buvo kitaip: Lenkija – užsienis, kad ir pasišaipant, bet užsienis, Ukraina – gražus, įdomus kraštas, sumanęs, sėdai į traukinį ir jau Karpatuose ar Kryme. Ir vėliau keliaujant ten viskas buvo atpažįstama, ypač buvusioji ir mūsų kiek primiršta sovietinė tvarka (keistai sumiksuota su kapitalizmo bruožais, bet ir tai mes pažinom). Tikrovė tokia: tvarka atpažįstama, ji sukelia net tam tikrą nostalgiją, ji savitai miela – per kelią krypuojančios žąsys ir dvikinkių vežimų arklių karčiai, lyg užuomina į pirminę laisvę, bet tos tikrovės, lyg kokios pamirštos meilės, nebesinori.

Kai tokias savo impresijas papasakojau vienam lenkų profesoriui, jis mane nužvelgė nepatikliai. Gali būti, kad mes daugumai lenkų tebebuvome sovietinė respublika (*Litwo! Ojczyzno moja!* be abejo, visai kas kita), tebūnie, šis straipsnelis ne apie tai.

Ukrainoje teko pabuvoti ir vėliau, *Kyjivo Андріївський узвіз* gatvė kiek panaši į Jono Basanavičiaus gatvę Vilniuje ir visiškai sutampa su Michailo Bulgakovo aprašytąja („Baltojoje gvardijoje“). Žinau: Bulgakovo ukrainiečiai dabar nemyli – naują, jau ukrainietišką atminimo lentelę ant namo-muziejaus apliejo raudonais dažais. (Dėl tos pačios „Baltosios gvardijos“. Įprastas reikalas. Rašytojų aprašyta ir kurta tikrovė vėliau gyvenantiems žmonėms dažnai nebeįtinka.) Įdomu buvo stebėti keistą miesto vertikalų pasidalijimą – į paviršinį, apstatytą prabangiais visureigiais, ir požeminį, pigų metro miestą, kuris jau kitoks, tikresnis, paprastas, gal artimesnis. Bet Ukraina – nepaisant visų jos problemų, jau tada matėsi – itin gyvybingas kraštas, kur politinės santvarkos ypatybės neužgožė gyvenimo grožio, atvirkščiai – jį paryškino.

Mūsų artimiausioji kaimynė Baltarusija gi... hm, žinoma, taip pat įdomi, bet kitaip – kaip laiptinės kaimynas, kuris, žinai, yra ir tiek – kitoks, nebendraujantis, uždaras. Nepaisant dar visai neseniai tai šen, tai ten pasigirsdavusių kalbų apie bendrą istorinę praeitį ir kultūrines sietis, akivaizdu, kad to bendrumo reikės ilgai ir sunkiai ieškoti, net nekalbant apie šiandienos situaciją. Nebent degtinės butelis mus dar kurį laiką jungė, nebent, bet ir jo sukuriama bendrystės iliuzija prablaivėjus greitai dingo. Pionieriškos priesaikos, skanduotės ir komjaunuoliškos eitynės Bresto tvirtovės memoriale sovietmečio jau nebepriminė (man – sovietmečio vaikui!). Tai kažkas kita – ne mūsų pasaulio, kitos galaktikos, lyg žiūrėtum filmą apie kažkur esančią planetą, bet patikėti jos egzistavimu negali. Negalėjau atsikratyti jausmo, kad tos fantasmagorijos buvo tikros, stiprios, vidinės ir jos greitai neišnyks nei pasibaigus karui, nei nusigalavus paskutiniam (?) diktatoriui. Kai viename Baltarusijos provincijos miestelyje sumaniau užsukti į *univermagą*, turėdamas slaptą ir neišsipildžiusią viltį nusipirkti sovietinio tipo sandalus, pasijutau lyg Rietavo universalinėje parduotuvėje devintajame dešimtmetyje – viskas beveik identiška, tik nebuvo nei pirkėjų, nei sandalų. Tuščios erdvės, nuobodžiaujančios pardavėjos ir nuotaika – ne ir dar kartą ne, nenoriu grįžti į praeitį, nenoriu jos net sapnuoti, tai slogus sapnas.

Į Maskvą per tuos trisdešimt penkerius metus taip ir nenuvykau – tik kažkada, grįždamas iš sovietų armijos, slampinėjau aplink GUM'ą ar CUM'ą ir stebėjausi, kodėl šalia esanti aikštė vadinama Raudonąja, kai iš tiesų yra ruda. Šiandien aišku – spalvų nesupainiojau. Bet pabuvojau Sankt Peterburge linksmajame dešimtajame dešimtmetyje ir prieš gerus dešimt metų, jau po Euromaidano, kai Rusijos piliečiai į kaimyninių šalių gyventojus ėmė žvelgti įtariai. Miestas, be abejo, įspūdingas, bet prieš trisdešimt metų jis buvo laukinis, verdantis, gąsdinantis ir viliojantis tūlą imperijos provincialą, su elgetų, valkatų, girtuoklių knibždėlynu, o vėliau kažkokia tvarkdario ranka miesto centrą išvalė ir niekaip negalėjai suprasti – negi megapolis gali būti toks sterilus? Kažko čia trūksta (laisvės gi). Bet mirusių rašytojų knygos knygynuose buvo kone perpus pigesnės už gyvųjų ir tai džiugino klasikos mėgėjus. Lietuvoje tokio skirtumo nepastebėjau. Be abejo, Ermitažas su nekintančiomis vertybėmis, tarp kurių ir muziejaus salių prižiūrėtojos, jų kostiumėliai bei unikalus žemėlapis: „Pereisite Egiptą, po to eikite per Graikiją, pakilkite į Olandiją, pereikite Italiją ir rasite Prancūziją.“ Nepaisant įspūdžių, nedermės jausmas vis išlįsdavo tai ten, tai šen. Caro rūmų dvariškių rūbų parodoje, be Petro Pirmojo kostiumų ir Jekaterinos suknelių, eksponuoti paskutinio imperatoriaus šeimos apdarai. Tarp jų – caraičio Aleksejaus mėlynas aksominis kostiumėlis su padėtais po juo auksu siuvinėtais bateliais. Lyg koncentracijos stovyklos muziejuje žiūrėtum į nužudytųjų kalinių batų krūvą – tik įspūdis kraupesnis, nes vaizdas paryškintas ir paauksuotas tiesiogine šio žodžio prasme. Nenutrūkstamu srautu ėjo mokinių ekskursijos, jiems gidai kažką pasakojo. Bet juk šito revoliucijos vado, kuris ir įsakė nužudyti caraitį, paminklai stovi visoje Rusijoje. Ką apie jį pasakojo mokiniams? O dar tas pamirštas, kitados Vilniuje 5-ojo maršruto troleibuse dažnai skambėdavęs „molodoj čelovek“. Čaižus ir užmušantis, lyg žaibu per kūną, atgaivinantis tuos prisiminimus, kurių prikelti nebesinori. Vėlgi – tai ne mūsų pasaulis, tai praeities baubai, šešėliai, kapinių šmėklos. Psichologinės traumos ar jau tuomet ore tvyrojusi neapykanta, galop išvirtusi į karą? Ne ne ne, nebenoriu į 5-ojo maršruto troleibusą (tegul jis kabo MO muziejuje).

Sunku pačiam patikėti, bet keliaudamas po esmingai svetimus Siciliją, Provansą ar kokį nors Portugalijos užkampį jaučiausi jaukiau. Juk visos šios erdvės buvo naujos, niekada nepažintos. Negaliu pasakyti, kad jaučiausi kaip namuose (Sicilijoje – kaip rojuje), gal kiek plačiau – Europos namuose, kad ir kaip banaliai tai skambėtų.

Vaikystėje skaitydamas vietovių aprašymus Henri Perruchot knygose nei svajojau, nei galvojau, kad kada nors tuose kraštuose pabuvosiu. Biografinių knygų herojai seniausiai buvo mirę, o Provanso Eksas, Arlis, Sen Remi nedaug kuo skyrėsi nuo knygose apie indėnus aprašytų Uolinių kalnų ar įsivaizduojamos Robinzono Kruzo salos. Nepamenu, kaip tos vietovės atsispindėjo paauglikoje sąmonėje, bet tai, ką radau tikrovėje, atitiko įsivaizduotą turinį be jokios prieštaros. Kai vaikštai Sen Remi gatvelėmis, sunku atsikratyti įspūdžio, kad vaikštai savo svajonėje, paslaptingai susipynusioje su vaikystės miesteliu, negalėdamas tuo patikėti ir norėdamas išsigelbėti pro pravirą langą nusiperki butelį vyno, bet tai nepadeda, atvirkščiai – tik sustiprina sapno, bet ne slogaus, o saldaus, įspūdį.

Žinoma – tai labai asmeniški įspūdžiai, šiame nuolat keliaujančių žmonių pasaulyje mažai ko verti. Iš asmeniškumo išsivaduoti taip ir nepavyko, bet juk visi esame impresionistai – įspūdžių, tam tikros rūšies negalios, įkaitai. Kitados skaityti ar matyti kūriniai, formavę pasaulėjautą, kad ir apribotą (pamatyti ir numirti!), tos vaikiškos berniukiškos svajonės dabar vartosi pražilusiame pakaušyje lyg karste, susiplaka velniai žino į ką, o surambėjęs asmeninis senis kaskart dekonstruojasi ir dėliojasi iš naujo ne tik sapnuose, pasąmonėje, bet ir tikrovėje.

– EDIS KRIAUČIŪNAS –

„Karas man nepatiko, nerekomenduoju“

► Atkelta iš p. 7

įrašus su belaisviais. Žiūrėjau vaizdo įrašus su tais, kurie nėra belaisviai. Skaičiau savo pažįstamų iš kitos pusės tekstus socialiniuose tinkluose, jų susirašinėjimus, monologus. Matau, kad tai paprasti žmonės. Labai daug įpykusių kvailių. Suprantu, kad jei būčiau augęs skurde, smurte, beprasmybėje, būčiau toks pats. Jei esi „miesto vidurinės klasės“ žmogus ramiais laikais, gali būti „silpnas“ ir nugyventi gyvenimą geru žmogumi. Ir tai yra teisinga. Nenorėčiau gyventi Spartoje.

Tačiau dabar mūsų priešams, kad netaptų pabaisomis, reikia aukotis, eiti prieš visus, tapti akimirkos herojais. Tai neteisinga. Kalti vadai. Jei jie gyventų vakuume su savo problemomis, galėtum tęsti panašią liniją. Bet yra tie, kuriuos jie žudo. Geros išeities čia nėra, bet savo pasirinkimą padariau. Humanizmas man yra aukščiausia vertybė. Ir jam ginti aš pasirinkau maksimalią smurto formą. Apie prieštaravimą man galite nesakyti. Mano aplinka – tai artimi žmonės, kurie dalijasi man artimais idealais. Antra stipriausia mano baimė – tai socialinė mirtis, jei aš išgyvensiu iki galo ir gyvensiu toliau. Jei kas nors mane už tai kaltins, net nebandysiu teisintis. Tikiuosi, kad atsiras žmonių, kuriems tai netaps neperžengiama kliūtimi.

– Ką turi omenyje sakydamas „socialinė mirtis“?

– Tai buvo didžiausias išbandymas psichikai. Teko priimti kaip neišvengiamybę. Man nebuvo galima žengti į šiuos pokyčius slapta tikintis laimingo gyvenimo po to. Pirmoji baimė – fizinės mirties baimė. Antroji – socialinės mirties baimė. Baimė, kad niekas nebenorės draugauti. Kad nepriims tie, kurių nuomonė svarbi.

– Ar šiandien nesigaili, kad 2022-ųjų vasarą priėmei tokį sprendimą? Jei galėtum grįžti į pradinį tašką, ar eitum kitu keliu?

– Taigi priežastys, dėl kurių atvykau čia, niekur nedingsta, jų tik daugėja. Aš vis dar nesutinku su tokiu pasauliu. Ir liksiu čia, kol matau prasmę darbe, kol matau, kad galiu būti efektyvus. Dabar skeptiškai žiūriu į prognozes dėl savo atsparumo ir ištvermės. Nusivyliau daugeliu dalykų, sugrioviau daugybę įsitikinimų. Karas man nepatiko: viena žvaigždutė jam, nerekomenduoju. Liko tik tas neteisingumo jausmas, apie kurį kalbėjau pradžioje. Ir keista, kad to užtenka tęsti. Ir taip pat keista, kad nesu išsisėmęs, nesu ištuštėjęs, nesu ant ribos. Nors negyvenu, o tik egzistuoju. Sulaikydamas kvėpavimą. Tai kaip eiti į pėsčiųjų žygį su savarankiškai organizuojamu gyvenimu miške, bet keletui metų, nežinant, kada grįši. Kaip, nesuspėjus darbe, pereiti į režimą, kai dirbi iki vėlumos, be atostogų, bet irgi neribotą laiką. Esi be savo namų. Nėra šalia žmonių, su kuriais gali bendrauti ne iš reikalo. Ir negaliu pradėti kurti tokio gyvenimo. Ne tik todėl, kad tai sunku ir nėra laiko. Bet ir todėl, kad negaliu tuo pačiu metu egzistuoti šiuose priešinguose režimuose. Kad gaučiau prieigą prie laimės jausmo, man reikia išjungti psichikos apsaugas, be kurių čia sugriūčiau. Gerai, kad gavau tokį protą, kuris susitelkęs į dabartį. Aš niekada nesupratau, kaip galima planuoti savo veiksmus metams į priekį, kad nusipirktum butą, pavyzdžiui. Ir sunkiai prisimenu savo 2007 metus. Bet lengvai planuoju artimiausius uždavinius ir veikiu atitinkamai. Tai leidžia nepastebėti, kiek jau laiko praėjo, ir negalvoti, kiek dar gali trukti.

– Gal gali papasakoti apie savo svajones ir poilsį?

– Poilsis, jei jo būna, dažniausiai netikėtas – kai dėl įvairių priežasčių pavyksta trumpam iškristi iš rutinos ir atsiranda galimybė tiesiog negalvoti, neplanuoti artimiausių dienų. Reguliarus poilsis – labai paprastas. Ir ritualizuotas, kad išgautum maksimumą pozityvo. Pavyzdžiui, nueiti į pirtį žiemą. Užsisakyti tikrai gerą kepsnį. Surūkyti cigarą. Pažiūrėti filmą kino teatre („Prastų reikalų“ ir „Kopos“ nebaigiau dėl oro pavojaus).

Ir taip, svajoju. Vakarais, klausydamas mėgstamos muzikos, mintyse kalbuosi – tai dialogai su gerais, gražiais žmonėmis – pažįstamais ir ne visai. Jei išauš „po karo“, tikiuosi gyventi patį nuobodžiausią, lėčiausią gyvenimą. Užsiimsiu savo mažais reikalais, maždaug taip, kaip anksčiau, tik galbūt organizuosiu daugiau susitikimų. Dainuosiu ir šoksiu. Tiesiogine prasme. Jaučiu tam būtinybę – labai stiprios emocijos išeina per tokią veiklą.

Vertė Sara Poisson

Kaip emocijos atgaivino Paryžiaus katedrą

Turime sustabdyti plaktuką, kuris žaloja šalies veidą. [...] istorinio ir paminklinio pastato naikinimas neturi būti leidžiamas šiems niekingiems spekuliantams.

Victor Hugo, „Karas su griovėjais“, 1832

Pernai gruodžio 7 d. pasaulio galingieji susirinko į Paryžiaus katedros atidarymą po penkerius metus trukusių atstatymo darbų – Donaldas Trumpas, Volodymyras Zelenskis, Elonas Muskas bei daug kitų politiniame ir kultūriniame pasaulio gyvenime svarbių žmonių, tarp jų ir Lietuvos prezidentas. Kodėl gotikinės katedros (XII a. pab.) atidarymas sutraukė svarbiausius tarptautinės arenos atstovus?

2019 m. balandį Paryžiaus katedros gaisras sukrėtė ne tik prancūzus, teigusius, kad „dega Prancūzijos istorija“, bet ir visą pasaulį. Kreipdamasis į tautą, Emmanuelis Macronas tvirtino, kad katedros atstatymas taps projektu, vienijančiu visą šalį. Tuo metu, kai kiekvieną savaitę į gatves išeidavo „geltonųjų liemenių“ protestuotojai, blokuodami kelius ir sankryžas, – šaliai trūko vienybės, o katedros atstatymas turėjo tapti susivienijimo simboliu. Kviesdamas aukoti katedros atstatymo darbams, prezidentas davė pažadą, kad ji bus atstatyta per penkerius metus. Protestų banga nuslūgo kilus COVID-19 epidemijai, o katedra suvienijo viso pasaulio paveldo mylėtojus ir verslininkus, norinčius išsisukti nuo mokesčių mokėjimo atstatymo darbams paaukojus įspūdingas sumas. Paaukota 846 milijonai eurų iš 150 šalių, todėl Prancūzijos prezidentui neprireikė praverti šalies iždo – visa suma buvo surinkta iš aukų.

E. Macronas įgyvendino savo pažadą – katedra buvo atstatyta rekordiškai greitai. Tačiau ši prezidento sėkmė buvo užtemdyta šalies vidinės krizės: likus vos kelioms dienoms iki atidarymo ceremonijos, parlamentas pareiškė nepasitikėjimą ministru pirmininku, todėl prezidento vyriausybė žlugo. Nepaisant šių iššūkių, tarptautinėje arenoje E. Macronas demonstravo lyderystę, suburdamas pasaulio galinguosius į katedros atidarymo ceremoniją, simbolizuojančią viso pasaulio vienybę. Kalbėdamas apie pastato istorinę svarbą, prezidentas atskleidė šiuolaikinį požiūrį į Paryžiaus simboliu tapusią katedrą, tačiau toks požiūris gerokai skiriasi nuo ankstesnių laikotarpių vertinimo.

Iš parapinės bažnyčios į nacionalinį vienybės simbolį

Prancūzijoje apstu gotikinių bažnyčių, kurios pranoksta Dievo Motinos katedros architektūrą: užtenka vos toliau pavažiuoti už Paryžiaus, kad įsitikintum šios katedros architektūros banalumu. Paryžiaus Sen Deni priemiestyje esanti bazilika – vienas pirmųjų gotikinės architektūros statinių – tapo pavyzdžiu ir įkvėpimo šaltiniu Dievo Motinos katedros statytojams. Sen Deni bazilika užima ypatingą vietą prancūzų istorinėje atmintyje, nes būtent šioje vietoje nuo romėnų imperijos laikų buvo laidojami galų genčių kilmingieji, o ankstyvaisiais viduramžiais – pirmieji Merovingų dinastijos karaliai. Kartu su Kapetingų dinastija ši vieta įgijo Prancūzijos karalių laidojimo vietos statusą, joje palaidota virš 60 karalių ir karalienių, neskaičiuojant princų ir kitų Prancūzijos monarchijai svarbių asmenų. O kalbant apie šių dienų žvaigždę Dievo Motinos katedrą – vėlyvaisiais viduramžiais ji turėjo paprasčiausios parapinės bažnyčios funkcijas. Visi svarbūs su monarchija susiję įvykiai vykdavo kitur, pavyzdžiui, karūnavimo ceremonijos buvo atliekamos įspūdingoje gotikinėje Reimso katedroje, esančioje į šiaurės rytus nuo Paryžiaus.

Vėlesniais laikotarpiais Dievo Motinos katedroje vyko įvairios ceremonijos – krikštynos, laidotuvės, bet net ir absoliutizmo laikotarpiu katedra nepasirodė tinkama svarbiems Prancūzijos monarchų gyvenimo įvykiams. Praūžus XVIII a. pab. revoliucijai, katedra patyrė nemažai nuostolių – šventųjų skulptūros buvo nuverstos manant, kad jos vaizduoja Prancūzijos karalius. Napoleonui Bonapartui atėjus į valdžią, katedra buvo prastos būklės, tačiau nepaisydamas to jis pasirinko būtent ją savo karūnavimo ceremonijai, norėdamas sulaužyti iki tol buvusią monarchų tradiciją karūnuotis Reimso katedroje už Paryžiaus ribų. Tai vienas svarbiausių įvykių katedros istorijoje, jį pavaizdavo prancūzų dailininkas Jacques’as Louis Davidas: paveiksle „Napoleono karūnavimas“ (1805–1808) Napoleonas pats karūnuoja karalienę Joséphine, o katedros sienos apdangstytos gobelenais, kuriais bandoma paslėpti prastą jos būklę.

Paveldosauginės emocijos

Įsibėgėjus XIX a. ne tik nepagerėjo katedros būklė, bet ir buvo siūloma ją nugriauti. Situacijos nepagerino ir 1831 m. kilęs vyskupų rūmų gaisras, kurio metu buvo apiplėšta ir katedros zakristija, esanti šalia rūmų. Gotikinei architektūrai neabejingas rašytojas Victoras Hugo (1802–1885) tais pačiais metais išleido šiandien gerai žinomą romaną „Paryžiaus katedra“. Romanas sulaukė didelio susidomėjimo, o spaudoje buvo rašoma, kad pagrindine V. Hugo kūrinio heroje tapo pati katedra. Vis dėlto buvo kritikų, teigusių, kad romane pritrūko svarbaus elemento – dvasingumo. Katalikų Bažnyčiai taip pat neįtiko silpnai išreikšta religinė plotmė, todėl romanas buvo įtrauktas į uždraustų knygų sąrašą.

V. Hugo išreiškė savo poziciją dėl istorinių pastatų priežiūros straipsnyje „Karas su griovėjais“: „Pastatas turi du dalykus: paskirtį ir grožį. Jo paskirtis priklauso savininkui, o grožis – mums visiems. Taigi, sunaikinti jį – tai peržengti savininko teisės ribas.“ Rašytojas piktinosi, kad šalyje neprižiūrimi praeitį menantys pastatai, tokie kaip pilys ir bažnyčios, nes šie pastatai turėjo neigiamų sąsajų su feodalizmu bei fanatizmu to meto politiniame ir socialiniame kontekste. Todėl V. Hugo siekė didinti visuomenės informuotumą apie katedros ir kitų istorinių pastatų vertę priešindamasis tiems, kurie norėjo juos nugriauti.

Analizuodamas visuomenės santykį su paveldu, prancūzų antropologas Danielis Fabre’as knygoje „Paveldosauginės emocijos“ (*Émotions patrimoniales*, 2015) kalba apie skausmą, juntamą prarandant paveldo objektą iki tol nesupratus, koks jis buvo brangus. Tokį skausmą antropologas vadina paveldosauginėmis emocijomis, kurios Paryžiaus katedros istorijoje atsirado kartu su diskusijomis dėl jos nugriovimo ir kurias perteikė V. Hugo kūrinys. Panašias emocijas išgyvenome ir 2019 m., kai stebėjome liepsnose paskendusią katedrą. Šių išgyvenimų vedami, žmonės iš 135 pasaulio šalių paaukojo milžinišką sumą katedros atstatymui. Paveldosauginėmis emocijomis 1845 m. vadovavosi ir architektas Eugène’as Emmanuelis Viollet-le-Ducas (1814–1879), vienas iš moksliniais tyrimais grįsto restauravimo pradininkų, imdamasis katedros atstatymo darbų.

Paryžiaus katedra tapo žvaigžde dar prieš užbaigiant atstatymo darbus 1864 m. Architektai iš viso pasaulio troško susitikti su E. E. Viollet-le-Ducu, o poetai, dailininkai ir kiti menininkai katedrą aprašė, tapė, fotografavo. Katedra, daugelį šimtmečių tyliai stovėjusi Paryžiaus širdyje, XIX a. antroje pusėje tapo miesto traukos centru, išsigandus, kad jos gali nebelikti, o tai tik patvirtina emocijų jėgą paveldo srityje.

Vis dėlto mažai tikėtina, kad D. Trumpas, V. Zelenskis ir kiti pasaulio galingieji, susirinkę Paryžiaus katedroje, buvo vedami paveldosauginių emocijų. Už šią tarptautinę sėkmę, kuri buvo prilyginama olimpinių žaidynių atidarymo ceremonijai, reikėtų padėkoti ne tik Prancūzijos prezidento komunikacijos skyriaus darbuotojams, bet ir V. Hugo – jo XIX a. pradėta paveldo komunikacija tęsiasi jau beveik du šimtmečius.

– VILMA LOSYTĖ –

Rašymas apie karą: geriausi pavyzdžiai

► Atkelta iš p. 5

– Juokas ir karas yra kone natūralūs palydovai. Tik nesakyčiau, kad juokas reiškia paikiojimą ar rimtumo stoką, kaip ir komedija. „22-ojoje išlygoje“ pasiekiamas toks taškas, kai protas tampa bejėgis ir juokas paima viršų. Tai absurdo juokas, kuris gal ir nelinksmas, bet išreiškia nonsensą, sumaištį ar netikėjimą. Mano galva, Helleris neįtikėtinai meistriškai moka sukelti tą ničnieko „nebeparišančiojo“ juoką.

Panašiai rašo ir Spike’as Milliganas. Man labai patinka jo karo memuarai. Pirmoji jų dalis – „Mano vaidmuo Hitlerio žlugime“ (*Hitler: My Part in His Downfall*, 1971). Jau vien pavadinimas absurdiškas. Pasakotojas yra tarp tų, kurie didžiumą Antrojo pasaulinio karo praleidžia treniruodamiesi kovinėse pratybose Bekshilyje prie jūros.

– „22-ojoje išlygoje“ karo baisumai aprašyti ir labai fiziologiškai. Kokia jų paskirtis šioje knygoje, kiek sėkmingai tai perteikta?

– Perteikta itin vaizdžiai. Helleris labai aiškiai parodo, kad žmogus yra mirtingas. Vienas veikėjas perplėšiamas pusiau, kitas per aviakatastrofą taip siaubingai sužalojamas, kad matyti jo skrandžio turinys. Tiesiog fiziologinis vaizdas: inkstai su pomidorais, kuriuos valgė pusryčiams. Rašytojas puikiai perteikia neatšaukiamo žmogaus mirtingumo ir kūniškumo jauseną.

Romane yra toks nuolatinis personažas, vadinamas baltai aptaisytu kareiviu, – ligoninėje gulintis karys, sugipsuotas nuo galvos iki kojų. Kitoje scenoje sužinome, kad baltai aptaisyto kareivio nebėra, o jo vietoje – lygiai toks pat. Nors šio rankos ir kūnas kitokio dydžio, bet jis visas baltai sugipsuotas, taigi baltai aptaisytas kareivis bus visada. Žmonės darosi absoliučiai nebeatskiriami nuo kits kito, jie tiesiog kaip viena organinė materija. Niekas akivaizdžiau už karą neparodo žmogaus kūno trapumo, jo sunaikinamumo.

[...]

– Paskutinė jūsų knyga – Primo Levi „Jei tai žmogus“.

– Pirmąkart ją perskaičiau dvidešimt kelerių. Tai buvo mano pažintis su Holokaustu. Štai tada pradėjau suvokti, kas buvo Holokaustas. Primo Levi – Italijos žydas, chemijos pramonės specialistas, išsiųstas į Aušvicą. Autobiografinis romanas „Jei tai žmogus“ – tai pasakojimas apie jo išgyvenimą Aušvice. Skaitant vienas po kito veriasi siaubo pavidalai. Sunku patikėti, kad tokiomis aplinkybėmis žmogus gali išgyventi kaip fizinė būtybė, ką jau kalbėti apie išgyvenimą ir viso šito aprašymą.

Knygoje mane ypač sukrėtė du momentai. Aušvicas, Lenkija, žiema. Sunkieji darbai alinantys, lauke nežmoniškai šalta. Fabrike netoli Aušvico kaliniai turės sintetinti kaučiuką, todėl vyksta chemijos egzaminas. Šėtoniškiausias egzaminas pasaulyje. Ir štai žmogus, jau beveik paverstas ne žmogumi, dabar turi prisiminti studijuotąją chemiją. Jei pavyks prisiminti, galės dirbti viduje, šilumoje, todėl nemirs. Būti mokslininku, atgaminti žinias tokiomis aplinkybėmis – tai yra labai stipru.

Jis gauna darbą fabrike, ir tai veikiausiai jam išgelbsti gyvybę. Vienoje scenoje jis eina su tokiu jaunučiu kaliniu atsiimti sriubos davinio, ir staiga jam šmėsteli galvoj eilutės iš Dantės „Pragaro“. Levi stengiasi prisiminti Uliso žodžius iš XXVI giesmės: „[...] ne gyvulio gyvenimas jums skirtas, – / dorybę, išmintį kabinkit sauja!“ [S. Gedos vertimas]. Ši pastanga prisiminti – tai akimirka, kai jis patvirtina, kad vis dar yra žmogus. Jaunuolis prancūzas nesupranta, apie ką čia kalbama, bet nujaučia, jog tai be galo svarbu. Levi neatgamina visos giesmės, bet prisimena pakankamai nuotrupų, kad jaunuolis beveik viską suprastų. Norėčiau tarti, jog tai įrodo išliekamąją, žmoginančią literatūros galią, bet nesu dėl to tikra. George’as Steineris savo puikiojoje knygoje „Kalba ir tyla“ (*Language and Silence*) nurodė, kad žmonės, kurie rytais skaitė Goethę ir klausėsi Schuberto, paskui eidavo į Aušvicą ir dirbo sargybiniais. Taigi nemanau, kad literatūra žmogų gerina. Bet šią akimirką verta užfiksuoti, nes troškimas prisiminti tas eilutes Levi tiek daug reiškia, kad už jas pasiryžęs atiduoti savo sriubą. Reikia perskaityti tą knygą, kad sužinotum, kiek daug reiškė dienos sriubos davinys.

[...]

– Kaip Levi sekasi aprašyti tai, kas žodžiais nenusakoma?

– Jis rašo itin atvirai ir be stebėtinos savigailos. Holokausto vaizdavimo teorijose, manau, esama suvokimo, kad jei bent šiek tiek nukrypsi nuo tiesos, rizikuoji sulaukti neigėjų. Taigi literatūros vieta Holokausto atžvilgiu yra labai subtili tema. Kaip skaitytojai, turime labai aiškiai suvokti pavojus nuslysti į sentimentalumą arba mėginti įžvelgti gera ten, kur to paprasčiausiai nėra.

– Ar žinojimas apie rašytojo savižudybę kaip nors keičia jo kūrybos skaitymą?

– Iš dalies tai tik dar labiau išryškina rašymo drąsą – ne tik knygos „Jei tai žmogus“, bet ir visų kitų jo kūrinių, kurie niekada nepalieka šios temos. Išgyventi, kad liudytum, – tai kažkas tokio, tai neįtikėtinai drąsu. Man Primo Levi – pats tikriausias herojus.

– Šiuo metu rašote apie literatūrą ir tylą. Kaip tyla įsigauna į literatūrą? Ar tyla gali būti gryniausia siaubingo įvykio išraiška?

– Kitas mano projektas bus apie literatūrą ir tylą. Jis išaugo iš paskutinio dabar rašomos knygos apie veteranus skyriaus, kuris vadinasi „Istorijos pabaiga“. Priešpaskutinis skyrius bus apie veteranus, nepaliaujančius kalbėti apie karą, kaip apie literatūrinės kūrybos pavyzdį. O paskutinis skyrius skirtas karo dalyviams, kurie nieko nepasakoja, neįstengia papasakoti arba nieko nepasakos.

Mes praleidžiame pro ausis tylą literatūroje. Mane domina akustinis tylos dėmuo poezijoje ar dramoje, taip pat ir tai, kas nepasakoma, ir tai, iš kur mes žinome, kad nepasakoma. Baisiai sunku, jei protestuodamas nieko nesakai arba nerašai, – kaip tai fiksuoti? Turi, sakytum, atsitverti žodžiais. Bet man atrodo, kad galime pamėginti įsiklausyti į tą tylėjimą.

O tyla, kaip žinome iš tylos minutės, yra neįtikėtinai galinga. Noriu pamėginti geriau tai suprasti ir suprasti, kaip pajėgiame išgirsti tylą esamuose ir galbūt nesamuose tekstuose arba tekstuose, kurie nėra tokie, kokie jie būtų buvę. Tai žvilgsnis į tariamosios nuosakos, hipotetikos, to, kas nepasakyta, valdas.

Fivebooks.com
Vertė A. P.

Iš teatro darbuotojos užrašų... (5)

Visada buvau didelė niurzga arba, ūkiškai kalbant, *zyzla*. Nuo pat vaikystės. Ši tekstų serija ir gimė iš nepasitenkinimo ir nuolatinio zirzimo dėl ko nors. Kaip uodas zirzdavau aplink kolegų ausis. Bet tuomet įsimylėdavau ir burzgėti nustodavau. Vieną, du, tris kartus.

Tačiau, nepaisant įsimylėjimo, prieš kiekvieną šventinį laikotarpį zirzimas virsdavo bendru foniniu garsu. Vienam skauda koją, kitas persišaldė, trečiam nusibodo gastroliuoti prie Kalėdų eglutės. Galvoje foninis susierzinimas jau ima rimti, o Kalėdų eglutėms gresia šio sezono pabaiga ir poilsis iki kitų metų. Šis tekstas ir bus apie Kalėdų eglutes ir kitus Dantės ratus, kuriuos tenka sukti, mindžiojant raudoną kilimą iš neturėjimo ką veikti.

Tu vėjo paklausk, tau vėjas atsakys

Su nesusipratimais susidurdavome kiekvieną mielą dieną. Kažkam amfiteatras tapdavo parteriu. Kažkam vietoj 35 vietos skaičiukai perbėgdavo į 25. Kažkas dykaduoniškai mėgindavo pataikyti ne į savo vietą. Geriausi skaitytojai – žiūrovų aptarnavimo personalas. Kodėl? Nes kiekvieną bilietą tekdavo nagrinėti kaip literatūrinį kūrinį.

Vienu metu buvau aršiausia ir seniausiai dirbanti salėje. Dėl to dažnai bilietų analize ir skaičiukų peržiūra užsiimdavau pati. Vieną iš vakarų ir pajutau kolegos patampymą už rankovės:

– Dublis.

– Dublis, tai dublis, tuoj išsiaiškinsim.

Paprašau vyro, kuris bandė užkariauti dviejų moteriškių vietas, parodyti bilietą. Pažiūriu vieną kartą. Skaičiukai kaip ir vietose, vienintelis dalykas, kuris nesutampa, – metai ir mėnuo. Pasikrapštau akis. Galbūt nuvargo. Vėl žiūriu. Spektaklis atitinka, vietos taip pat, tačiau metai ir mėnuo išlieka kiti. Pakeliu akis į vyrą.

– Tai kad jūs pusmečiu per anksti. Kaip jūs čia atsidūrėt?

– Tai jūs man pasakykit, kaip aš čia atsidūriau.

Naujausi medicininiai teatro išradimai

Žiūrovų koordinatoriai dažnai tampa vaikų auklėmis. Turėjau tokį draugą, kurį prižiūrėdavau spektaklių metu. Kol mama dirbdavo, vaikas sėdėdavo, o aš stoviniuodavau šalia, kad košės neprivirtų nei sau, nei man, nei mamai. Per pertraukas klausydavausi, ką spėjo per darbų pamokėles pagaminti, ir supratingai linkčiodavau, puikiai suvokdama, kad pati nieko panašaus sumeistrauti nesugebėčiau.

Tačiau ne visi vaikai buvo ramūs kaip mano draugas. Dažniausiai stovėdavau kaip uosis audroje, nes aplink mane būriais lakstydavo vaikai. Vienas iš jų ir pargriuvo. Stoviu, matau, kad ašaros jau kaupiasi, o vaikas tiesia pirštą.

– Jėzusmarija, ar užsigavai?

Jau matau, kad tuoj per koridorių nuaidės sirena. Atsitupiu ir įtemptai mąstau, kaip išvengti šito nelaukto bliovimo signalo. Nes visada, jei pradės vienas, kitoje pusėje atsilieps kitas. Katastrofos reikia išvengti. Kaip išminuotojas galvoja, kurį laidelį kirpti – mėlyną ar raudoną, aš galvoju, ką daryti. Net venos smilkiniuose iššoka, pila prakaitas.

– Pfffuuuuuu, – pučiu į pirštą iš visų plaučių. – Žiūrėk, teatro oras stebuklingas. Pfuuuuuuu. Iš karto nebeskauda, nes teatro dulkės malšina skausmą. Pfuuuuuuuuu. Ar dar skauda?

Vaikas pasikrapšto pakaušį. Tada papurto galvą ir nubėga. Atsistoju, kaip tikras didvyris išminuotojas. Šįkart katastrofos pavyko išvengti.

Jei kam nors skauda nugarą, pasitempėte koją ar užpuolė bjaurus bronchitas, galite skambinti man. Gydau stebuklingu teatro oru.

Užburtas ratas

Žiūrėti į plaukiojančias žuvytes yra labai raminantis užsiėmimas. Ramiai jos nuvinguriuoja į vieną pusę, o tada apsisuka ir nukeliauja į kitą. Tačiau darbe į žuvytes nepažiūrėsi, visgi dirbti reikia. Bet žmonės dažnai net nesupranta, kad esame patys kaip žuvytės.

Kiekvienas teatras turi savo užburtą ratą: kartais tas ratas yra keturkampis, o kartais – ilgas koridorius. Iš neturėjimo ką veikti žiūrovai ir vaikšto ratais, kvadratais, stačiakampiais ir rombais.

Žiūrovų koordinatoriai stovi ir žiūri į vaikštančiuosius. Žiūrėti į šmirinėjančius žiūrovus yra labai raminantis užsiėmimas. Ramiai jie nuvinguriuoja į vieną pusę, o tada apsisuka ir nukeliauja į kitą. Tarsi nedidelės žuvytės. Galbūt darbe į žuvytes nepažiūrėsi, nes visgi dirbti reikia, bet į žiūrovus – tikrai.

Karas dėl šventojo medžio

Gruodis vienareikšmiškai yra vienas gražiausių metų laikotarpių. Galbūt akims, bet tikrai ne galvai. Viena Kalėdų eglutė namie, kita – prie Katedros ar miesto aikštėje, trečia – darbovietėje. Visos jos gražios, trapiomis šakelėmis ir gaiviu miško kvapu. Bet ne visos eglutės turi šį kvapą. Egzistuoja viena eglutė, kuri kvepia visai kitaip. Ji kvepia gilia emocine kančia. Ne dėl to, kad būtų negraži. Dėl to, kad yra per graži.

Pirmas vakaras su eglute teatre visada būdavo linksmas, nes šventė, eglutė, Kalėdos ir visa kita, kas su tuo susiję. Kitais vakarais Kalėdų eglutė tapdavo žiūrovų koordinatorių kryžiumi, kurį reikėdavo nešti visą kalėdinį laikotarpį. Kodėl? Todėl, kad eglutę nuolat norėdavosi okupuoti, pačiupinėti, pakramtyti. Su rogutėm pasivažinėti, spragtukus ištampyti, instrumentais pagroti. Tuomet ir atsirasdavo sargyba, kuri per pertraukas, užuot nuėjusi į tualetą ar atsigerti vandens, rymodavo prie šventojo medžio.

– Ėėėėėė, pertvara pastatyta ne tam, kad per ją liptumėt.

– Nevalgyk, neskanu.

– Instrumentų neliečiam. Instrumentų neliečiam! INSTRUMENTŲ NELIEČIAM!!!

•

Pertraukos pabaiga. Stovime rūbinėse ir stebime tėvelius su vaikais. Vienas vaikas ilgai į mane stebeilijasi. Prisimerkiu ir suraukiu antakius, nes kažkas negerai. Akivaizdu, kad kažkur paslėpta apgaulė. Suneriu rankas ant krūtinės.

– Matai? – klausiu kolegės.

– Matau.

Abiejų akys staiga išsipučia. Vaikas, vis dar stebėdamas mus, ar nieko nesakysime, lėtai ištiesia rankutę ir pradeda valyti tėvo švarką, kuris apkibęs dirbtiniu sniegu. Su kolege susižvalgome su tuo pačiu klausimu akyse. Ką tas tėvelis veikė po Kalėdų eglute ir kas jį ten įleido?

Svorio kėlimo čempionatas

Meilę demonstruojame visi skirtingai: vieni apie romantiką kalba socialiniuose tinkluose, kiti širdžiai mielus gestus pasilieka sau, treti plačiai rodo visam pasauliui. Nedidelė problemytė su trečiaisiais ta, kad aš ne visada norėdavau būti įtraukta į svetimas meilės demonstravimo akcijas. O atsitiko taip, kad netyčia tapau tikru amūru, kuris iš paskutiniųjų spardėsi, keikėsi ir burbėjo, per prievartą dalyvaudamas nesibaigiančiame meilės maratone.

– Jeigu jis šįvakar ateis, aš prisiekiu... – atsisuku ir plačiai nusišypsau. – Labas vakaras, ar vėl atnešėte gėlių?

Įsimylėjusių, gėlėmis nešinų vyrų mačiau ne vieną ir ne du. Dažnai jiems padėdavau, kartais net paslapčia išpakuodavau gėles iš pigaus plastiko ir aprišdavau kaspinėliu, kad mergaitė, kuriai skirta puokštė, tikrai liktų nudžiuginta. Tik esminis skirtumas buvo tas, kad puokštelės būdavo gražios, širdžiai malonios, o visų svarbiausia – atplėšiamos nuo žemės.

– Labai sunkiai nešu, gal galit padėti? – suburba įsimylėjėlis su mano dydžio rožių puokšte.

Gėles tempiame dviese.

– Palaukit, atsargiai, čia vaza, merkiam.

Abu aprasojusiomis nuo prakaito kaktomis statome milžinišką puokštę į vazą. Klausiu savęs, ar vaza atlaikys tokį gėlių žvėrį.

– Na ir sunki šįvakar, – įsimylėjėlis plačiai šypsodamasis nusibraukia prakaitą nuo kaktos.

– Tai jau tikrai. Maniau, kad sunkesnės už vakarykštę jau neberasite.

– Tik pačiai gražiausiai.

„Tik pačiai gražiausiai“, – išsiviepusi murmu sau po nosimi. Atnešti iki vazos tai atnešėme, o kas į sceną išneš, čia jau kitas klausimas. Būtų nekoks vaizdelis, jei trys žiūrovų koordinatoriai, surėmę pečius, vilktų tą vieną puokštę į sceną tarsi mirštantį karį.

– Gerai, – įremiu rankas į klubus ir atsistoju priešais. – Reik paties stipriausio, kuris sugebėtų išnešti tą puokštę į sceną.

Žiūrovų koordinatoriai – aukšti, jauni vaikinai – susižvalgo su šelmiškais šypsniais veiduose. Prasideda puokštės kėlimo čempionatas. Vienas atplėšia ją nuo žemės, panešioja. Perduoda estafetę antram. Visi apžiūri gėles. Aptaria tarpusavyje, ar vertos dėmesio. Galiausiai nebeišsirenka, kuris jas vilks į sceną. Šiaip ne taip išrenkamas vienas ar kitas stiprus kandidatas, kuris gali tą puokštę panešti.

Prieš atiduodant į rankas nebuvo apgalvotas dar vienas nedidelis niuansas. Įsimylėjėlis nepagalvojo, kad žiūrovų koordinatoriai gėles į sceną išneš, bet ar mylimoji jas išlaikys, lieka vakaro paslaptimi.

•

Perbraukiu ranka gėlių puokštę. Tik šį kartą ne teatre, o namie. Visada kaip žiūrovinė mergaitė svajojau pati gauti gėlių ir štai išaušo mano diena. Tyliai nusišypsau, lengviau atsidusdama, nes šventės pagaliau baigėsi.

Šios istorijos nėra tik vieno asmens istorijos. Istoriją kuria daugybė žmonių, kurių pasakojimai, patirtys ir juokas nugula šiuose puslapiuose. Jie vis dar ten: kiek nuvargę, truputį skaudančiomis galvomis ir dažnai – laikantys egzaminus universitetuose. Tie, kurie kada nors pasirodys scenoje, o galbūt jus gydys, aptarnaus banke ar kurs savo drabužių kolekcijas. Jų juokas aidi skirtinguose teatruose, bet juos vienija tos pačios, dažnai juokingos, patirtys.

– AGNĖ ZĖRINGYTĖ –

Baltijos literatūrų triptikas

► Atkelta iš p. 13

2025 m. tikiuosi dar didesnio vertimų pagreičio – kiek žinau, turi išeiti esto Matso Traato poezijos knyga „Haralos gyvenimai“ (Danutė Sirijos Giraitė), Reino Raudo romanas „Tobulo sakinio mirtis“ (Agnė Bernotaitė), latvių rašytojos Annos Auzinios romanas „Buveinė“ (Audrius Musteikis), Sveno Kuzmino romanas „Dizažio“ (Laimantas Jonušys), Arvio Vigulo poezijos rinktinė (Dominykas Norkūnas), Elinos Braslinios knygelė mažiukams „Nupieškim istoriją?“ (Laura Laurušaitė). Vertėjai irgi yra Baltijos šalių peizažistai, nes verčiamų kūrinių pasirinkimais, profesionaliai perteikta teksto nuotaika ir metaforika formuoja tų šalių nacionalinius įvaizdžius ir literatūrinius kraštovaizdžius. Jų darbas lemia, kaip literatūros tekstai rezonuos skaitytojams, kurie akcentai išryškės, o kurie galbūt pasimes. Baltijos šalių literatūros liudija regioniškumo matmenį, bet išlaiko ir savitas tapatybes, panašiai kaip triptiką sudarantys atskiri kūriniai: juos jungia bendras konceptualusis stuburas, tačiau kiekviena literatūra atsiskleidžia ir kaip savarankiškas darinys.

– LAURA LAURUŠAITĖ –

Redaktorė – Eglė Frank
(*egle.frankone@gmail.com*, +370 698 80 890).
Vertimai, „Skaitykla Nr. 5“ – Andrius Patiomkinas.
Kalbos redaktorė – Audrė Kubiliūtė.
Maketuotoja – Zita Remeikienė.
Finansininkė – Danuta Churtasenko (+370 652 87 978).
Redakcijos adresas Maironio g. 10, LT-01124 Vilnius.
El. paštas *satenai@gmail.com;* tinklalapis *www.satenai.lt.*
Dvisavaitinis laikraštis išeina penktadieniais.

Leidžiamas nuo 1990 m. vasario 7 d.
Leidžia VšĮ „Šiaurės Atėnų fondas“. ISSN 1392-7760.
4 spaudos lankai. Indeksas 0109. Tiražas 881 egz.
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa.
VšĮ „Šiaurės Atėnų fondas“ sąskaita banke
LT36 7300 0100 0000 7071, AB „Swedbank“.
Spausdino UAB „Respublikos“ spaustuvė,
M. Sleževičiaus g. 7, LT-06326 Vilnius.

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS
LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA
KPLA NARYS
LIETUVOS KULTŪROS TARYBA
9 771392 776033